

ÚSTAV INFORMAČNÍCH STUDIÍ A KNIHOVNICTVÍ
FF UK V PRAZE

Jiří Cejpek

Od informační společnosti ke společnosti znalostní

Verze 1.0

Praha

Září 2007

1 ÚVOD

V době, kdy se objevilo na knižním trhu 2. rozšířené vydání publikace Jiřího Cejпка „Informace, komunikace a myšlení“, kterou nabízí nakladatelství Karolinum jako studijní příručku a pro širší veřejnost jako text k zamyšlení, objevuje se další titul téhož autora „Od informace k poznání“. Jde o popularizaci témat, která byla přednesena v Rozhlasové akademii třetího věku na stanici Praha - Český rozhlas 2 od r. 1992 do r. 2004.

Přednášky objasňují proces poznávání a myšlení, vztah člověka k počítači, informační hygienu a úlohu knihoven v tomto procesu. Druhá řada přednášek se týká velkých osobností knižní kultury od Kallimacha a Alexandrijské knihovny, přes J. Gutenberga, J.A.Komenského, Petra Voka z Rožmberka, J.Fr.Champolliona, nakladatele Jana Otty, knihovníka Jiřího Mahena až po McLuhana a J.Orwella.

Autor se obrací na posluchače Rozhlasové akademie třetího věku, kteří byli ochotni posílat na zadané otázky písemné práce, aby pak dostali osvědčení o absolvování cyklu, scházeli se k dalším diskusím v Praze nebo v Sedmihorkách a vytvářeli tak společenství dychtící po poznání. Pod taktovkou zkušené redaktorky Dagmar Franclové vznikaly tak krásné chvíle, kdy se frekventanti zamýšleli nad širšími souvislostmi naší kultury. Byli to lidé nejrůznějšího vzdělání od základního až po vysokoškolské. Převahu tvořily ženy.

Díky vzájemné oboustranné sympatii a daru, kterým byl talent autora - popularizovat, můžeme ještě dnes nabídnout tyto úvahy i mladším zájemcům a případným studentům jako podněty pro jejich další rozvoj a možná i orientaci ve studiu.

Autor se tohoto vydání již bohužel nedožil.

Iluše Cejpková

2 ČLOVĚK VE SVĚTĚ INFORMACÍ

Vyděme z našeho každodenního života. v civilizačně a kulturně vyspělých zemích, jakou je nesporně i ta naše, máme možnost stále snadněji, často oním příslovečným stisknutím tlačítka rozhlasového či televizního přijímače, přehrávače či počítače, získávat stále větší a větší množství informací, a to jak textových, tak i obrazových a zvukových. Stačí projít živější ulic města. Kolik signálů, informací z reklam, nabízeného zboží, kolik hudebních i nehmdebních zvuků přitom zaznamenáváme! Samozřejmě, že i člověk v tzv. primitivní společnosti přijímal ze svého okolí v každém okamžiku svého bdělého života obrovské množství informací. Zesnulý český lékař akademik Josef Charvát napsal, že naše smysly nám přinášejí za vteřinu až milión informačních bitů, že však **skoro se odfiltruje** už v našich smyslových orgánech a pak na přestupních stanicích, jimiž prochází informace na cestě k našemu vědomí. Mozek zpracovává nakonec jen asi 100 bitů za vteřinu. Jenomže dnes už to nejsou převážně informace o přírodním prostředí, na něž byl kdysi člověk výhradně odkázán a které mu sloužily k tomu, aby se v něm mohl bezpečně pohybovat. Aby přežil. Dnes na nás ze všech stran dorážejí informace, z nichž naprostou většinu ani nechceme, ani nepotřebujeme. Stále více se přitom uplatňuje ve společnosti počítač jako nový zdroj velmi mohutného a stále sílicího informačního potenciálu.

Jak rozeznat mezi informacemi ty, které jsou pro nás užitečné, jak si vybírat ty, které nás obohacují, přinášejí nám byť jen záchvěvy štěstí a uspokojení?

Cyklus nechce dát na tuto otázku přímou odpověď, přímý návod k chování, ale spíše se pokusím orientovat vás v současném světě informací a ve změnách, které přinese z tohoto hlediska člověku 21. století, často označované stoletím informačním.

Jako bych slyšel námitku: 21. století bude patřit dnešní mladé a střední generaci, ta nechť se připraví na využívání počítačů a na všechny změny v oblasti informací. Jenomže ty změny se začínají viditelně prosazovat už dnes. a člověk naplno žije, pokud přemýšlí a snaží se porozumět prostředí, v němž žije. Vydejme se tedy na cestu porozumění tomu, co je informace a jaké je měnící se postavení člověka v tomto současném světě informací.

Jako slunce vysílá své paprsky na vše živé a neživé, tak každý předmět, jev a nakonec i každá živá bytost vysílá o sobě zprávu do vědomí jiných živých bytostí, a tedy i člověka, nás všech. Přes to, co je všem lidem po stránce tělesné, psychické a duchovní společné, je každý z nás jiný, a tak i tyto signály našeho okolí vnímáme a chápeme každý po svém. Růži vnímají jinak básník a botanik, paragrafu právního předpisu jinak porozumí právník, jinak občan bez právnického vzdělání atd.

Ted' asi bude na místě, abych uvedl klasickou definici informace jednoho ze zakladatelů kybernetiky Norberta Wienera: „Informace je název pro obsah toho, co si vyměníme s vnějším světem, když se mu přizpůsobujeme a působíme na něj svým přizpůsobováním.“ Že nejste z této definice informace příliš moudří? Musí se nad ní přemýšlet, pak jí přijdete na chuť. Především z ní vyplývá, že informace je určitý vztah mezi příjemcem a jeho okolím. Tento vztah však vůbec není přímý a prostý. Člověk se totiž vztahuje ke všemu s jistým odstupem, na základě vědomí souvislostí, které překračují právě vnímaný předmět, jev či situaci nebo také jinou živou bytost.

To vědomí souvislostí je v podstatě dvojí. Každý jev, předmět či událost můžeme vnímat a také vnímáme z toho hlediska, jak vznikly, jak se vyvíjely či dokonce z toho hlediska, jak si myslíme, že se budou vyvíjet v budoucnu. Obrazně nazýváme tyto souvislosti vertikálními. Ukažme si to třeba na příkladu vnímání zprávy z rozhlasu o bojích v některé zemi. Čím znalejší je posluchač této zprávy, tím si při jejím poslechu vybavuje více souvislostí s minulými ději (jak konflikt vznikl, jak se vyvíjel, popřípadě jaké jsou historické kořeny konfliktu) i s možnými ději budoucími - například mohou u příjemce zprávy vzniknout obavy z rozšíření konfliktu na vlastní území se všemi možnými následky pro něho samotného i pro jeho nejbližší. Těchto možných variant souvislostí je nekonečné množství. Stejně může člověka napadat nekonečný řetěz souvislostí v aktuálním průřezu, může jít například o souvislosti s jinými konflikty v té době probíhajícími, v tomto smyslu obrazně hovoříme o souvislostech horizontálních.

Je tedy zřejmé, že to, jak vnímáme tuto jedinou zprávu, závisí na tom, jaké jsou naše dosavadní individuální, skupinové či rodové zkušenosti a znalosti, působí tu však i emoce, naše fantazie, svou úlohu přitom hraje nejen naše vědomí, ale i podvědomí, naše vůle a schopnost poznávat. Je to určitý systém **ideovaných** prožitků nejrůznější úrovně a nejrozmanitějšího původu, který nám umožňuje takto s odstupem, nadhledem a individualizovaně přijímat informace z okolního světa. Nazvěme toto bohatství, jež je nám jednak dědičně dáno a které si ovšem také sami v průběhu svého života více či méně cílevědomě vytváříme, osobnostním fondem člověka. Je to pojem, k němuž se budeme v průběhu cyklu často vracet. Je to nejcennější, co člověk má a co by měl neustále, a to i ve starším věku, pečlivě pěstovat. Je to moje já.

Avšak informace není jenom vztah, je to i proces, v němž osobnostní fond člověka hraje významnou úlohu jakéhosi přirozeného filtru. Ten propustí k našemu vědomí jen nepatrnou část informací, které jsou přijímány vnímacími orgány - tedy našimi pěti smysly a často pravděpodobně i mimosmyslově. Informace, které se jeví v dané životní situaci člověku jako nevýznamné, nepotřebné, zůstávají jakoby v pozadí, dále se v našem mozku nezpracovávají, odplavují se. Ty, které pak přijme, mění se v poznatky, ukládají se do naší paměti, nebo lépe do našeho osobnostního fondu, stávají se jakýmsi naším „osobním vlastnictvím“. Dochází k jejich začlenění do dosud vytvořených struktur osobnostního fondu. Spolehlivě tyto struktury popsat neumíme, ačkoliv se o to pokouší stále více vědců. Existují hypotézy, že část těchto struktur se dědí. Například americký lingvista Chomski se domnívá, že se z generace na generaci dědí „univerzální gramatika“ jako soubor zásad a struktur, které nám umožňují osvojit si jazyk, a že každá podstatná stránka lidského poznání se řídí zásadami této univerzální gramatiky.

Na tomto místě si vůbec musíme přiznat, že o způsobu výběru a třídění přijatých informací v lidském mozku, o způsobech jejich přeměny na poznatky a jejich začleňování do osobnostního fondu jedince, o vlivu tohoto přírůstku vlastního poznání na chování člověka a o mnohém dalším týkajícím se informací a fungování lidského mozku toho ještě mnoho nevíme. Věda tu zůstává mnohé dlužná.

A kdybychom k tomu vzali v úvahu ještě některé zkušenosti psychotroniky, pak je všechno ještě daleko složitější a musíme dát zapravdu výroku amerického onkologa Thomase, který ve své do češtiny přeložené knížce „Buňka, medúza a já“ napsal: „Jediný solidní kus vědecké pravdy, k němuž mám úplnou důvěru, je to, že jsme tváří v tvář přírodě hluboce nevědomi.“

Nicméně jedno už víme: že informace má znaky psychofyzilogického jevu a že její hlubší poznání se váže na poznání toho, jak pracuje lidský mozek. a že je pojem informace významný pro život každého z nás a tím pochopitelně i pro celou společnost.

2.1 JAK LIDÉ MEZI SEBOU KOMUNIKUJÍ

Z první lekce už alespoň zhruba víme, co je informace. Řekli jsme si, jak člověk poznává, jak si vytváří bohatství svého vlastního já, svůj osobnostní fond. Protože však člověk je tvor společenský, nedosahuje toho jen sám, ale v komunikaci s jinými lidmi. Zpravidla nejdříve v rodině a pak ve škole. Velmi mnohé z toho, co si ve škole osvojil, později zapomene, ale dnes už víme, že velmi záleží na tom, aby mu škola dala především schopnost získávat zkušenosti a osvojovat si znalosti po celý život. Naplno žijeme, pokud si uchováme tyto schopnosti. Známe lidi, kteří se ve vysokém věku denně učí jazyky. Jen tak pro své uspokojení, pro vědomí své duševní svěžesti. Myšlenku celoživotního vzdělávání není nutno prosazovat jen proto, že to vyžaduje stále složitější mechanismus naší dnešní technicky a kulturně vyspělé společnosti, ale i proto, že lidský mozek, má-li plnit své funkce, musí být neustále trénován.

Na rozdíl od ostatních živočichů dospěl člověk v průběhu svého historického vývoje ke kvalitativně vyššímu stupni integrace s prostředím, v němž žil. Lidé si osvojili schopnost představovat si věci, jevy a události v symbolické podobě obrazů, pojmů, hudebních zvuků a kombinací těchto symbolů. Vytvořili si nejrůznější znakové soustavy, jimiž se navzájem či dokonce i s ostatními živočichy dorozumívají. Dějí se dokonce pokusy dorozumět se s případnými mimozemskými civilizacemi. Tato schopnost přinesla člověku možnost překročit svou individuální zkušenost a osvojovat si ve stále větší míře zkušenost společenskou, postupně generacemi nashromážděnou. To byl také základní předpoklad k tomu, aby si člověk mohl začít vytvářet své ucelené představy o přírodě, o společnosti i o sobě samém. Byl to předpoklad vzniku a rozvoje lidské kultury.

Pro celý další vývoj člověka však byl neobyčejně významný, ale dnes už nezjistitelný okamžik, kdy pravěký člověk poprvé nevyjádřil to, co chtěl říci, řečí, ale hmotným symbolem, třeba směr ukazující šipkou vytesanou do kamene. Odtud pak vedla cesta ke složitějším kresbám na stěnách jeskyň, které pravěký člověk obýval, k obrázkům, z nichž postupně vzniklo obrázkové písmo až ke zjednodušení těchto obrázků přes různé stupně, které se označují jako piktogramy, ideogramy či fonogramy, a posléze až k dnešnímu písmu hláskovému. a chceme-li pokročit až do současnosti, pak třeba až k digitálnímu záznamu na kompaktní disk, s nímž může pracovat počítač.

Zrod a vývoj písma stal se už ve starověkých kulturách předpokladem vzniku a vývoje knihy. Její výroba a vnější podoba byly ve středověku závislé na přírodním bohatství lidmi kultivovaných území. Tak je například možno vysvětlit vznik asyrsko-babylonských hlíněných tabulek v povodí řek Euphrat a Tigris, kde se vhodná zemina nabízela v nepřehledném množství, nebo knih v podobě papyrusových svitků ve starověkém Egyptě, kde bylo v deltě Nilu dostatečné množství papyrusových rostlin.

Vynález knihtisku v polovině 15. století byl pak nejen významným mezníkem v dějinách knihy, ale patří i k největším událostem v kulturních dějinách lidstva. Podstata knihtisku spočívala v tom, že se mohučskému měšťanu Janu Gensfleischovi, zvanému Gutenberg, podařilo pomocí litých kovových liter rozmnožovat s nevídanou rychlostí rukopisy do té doby opisované v jednotlivých exemplářích.

V posledních několika staletích, výrazně pak zejména v tom našem, pokračoval proces rozrůžňování knih na nejrůznější druhy tiskovin a různých jiných informačních pramenů, jimž obecně říkáme dokumenty. Nastal rozvoj novin, časopisů, technických a právních norem, firemní literatury, atlasů, dětských lepoprel atd.

V posledních desetiletích pak došlo přímo k dramatickému rozvoji v průmyslové výrobě dokumentů s písmennými, obrazovými a zvukovými záznamy vytvářenými kódovými znaky, k jejichž srozumitelnosti potřebujeme buď určitý přístroj (gramofon, promítací přístroj, přehrávač apod.) nebo počítač. Sociální komunikace pak byla a je obohacována filmem, rozhlasem a televizí a dalšími moderními hromadnými sdělovacími prostředky.

Tento vývoj nás vede k zamyšlení nad hodnotami přímé a nepřímé komunikace mezi lidmi. Není pochyb o tom, že obrovský rozmach individuálních a hromadných sdělovacích prostředků nám otevírá dříve nepředstavitelné možnosti získávání informací o přírodě a o společenském dění v naší zemi a ve světě i o nás samých. Byli jsme při tom, když první člověk přistál na Měsíci, jsme při tom, když někde na zemi vybuchne sopka, jsme informovanější, znalejší, vzdělanější. Ale současně jsme vlastně jen „jakoby“ při tom. Jsme v zajetí symbolické kultury, kterou jsme si vytvořili. Jsme stále více izolováni od reálného světa. Myslím, že to je také jeden z důvodů, proč jsme mohli dopustit tak katastrofální stav životního prostředí, přírody, jejíž jsme součástí.

Přímá komunikace mezi lidmi má totiž své jedinečné a nenahraditelné rysy. v návaznosti na to, co jsme si řekli už v první lekci, je například přímá komunikace mezi dvěma lidmi, setkání a konfrontace dvou živých bytostí, dvou „vnitřních prostředí“, dvou jedinečných a nezaměnitelných osobnostních fondů. Čtenář knihy, divák hraného filmu či televizní inscenace nebo posluchač rozhlasové hry sice prožívá čtený či shlížený děj, ale nemusí na něj aktivně reagovat činností jako ve skutečném životě, a to především jazykovým projevem, což je také činnost. Ostatně přirozený jazyk, stále ještě ne zcela vědecky probádaný, nám v mnohém připomíná živou bytost. Je to vynikající prostředek komunikace mezi lidmi.

Významnou část, ba někdy i většinu toho, co si lidé sdělují v přímé komunikaci, předávají si mimo hmotné ztvárnění vět. Větám, které lidé pronášejí, když spolu hovoří, dodávají smysl „mimo-řečové síly“, které pocházejí z onoho „vnitřního prostředí“ člověka, z jeho psychiky, z jeho duchovního obrazu. z velké části komunikujeme mimikou, pantomimikou, gestikulací apod. do přímé mezosobové komunikace však také pronikají a silně ji ovlivňují i emocionální prvky, sympatie či nesympatie, přátelství, láska, nenávisť, opovržení apod. Působí i barva hlasu, způsob, jak to či ono bylo vysloveno, ba i to, v jakém prostředí, za jakých okolností. Bernard Shaw kdysi s ironií a nadsázkou sobě vlastní poznamenal, že existuje padesát způsobů, jak říci „ano“, pět set, jak říci „ne“, ale pouze jeden, jak tato slova napsat.

A tak smysl, který lidé ve své vzájemné komunikaci svým promluvám přikládají, nevyjadřují jen pronášenými větami, ale - ač to zní paradoxně - i tím, co výslovně neřeknou a co vyjádří jen pohybem svých svalů (ostatně tak se domlouvají hluchoněmí) anebo dokonce ani takto ne. Často spoléhají prostě na to, že smysl toho, co chtějí říci, do značné míry vyplyne z komunikační situace, nebo z toho, že se komunikující dobře znají. Důvěrně známí lidé mohou spolu komunikovat i tím, že spolu mlčí.

Tyto typické rysy geneticky prvotní řečové komunikace mezi lidmi žádná nepřímá komunikace, kdy se mezi komunikující vkládá určitý technický prostředek, nahradit zcela nemůže, byť má před přímou komunikací mnohé přednosti.

Jako ve všem jde tu zřejmě u každého z nás v poměru mezi přímou a nepřímou komunikací o jistou rovnováhu.

2.2 CO JE A CO UMÍ POČÍTAČ

Zatímco jsme si v první lekci stručně objasnili pojem informace a ve druhé jsem zběžně poukázal na některé zajímavé rysy komunikace mezi lidmi, ve třetí a dalších lekcích si povíme, co je a co umí počítač. Přesněji čím je počítač pro jedince a pro společnost a co od něho můžeme a nemůžeme očekávat. Ne, nebudu vykládat o technickém a programovém vybavení počítače. Jde mi o něco jiného. O počítač spojený s telekomunikací jako jev, který zasahuje dnes už přinejmenším nepřímě do života každého z nás. O počítač jako o sociální jev. Budeme se tedy dál vyrovnávat se současným světem a budeme se snažit mu porozumět.

Počítač je především stroj, automat. Svým použitím stroj téměř univerzální. Počítač je prvním univerzálním strojem v lidských dějinách. Auto kdysi člověk vynalezl k tomu, aby rychleji a snadněji překonával pozemní vzdálenosti, letadlo

k překonávání vzdušných vzdáleností, šicí stroj k racionalizaci šití, psací stroj k psaní různých textů, soustruh k obrábění různých materiálů atd., vždy tu byl jistým způsobem vymezený účel. Počítač se dnes zabudovává do všech těchto strojů, aby je dále zdokonalil.

Pamatuji se, že v samotných počátcích vývoje počítače si někteří odborníci pořizovali kartotéky použití počítačů v různých oborech a na různých úsecích lidské činnosti. Dnes by se dala taková kartotéka stěží udržovat. Obtížně bychom hledali obor, v němž by počítač nebylo možno použít. Počítač vrůstá do organismu civilizované společnosti.

Snad právě i proto se počítači chybně přisuzují v běžné řeči i v literatuře mnohé typicky lidské vlastnosti. Říká se o něm, že myslí, rozumí, pamatuje si, rozhoduje apod. ve skutečnosti jsou to všechno pouhé příměry - počítač nemyslí, nepamatuje si, nerozumí, nekoná jako člověk, i když se to někdy může zdát. Na jakém principu vlastně počítač jako stroj funguje? Francouzi mají pro označení počítače výraz „ordinateur“, který lze přeložit do češtiny jako „pořadač“. A skutečně, ve styku s člověkem, se svým okolím, se počítač jeví jako pořadač našich znalostí a zkušeností zaznamenaných jakýmkoli znakovými symboly, tedy písmem, obrazem, zvukem a jejich kombinacemi, na jakoukoli vnější paměť. Onou vnější „umělou“ pamětí může být vedle papíru jakákoli neživá hmota. Pořádat naše znalosti je schopen počítač počítáním. Vysvětlení je prosté: počítače využívají dvojkové početní soustavy, tzv. binárního kódu, který zná pouze dva stavy: vypnuto (nula), zapnuto (jednička). Kombinací těchto dvou stavů, dohodnutou řadou či řetězcem, jak odborně říkáme, nul a jedniček, přičemž mezi těmito řadami jsou mezery, lze vyjádřit jakýkoli číselný či abecední znak kterékoli národní abecedy, jakýkoli obraz či zvuk. Počítač by však nebyl oním vysoce racionálním pomocníkem člověka, kdyby neuměl „pracovat“ s textem, obrazem či zvukem zaznamenanými na velmi malých plochách datových nosičů (disků, disket apod.) obrovskou rychlostí.

O jak malé plochy nosičů a o jak velké rychlosti vzbuzované elektrickým proudem jde, ukáží na příkladech. Také u nás se už začínají používat kompaktní disky o průměru 12 cm; na každý lze v popsané digitální podobě uložit texty okolo 1000 knih. Nebo přes 50.000 obrazů s vysokou rozlišitelností barev. Digitální podoba je ovšem jen ta soustava řetězců jedniček, nul a mezer mezi řetězci, s níž může pracovat jen stroj. Pokud ovšem máme obrazovku či tiskárnu jako přídatné zařízení, můžeme takový digitální záznam opět velkou rychlostí převést do podoby, která je člověku srozumitelná, tedy do podoby běžně užívaného psaného jazyka, obrazu či zvuku. Dodejme ještě, že člověk si v komunikaci s počítačem vlastně zatím převážně dopisuje a kreslí a jen výjimečně s ním komunikuje hlasitě.

Také operační rychlosti počítače se dále zvyšují. Běžně dnes vykonávají milióny a velké počítače i miliardy, ba i desítky miliard operací za sekundu, takže je mnoho činností, například řízení letů raket a raketoplánů, které by byly bez počítačů nemyslitelné.

Avšak přesto, že počítač může toho spočítat a tedy uspořádat za časovou jednotku více než člověk a „pamatovat si“ více a přesněji než člověk, zůstává strojem. Vraťme se nyní k pojmu informace. Chápeme-li ji tak, jak jsem uvedl v první lekci, jako něco, co je spjato s člověkem a jeho mozkovou činností, pak je chybné označovat počítač jako stroj na zpracování informací. To, co v počítači proudí nesmírnou rychlostí, to jsou zaznamenané, a tedy znehynuté, svým způsobem mrtvé informace, pro něž máme technický výraz data. Avšak na výstupu z počítače se z nich opět mohou stát informace, které je člověk schopn svými smysly přijímat.

Byl-li kdysi třeba vynález sekery rozšířením svalové schopnosti lidské ruky, dalekohledu či mikroskopu rozšířením schopnosti lidského oka, pak počítač jako první univerzální stroj v lidských dějinách dává zcela nové rozměry mnoha lidským schopnostem, především však lidské nervové soustavě. Je jakýmsi jejím prodloužením, extenzí, jak napsal McLuhan již před čtvrt stoletím. V tomto smyslu není počítač jen pouhým prostředkem, ale něčím, co výrazně mění způsob života jednotlivce i celé společnosti. Totiž žádný z vynálezů, tak jak se postupně objevovaly v průběhu historie, nelze chápat jen jako pasivní prostředky, ale jako něco, co vždy zpětně působilo na člověka, na jeho vztah ke světu, k práci, na způsob jeho myšlení a životního stylu. Tím spíše to platí o počítači. V příštích lekcích si ukážeme, že to není působení pro člověka jen příznivé, ale také velmi nepříznivé.

Říkáme, že počítač, byť obrovskými rychlostmi, pracuje na binárním, česky dvojkovém principu. Jako by vše bylo ano a ne, kladné a záporné. Pozoruhodné je, že i náš jazyk můžeme převést na tento princip, jestliže každý jeho znak můžeme vyjádřit soustavou těchto dvou krajních poloh. Možná si vzpomenete, že jsem ve druhé lekci pochválil přirozený jazyk, jímž mluvíme a píšeme, jako vynikající nástroj. Teď však musím naznačit i jeho meze. Mluví-li nebo píše-li, zpravidla zbrzdí své myšlení. Můj jazyk podává jen svědectví o zpomaleném vidění světa.

Vnitřní podstata věcí a jevů mu jakoby uniká. Lidský mozek je však schopn vyšší inteligence, jakéhosi mnohavrstevnatého analogového vědomí a myšlení, které je schopno pochopit věci a jevy do hloubky. Snad nejlépe to osvětlí příklad: zadáme-li počítači a současně běžnému počtáři řešení složité matematické rovnice, oba dva se zhostí

úkolu tak, podle programem zadaného (u počítače) nebo osvojeného si (u člověka) postupu úkol vypočítají tím, že projdou všemi nezbytnými operacemi. Počítač ovšem v porovnání s běžným počtářem nesrovnatelně větší rychlostí. Člověk, kterého označujeme za zázračného počtáře, však výsledek stejného úkolu vysloví po krátkém zamyšlení, aniž se vědomě zabývá těmito operacemi. Je to vědecká intuice, básnické osvícení či náboženská extáze, je to stav probudilého vědomí, stav odlišný od stavu prostého jasného bdění, jehož je člověk na rozdíl od stroje schopen. Je to přesah, jímž se od starověku zabývaly všechny vážné filozofické směry a odedávna i náboženská hnutí. Vědec, umělec či vizionář, nadán touto schopností, je schopen proniknout do hlubinných struktur věcí a jevů. Takovými byli například vědec typu Einsteinova, vizionářský filozof typu třeba našeho Ladislava Klímy, Bohem nadaný spisovatel Karel Čapek a jiní velcí duchové naší kultury. Ostatně si myslím, že v každém je kus vědce, trochu umělce a něco z myslitele.

Pokusil jsem se pouze naznačit, kde jsou meze počítačů, byť byly sebedokonalejší. Obdivuhodné svou konstrukcí i svými výkony, ale bez intuice, bez fantazie, bez citu, bez schopnosti pochopit podstatu a běh tohoto světa, společnosti i člověka samotného. Jako všechny technické vynálezy mají povahu ohně: lze je jako dobré pomocníky využít, ale také zneužít proti člověku. To, k čemu budou využity či zneužity, rozhoduje člověk. Člověk není plně svobodný, pokud nechápe, kam směřuje.

2.3 JAK INFORMATIZACE MĚNÍ SPOLEČNOST

Rád bych navázal na to, co jsem řekl v minulé lekci o počítači. Že je totiž nejen pasivním prostředkem, ale také něčím, co zpětně působí na člověka a společnost, a to nejen obsahem, ale i způsobem svého sdělování. Jak a v čem se tento vliv počítače projevuje?

Musím však ještě poznamenat, že počítač je dnes natolik spjat se spojovou a reprografickou technikou, že můžeme mluvit o vlivu celého tohoto technického souboru, který označujeme jako informační techniku.

Přitom podstata člověka, jak o tom svědčí odborná historická literatura a také početná historická beletrie, doznává už po tisíciletí jen nepatrné změny. Stále je to týž člověk usilující o pochopení smyslu svého krátkého pobytu zde na Zemi. Mění se spíše jen vnější rámec - oblečení, obydlí, zvyky, způsob dopravy, výroby, chování, možnosti získávání znalostí apod. Ale základní tužby, přání a sny zůstávají.

Dále je nutno znovu zdůraznit to, co jsem řekl již dříve, že totiž technika, každý nový vynález a objev, každý nový stroj může být využit ve prospěch člověka, ale také zneužit proti němu. To přirozeně platí i o počítači a o informační technice vůbec. Andrzej Targowski, který nazval jednu ze svých knih „Informatika - klíč k blahobytu“, mohl stejně tak napsat dílo „Informatika - klíč ke zkáze“. Zde totiž velmi záleží na morálním stavu společnosti, na tom, jak je uspořádána. Ještě nedávno jsme byli svědky toho, jakými způsoby zneužití počítačů byla ohrožována totalitní společnost a s jakými překážkami se setkávaly snahy využít je ve prospěch člověka. Vzpomeňme i na varovné vize četných autorů, mezi nimiž dílo Orwellovo „1984“, varující před spojením totalitních režimů s vyspělou technikou, je jedno z nejpůsobivějších.

Z dosavadních zkušeností tedy vyplývá, že uspořádání společnosti, míra její demokratičnosti je pro využití či zneužití počítačů či informační techniky určující, prvotní. To však vůbec neznamená, že by nebylo možno zneužít tuto techniku proti člověku i ve vyspělé demokratické společnosti. Rozdíl je však v tom, že taková společnost má proti tomu účinné prostředky a dovede je používat.

Procesu uskutečňování rozsáhlého souboru individuálních a sociálních změn, které působí hromadné zavádění výpočetní a s ní spjaté informační techniky a technologie, říkáme informatizace společnosti.

O jaké změny například jde?

Dochází ke změnám v oblasti poznávání. Už v minulé lekci jsme si ujasnili, že lze stěží srovnávat myšlení člověka a fungování stroje, byť tak obdivuhodného, jakým je počítač. Ten umožňuje vytvářet na stále menších plochách obrovské zásobárny zaznamenaných poznatků a zkušeností člověka, velkými rychlostmi je podle předem stanovených hledisek třídit a vyvolávat ty, které požadujeme. To může vést k falešné představě, že se lze spolehnout na tyto stále bohatší vnější umělé paměti. a to může vést k zanedbávání kultivace vlastního myšlení, vlastního osobnostního fondu, ba i k určité lenosti myšlení, k zanedbávání paměťových schopností lidského mozku. Jistě víte, jak opatrně musí učitelé ve školách učit žáky zacházet s kalkulačkami, které jsou vlastně malými počítači. Je to skvělá pomůcka, ale příliš časté spoléhání na ni může vést k tomu, že žáci nedostatečně zvládnou nebo zapomenou malou násobilku.

Počítače zařazené do výrobního procesu, nebo přímo zabudované do jiných nejrůznějších strojů, velmi výrazně výrobu zefektivňují. Dosahuje se v ní stále vyšší produktivity práce. Proto se také stále častěji ve výrobě používají. Jenomže

dělník, výrobce, se v takovém automatizovaném či robotizovaném procesu vzdaluje od vlastního pracovního předmětu. Stále častěji dokonce i v tom smyslu, že nemusí být přítomen pracovnímu procesu, který uskutečňuje.

Ukažme si to na příkladu třeba výroby dřevěných misek. Dříve se vyráběly ručně, „na koleně“, pomocí pil, dlát a dalších ručních nástrojů. Řemeslník bral vonící dřevo mnohokrát do rukou, než taková miska za poměrně dlouhou dobu vznikla. Dnes na to máme obráběcí stroje řízené počítači. Dělník dává stroji pouze pokyny, poskytuje mu „informace“, jak postupovat, aby vyrobil misky toho či onoho druhu, té či oné velikosti a jakosti. Může mu dávat tyto pokyny i na dálku. Produktivita takové práce je nesrovnatelně vyšší, než byla u ruční práce. Ale za jakou cenu? Výrobce už necítí vůni dřeva, nebere je do rukou, vytrácí se rukodělná dovednost a radost z řemeslné práce. z rukodělného výrobce se stává pracovník udělující stroji pokyny, jež se v něm mění v data a pomocí počítačových programů řídí celý proces. a tak to je či může být s jakoukoli výrobou. Má to jistě i neobyčejné výhody zejména tam, kde dříve šlo o práci velmi namáhavou, ve zdraví škodlivém prostředí apod. Vytváří to obrovskou pestrost zboží, s jakou se setkáváme ve vyspělých demokratických zemích. Umožňuje to vyrábět už nikoli ve velkých sériích vytvářejících onu proslulou uniformitu a šed' v nabídce zboží, ale také stále snadněji vyrábět i na míru rozmanitých lidských potřeb. v módě například její neobyčejnou rozmanitost. Postupně se však začíná vytrácet to, čemu říkáme bezprostřední předmětnost práce. Mění se způsob práce.

Informatizace společnosti však nezasahuje pouze výrobu, postupně prolíná kancelářskými pracemi, službami, týká se učení ve školách, projektování a konstruování a dokonce i zábavy, jak o tom svědčí stále větší obliba počítačových her u části mládeže. Stále více činností se tedy uskutečňuje pomocí počítačů vyžadujících stejný princip jejich ovládní.

Dvousečnost ovládní informační techniky lze dobře ukázat i na dalším příkladu. Pomocí ní lze dnes poměrně rychle a spolehlivě připravovat, provádět a vyhodnocovat volby, referenda, lidová hlasování, průzkumy veřejného mínění apod., a tím lépe řídit stále složitější chod moderní demokratické společnosti. Demokracie a informatizace se velmi dobře snášejí.

Ale mohou se i nesnášet. v pamětech počítačů se mohou shromažďovat o každém z nás data, která byla dříve rozptýlena v kartotékách lékařů, peněžních ústavů, soudů, policie, v pozemkových knihách atd. Mohou to být údaje pravdivé, ale i mylné. Ale hlavně, takto soustředěny mohou být snadněji zneužity než dříve, kdy byly rozptýleny. na západě se o tomto nebezpečí již dávno ví. O ochraně soukromí a práv člověka, které jsou takto ohrožovány, vznikla již před léty rozsáhlá literatura. Společnost se snaží takovému zneužití bránit především právními prostředky.

Společnost získala v počítači vynikající nástroj svého dalšího civilizačního vývoje. Tento nástroj ji však současně učinil křehčí, zranitelnější.

Technický pokrok lze stěží zastavit. Nezbyvá nic jiného než se naučit s počítači žít. Rozumně je podřídit moudrému lidskému rozhodování.

2.4 JAK SE VYVAROVAT MOŽNÝCH ZÁPORNÝCH DŮSLEDKŮ INFORMATIZACE

Vy, kteří sledujete tento cyklus, si jistě pamatujete, že pojem informatizace společnosti jsme si v minulé lekci objasnili jako uskutečňování určitých změn v psychice člověka a v životě společnosti, k nimž dochází působením výpočetní a s ní spojené další informační techniky a technologie. Vytváření změn působením prostředků, které člověk vynalezl, aby si usnadnil práci či zpříjemnil život, není nic nového. Víme, jaké změny v životě člověka a společnosti způsobily třeba automobil či televize.

Je však známo, že důsledky zavádění nové techniky nepůsobí vždy pouze příznivě. Dokonce je to tak, že o těch příznivých víme více, než o těch nepříznivých či přímo škodlivých. Mimo jiné i proto, že především právě pro ty příznivé vlastnosti byly tyto technické prostředky vynalezeny, začaly se vyrábět a používat. a pak někdy dovedeme ty nepříznivé důsledky do budoucna obtížně odhadovat. Auto bylo například vynalezeno proto, aby člověk mohl snadněji, pohodlněji a rychleji překonávat pozemní vzdálenosti. Při vzniku automobilismu se však méně uvažovalo o jeho škodlivých důsledcích na životní prostředí, o rostoucích ztrátách na lidských životech v důsledku dopravních nehod, ale třeba také o tom, že člověk, který si přilíší zvykne na pohodlnou jízdu v osobním autě, ochuzuje se o vnímání okolního světa.

A tak se stále znovu a znovu ocitáme v roli „čarodějova učně“ z Goethova Fausta, který se marně snažil zkrotit duchy, které vyvolal.

Tím spíše to platí o tak vynikajícím a všestranně použitelném stroji, jakým je počítač. a protože jsou všeobecně více známy příznivé důsledky než ty záporné, věnujme se v této lekci spíše těm druhým. Naváží na některé z nich, o nichž jsem hovořil už v minulé lekci. a současně naznačím, v čem jsou možná řešení.

1. Při účelném nasazení výpočetní techniky dochází téměř vždy ke značnému zvýšení produktivity práce. v důsledku toho pak i ke ztrátě pracovních míst. Mizí dokonce celá povolání. Tento úbytek pracovních příležitostí nemůže zcela nahradit pouhý přírůstek těchto příležitostí a nových povolání spojených s informatizací společnosti. Je proto zřejmé, že v tomto vývoji uspěje takové uspořádání společnosti, které se bude umět s těmito skutečnostmi včas a pružně vyrovnávat bez citelnějších sociálních otřesů. Školské a mimoškolní vzdělávání se bude muset daleko pružněji než dosud přizpůsobovat tomu, že člověk bude muset častěji měnit v průběhu svého života místo svého zaměstnání a dokonce i svou profesi.

2. Také další poznámka míří k uspořádání společnosti a ke vzdělávání. Pojem hygieny bude třeba rozšířit i na hygienu duševní či informační, k níž by měl být zejména mladý člověk samostatně veden. Navazuji na to, čím jsem tento cyklus začínal. Každý člověk má v současné civilizované společnosti stále více příležitostí stále snadněji získávat informace zejména z hromadných sdělovacích prostředků. a ty se zdokonalují zvláště díky informační technice. Člověk strádá, jestliže má málo informací. Ale má-li jich příliš mnoho a nedokáže-li se v nich dostatečně orientovat, může to mít pro něho rovněž nepříznivé důsledky. „Žít s přiměřenými informacemi“, napsal kdysi zakladatel kybernetiky Norbert Wiener. Avšak, co znamená výraz „přiměřená informace“, to si musí zodpovědět pro sebe každý sám. Umění vybírat si z rostoucího množství nabízejících se možných informací právě ty, které podle svých předpokladů potřebují k cílevědomému vytváření vlastní osobnosti, to bude pravděpodobně v příštím století jednou z nejpotřebnějších schopností. Té se bude muset každý učit od nejútlejšího věku.

3. na rozdíl od mnoha jiných odborníků se domnívám, že nehrozí nebezpečí, že by počítač začal myslet jako člověk. Je tu však jisté nebezpečí, že by se člověk v mnohém mohl přizpůsobit počítači. Uvedu příklad. Ještě ve druhé polovině 80. let bylo u nás značným problémem psát pomocí počítačů v českém a slovenském jazyce s úplným znakovým repertoárem těchto jazyků. Psalo se tedy namnoze bez háčků, čárek a dalších diakritických znamének. Místo pomocí 98 písmen našich mateřských jazyků jen pomocí 26 písmen abecedy anglické. Mnozí lidé se tehdy tomuto problému vysmívali. Říkali: Rozumíte českému textu bez háčků a čárek? Tak vidíte, proč vám to vadí? Proti takovému názoru bylo nutno poukazovat na to, že tu může dojít k určitému chybnému porozumění, ale že daleko závažnější jsou obecně kulturní a estetické námitky proti takovému zjednodušení mateřského jazyka, že úplnost souboru abecedních znaků jakéhokoli jazyka je výsledkem dlouhodobého kulturního vývoje národního společenství. Jeho řeč a psaný jazyk jsou jeho pevnou součástí, patří k životnímu stylu, jsou vizitkou kulturnosti. Vždyť patří přímo k nejzávažnějším lidským hodnotám, které je nutno chránit. Dnes tento problém naštěstí v důsledku technického zdokonalení výpočetní techniky mizí. Zůstávají však jiné, daleko závažnější.

Dnes, kdy stále častěji slyšíme kolem sebe, že počítač dohání člověka v jeho myšlení, je důležité, abychom se ve svém pohodlí nezačali příliš spoléhat na počítače, ale abychom rozvíjeli typicky lidské vlastnosti svého myšlení: vůli poznávat, tvořit, hodnotit, rozvíjet svou fantazii, schopnost prožívat pocit krásy, osvojovat si estetické citění, vědomí souvislosti minulosti se současností a s budoucím vývojem a také aktuálních souvislostí se Zemí, na níž žijeme, a s vesmírem, jehož je Země součástí.

4. Chtěl bych také upozornit na to, že by se při zavádění výpočetní a jakékoliv informační techniky mělo více než dosud počítat s možnými zápornými účinky na zdraví těch, kteří s ní pracují. Souvisí to například se zaváděním kvalitních obrazovek co nejméně poškozujících zrak - to se ovšem týká i obrazovek televizorů -, s vyloučením počítačů všude tam, kde přímou lidskou komunikaci a intelektuální rozhodování nelze nahradit. Soustavně by se měl provádět ergonomický a psychologicko-sociální výzkum vlivu této techniky na duševní pohodu a zdraví člověka a na mezilidské vztahy. a samozřejmě výsledky takových výzkumů promítat do praxe.

Pociťujeme stále větší nutnost, aby se každý inovační krok důsledně posuzoval nejen z hlediska jeho možného vlivu na životní prostředí (na biosféru), ale i na duševní pohodu a duchovní život jedince a společnosti, na sociální vztahy, společenské procesy, výtvoř a faktory (na psychosféru). Nejsme-li spokojeni s tím, jak jsme dosud schopni odhadnout budoucí důsledky nové techniky na životní prostředí, tím méně můžeme být zatím spokojeni s naší schopností pochopit všechny důsledky budoucího technického rozvoje na duševní zdraví a duchovní činnost člověka.

Naštěstí se rodí nový směr lidského myšlení, který se snaží uведенá a ještě další nebezpečí pramenící z nekontrolovaného rozvoje lidské civilizace shrnout do jediné strategie - do tzv. strategie trvale udržitelného žití. Je to ovšem také soubor názorů, který říká, co by se mělo dělat, aby se tato nebezpečí zmírnila či odstranila. O této strategii ve vztahu k informacím budu hovořit příště.

2.5 INFORMATIZACE A STRATEGIE UDRŽITELNÉHO ŽITÍ

Naše generace věkově starších vyrůstala převážnou část svého života v ovzduší vývoje společnosti, v níž se při zjevném plýtvání surovinami, energií a dalšími zdroji a za neustálé devastace přírody proklamoval stálý růst výroby, obyvatelstva a jeho spotřeby. Stále častěji a výrazněji se porušovala dynamická rovnováha mezi jednotlivcem a společností na jedné a uzavřeným prostředím Země na druhé straně. Tato strategie nepřetržitého růstu má zřejmě kořeny už v evropské renesanci a humanismu, své pokračování pak v osvícenství. Vrcholí zejména v materialisticky orientovaných filozofiích 19. a 20. století. Je poznamenána pýchou člověka vůči přírodě.

Proti této strategii sílí přesvědčení, že lidstvo musí žít v mezích únosnosti Země a že z dlouhodobého hlediska neexistuje žádná jiná rozumná volba. k překonání strategie nepřetržitého růstu se začala prosazovat strategie trvale udržitelného žití. Nejde o nové náboženství, o novou filozofii, ideologii či učení, jde o nový postoj člověka k životnímu prostředí, o způsob usměrňování vývoje pluralitní společnosti, který by uspokojil potřeby současné generace, aniž by přitom ohrozil schopnost příštích generací uspokojovat své hlavní potřeby, žít plnohodnotným životem, působit na prosazování životního stylu, který respektuje přírodní hranice. Je to strategie pro naše děti a vnuky.

Podle tvůrců strategie trvale udržitelného žití lze takových cílů dosáhnout, aniž bychom odmítali mnohé výhody, které nám přináší moderní technika včetně výpočetní a informační vůbec.

Tato nová strategie vznikla z pocitu ohrožení. Dosavadní způsob myšlení a života, který žijeme dnes, je rizikem pro naši civilizaci. Zneužívají se přírodní zdroje, přetěžují se ekosystémy Země - voda, vzduch i půda.

Základem strategie trvale udržitelného žití je etika založená na vzájemné úctě a toleranci mezi lidmi a člověka k Zemi. k dalšímu civilizačnímu vývoji by nemělo docházet na úkor jiných skupin a příštích generací. Nemělo by se ohrozit přežití jiných druhů živočichů. v tomto smyslu se někdy hovoří o hluboké či hlubinné ekologii. Je pravděpodobné, že se z moudrosti různých, a to i velmi starých a často již polozapomenutých náboženství, filozofií a učení vytváří nová morálka založená na vědomí sounáležitosti člověka s přírodou a lidí navzájem.

Prosazování této strategie, stejně jako je tomu u každé lidské činnosti, musí ovšem mít své instituce. ve světovém měřítku ji dosud prosazovaly Světový svaz ochrany přírody, Program Spojených národů pro životní prostředí a Světový fond pro přírodu. v jednotlivých státech pak vlády a četné zájmové skupiny. v příštím roce by měla vzniknout síť sdružující tyto skupiny a také nová světová organizace. do konce století by polovina zemí měla přijmout k otázkám péče o Zemi Univerzální deklaraci a dohodu.

Strategie trvale udržitelného žití je ovšem nejen souhrnem určitých myšlenek a názorů, ale souborem návrhů odborníků, jež jsou a musí být prosazovány do praxe, má-li se na Zemi zachovat plnohodnotný život. Tato strategie se tedy týká vědy, vzdělávání, energie, průmyslu, obchodu, lidských sídel, zemědělských pozemků i pastvin, lesní půdy a lesních porostů, sladkých vod, oceánů i pobřežních oblastí. Týká se doslova každého obyvatele naší planety. Jde o nový způsob nejen myšlení, ale i každodenního konání každého jednotlivce, společenských skupin, vlád jednotlivých států i lidského společenství jako celku.

Jde o změnu hodnotového žebříčku každého člověka. Od bezvýhodné choroby spotřebitelství k důstojnému a kvalitnímu duchovnímu životu se zdravou mírou redukce hmotných potřeb. v celospolečenském měřítku pak také o to, prosadit šetrnou, neplýtvající, nikoli však chudou ekonomiku.

V minulých lekcích jsem již vícekrát uvedl na konkrétních příkladech, že techniku lze využít i zneužít. Platí to i o informatizaci společnosti. Ta vyžaduje i četné materiálně technické prostředky, hmotné výrobky v podobě počítačů a telekomunikačních zařízení. Jejich výroby i ony samy spotřebovávají energii. Provoz počítačů vyžaduje značnou spotřebu papíru a jejich výroba četné vzácné suroviny. Přitom informační průmysl patří celosvětově k nejrychleji se rozvíjejícímu. Tím spíše je nutno výzkum, vývoj, výrobu a odpadovou technologii orientovat v tomto průmyslovém odvětví na procesy, které minimalizují využívání surovin a energie, snižují odpad a preventivně zabraňují znečišťování vody, vzduchu a půdy.

Avšak informatizace společnosti může a nakonec musí postupovat tak, aby se nejen nedostala do rozporů se strategií trvale udržitelného žití, ale aby ji co nejvíce podpořila. Má k tomu mnoho předpokladů. Informatika přispívá ke změně technologie výroby, k objevům, výrobě a využívání netradičních ekologicky „čistých“ zdrojů energií, ke snižování energetické náročnosti výroby, k tomu, aby se odpad vracel zpět do výroby. Bez informatizace společnosti by dnes nebylo možno zjistit, jak vlastně na tom ekologicky jsme, jaká nebezpečí nám hrozí ze znečištění životního prostředí. Stále hustší sítě výpočetní techniky spojené s telekomunikačními systémy monitorují stav vody, vzduchu a půdy. Bez tohoto zjišťování skutečného stavu by strategie trvale udržitelného žití nemohla vzniknout a být zavedena. Současný

vývoj hromadného sdělování podporovaný informatizací poskytuje naději, že myšlenky strategie trvale udržitelného žití by se mohly velmi rozšířit. Musí být ovšem přesvědčivě vykládány a lidé je musí vzít za své.

Na závěr si poslechněte, co říká slavný francouzský oceánolog a obhájce přírody Jacques-Yves Cousteau: „Ve všech svatých knihách, nejen v katolickém písmu - v bibli, ale i v buddhismu, islámu, taoismu, všude se tvrdí, že veškerá příroda je výtvorem božím. a všechna náboženství hrozí nejtěžším trestem těm, kdo by poškodili výsledky tohoto tvoření.“ Je nejvyšší čas, abychom se poučili z této moudrosti. Strategie trvale udržitelného žití a informatizace společnosti se musí spojit v péči o Zemi.

2.6 NÁHRADÍ AUDIOVIZUÁLNÍ PROSTŘEDKY KNIHU?

Dnes bych rád zahájil rozmluvu s vámi výrokiem našeho vynikajícího pediatra profesora Josefa Švejcara, který v nedávném rozhovoru s redaktorkou Lidových novin ve svých téměř 95 letech pronesl pozoruhodnou větu: „Minulost je minulost a já se snažím žít tím, co bude.“ Jako by tím vyvrátil vžitou představu toho, že stárí se obrací jen zpět, ke vzpomínkám. Ta věta nás posiluje v přesvědčení, že je správné pokračovat v úvahách o tom, kam v oblasti sociální komunikace spěje svět, který bude patřit především našim dětem a vnukům.

Člověku je dáno pět smyslů: zrak, sluch, chuť, čich a hmat. Tzv. primitivní člověk je měl poměrně rovnoměrně vyvinuty, neboť v přírodních podmínkách pro něho často velmi nepříznivých je musel často a poměrně rovnoměrně využívat. Působil tu pud sebezáchovy. To platilo v minulých stoletích ještě například o indiánských kmenech a dnes to platí již jen o malém počtu izolovaně žijících kmenů, pokud nebyly „nakaženy“ soudobou civilizací. i pro ně je typické plné nasazení pěti lidských smyslů, a to často v kvalitě pro nás běžně nedosažitelné.

S intenzivním zapojením všech smyslů se dodnes setkáme u mnoha náboženských obřadů. Třeba u katolické mše: slovo se střídá s hudbou, obojí doprovází pohled na obřad, který se koná v bohaté vybaveném interiéru chrámu, jímž se šíří vůně kadidla, přijímá se hostie a kněz pije víno; na závěr si věřící podávají ruce.

Už dříve jsem mluvil o tom, že všechny objevy a vynálezy byly motivovány snahou usnadnit člověku život a že byly vlastně rozšířením funkcí různých částí lidského těla. McLuhan to, jak už víme, nazývá extenzí člověka. a také jsem už vícekrát poukázal na daň, kterou člověk za toto úsilí platil a platí dodnes. Specializace smyslů, k níž se dospělo v důsledku civilizačního rozvoje a s ním spojené společenské dělby práce, nutně vede k narušení schopnosti rovnoměrně je používat. Nadměrné používání jednoho ze smyslů oslabuje ostatní.

Z časových důvodů musím tuto nesporně zajímavou problematiku poněkud zúžit na oblast informačně komunikačních prostředků.

V našem dětství a mládí byla naším hlavním nepřímým komunikačním prostředkem kniha. Zázrak zrození rozhlasového vysílání obdivovali naši otcové ještě pomocí krystalek; teprve po nich se objevily první velké rozhlasové dřevěné přijímače. Pak se rozšířil film a teprve v našem již zralém věku jsme se začali setkávat s televizí, zpočátku spíše výjimečně. Dnes jsou tyto prostředky hromadného sdělování v naší zemi zcela běžné, rodina bez rozhlasového přijímače a televizoru je výjimkou.

Patříme ke generaci, která formovala své duševní schopnosti, své osobnostní fondy, převážně četbou. Především četbou krásné literatury jsme si utvářeli představy o svých vzorech, ideálech, pěstovali svůj cit pro krásu a mohutnost jazyka. Narodili jsme se ještě v období téměř naprosté nadvlády „Gutenbergovy galaxie“, jak se v sociální komunikaci obrazně označuje období přibližně od poloviny 15. století až do naší doby, kdy její světlo začíná slábnout.

Ano, celosvětově se dnes pravděpodobně méně čte. Přesněji řečeno, méně se čte především krásná literatura a poezie. Více posloucháme z rozhlasu nespočetné příběhy i líčení skutečných událostí a díváme se na ně a přitom je posloucháme z obrazovek televizorů, popřípadě pomocí přehrávačů videa. Chodíme se dívat do kin na filmová představení.

Zatímco se poezie stále méně čte, stále častěji se zpívá. Básníci se mění v textaře. Učebnici stále častěji doplňují či zcela nahrazují rozhlasové či televizní lekce a magnetofonové pásky. Zcela nedávno vyvinula firma Philips interaktivní kompaktní disk, pomocí něhož s použitím přehrávače a mikropočítače se na novém stupni začne uskutečňovat Komenského myšlenka „škola hrou“.

V nepřímé komunikaci tedy dochází ke zjevnému posunu od vizuálního vnímání textu, doprovázeného postupně stále více ilustracemi, k audiovizuálnímu vnímání obrazu doprovázeného slovem a případně také hudbou. Té je kolem nás už často tolik, že se nám stává pouhou slabě vnímanou kulisou.

Ptáme se: je takový vývoj dobrý pro člověka a společnost? Má pravdu americký profesor James Adams, když tvrdí, že při vnímání světa dosud málo využíváme všech svých smyslů a že celá naše kulturní tradice pěstuje a posiluje jazykovou verbalizaci na úkor komplexního vnímání světa?

Návrat k původnímu plnému zapojení všech pěti smyslů do procesu našeho vnímání, ovšem na zcela jiné kulturní a civilizační úrovni, je asi v zásadě správný. Jde tu však, jako vždy, o míru, o proporce. Obraz by neměl převládnout. Svět by se nám neměl měnit jen v jedinou velkou podívanou. Jde tu přece o kulturu vyjadřování. Jestliže si lidé začnou za názvy a pojmy dosazovat obrazy, které jsou už namnoze předem dané někým jiným a svým způsobem i prefabrikované, pak slovo ustupuje, stává se druhořadým. a důsledek? Bohatství slovního vyjadřování může začít slábnout, kultura řeči, našeho základního prostředku porozumění a dorozumění, začne klesat.

Máme přirozený sklon k pohodlí. Známe však i cenu toho, čeho dosáhneme s vynaložením určité námahy či volního úsilí. ze zkušenosti víme, že jsme-li unaveni, zpravidla spíše stiskem tlačítka zapneme televizor, než abychom rozevřeli rozečtenou knihu. Vnímání tištěného slova je skutečně obvykle náročnější než vizuálně auditivní proces sledování televizního programu. a to nejen pro dospělé, ale i pro děti. a tak nám dnes vyrůstají generace televizních dětí.

Aniž bychom však podlehli sentimentalitě a lítosti nad ubývajícím podílem četby na vnímání světa, musíme se velmi vážně zamyslet nad tím, zda převažující vizuálně auditivní příjem informací zanechává dostatečně hluboké stopy v našem vědomí, v našich citech a postojích, zda po něm zůstává dostatečně hluboká brázda v našem osobnostním fondu. Čtení zřejmě klade větší nároky na soustředění, ponechává větší prostor fantazijnímu dotváření přijímaných informací, podněcuje k většímu úsilí hledat odpovědi. Spisovatelé a básníci zcela záměrně počítají s tím, že čtenáři svou představivostí a svou zkušeností dotvoří jejich díla. Čtení či prostý poslech řeči bez obrazu mají zřejmě blíže k vlastnímu často i tvůrčímu uvažování, ke kontemplaci, k rozjímání, jehož je nám v dnešním rušném světě tolik zapotřebí.

Slovo, věta, přirozený jazyk mají stále svou magickou sílu a krásu, jak to například přesvědčivě ukázal v roce 1989 ve svém projevu „Slovo o slovu“ Václav Havel.

Na tom nic nemění skutečnost, že vývoj skutečně spěje k plnějšímu využití všech pěti smyslů člověka.

2.7 JAKOU ÚLOHU DOSUD PLNILY VE SPOLEČNOSTI KNIHOVNY?

Starořecký filozof Plato nazval paměť mocnou bohyní. Čím více lidé shromažďovali své zkušenosti a znalosti, tím častěji je tato bohyně přelstívala. a oni pochopili: aby učinili lidskou mysl nesmrtelnou a pro své potomky ubránili vše hodnotné, vytvořili „bohyni“ ještě mocnější - písmo a pak i knihu.

Obdobná touha, jaká vedla člověka k objevu a vývoji písma, k vynálezu psaných i tištěných knih a pak i dalších komunikačních prostředků, snaha zaznamenat a na dobu v podstatě delší než je lidský život uchovat své zkušenosti, myšlenky a názory, nastavit a zdokonalit svou paměť, stála u kolébky prvních knihoven. Zakládání a budování knihoven však často sledovalo ještě jiné cíle: získat moc a slávu; zejména mnohé soukromé knihovny se nezdílely stávaly okázalým projevem moci a bohatství svých vlastníků.

Člověk již nejméně pět tisíc let ukládá své zkušenosti, poznatky a myšlenky pomocí písma, obrazu a v novější době i zvuku do knih a jiných dokumentů, aby dosažené znalosti uchoval a využil. Avšak teprve knihovny mohly do jisté míry zaručit, že bohatství uložené v knihách bude více či méně bezpečně a poměrně dlouho uchováno, aby mohlo být využito i budoucími generacemi.

Na vytvoření organizované sbírky knih nemůžeme pohlížet jen jako na prosté nahromadění kulturních hodnot v nich obsažených. Je to soustředění určité části lidských zkušeností a znalostí s vytvořením jistých spojů mezi knihami a dokumenty, v nichž jsou tyto zlomky našeho poznání zahrnuty. Tyto spoje se vytvářejí takovými typickými knihovnicko-informačními metodami jako je budování nejrůznějších druhů katalogů. Knihovna tak není pouhým součtem knihovnických jednotek, tj. knih či jiných dokumentů, ale představuje novou kulturní hodnotu.

Je ovšem paradoxní, že právě takovéto soustředování knih do organizovaných sbírek, motivované touhou po jejich „věčném“ uchování, často přispělo k jejich zničení přírodními pohromami a válkami. Každý zánik velké knihovny (a totéž platí o rozsáhlých archivních sbírkách) byl velkým neštěstím lidstva, neboť to tím ztratilo kus své historické paměti. a zde jsme u dalšího společenského významu takových sbírek. Jestliže dnes například víme daleko více o dějinách Babylónie a Asýrie z období před mnoha stoletími před Kristem než o mnohých obdobích antiky a středověku, čili o dobách daleko pozdějších, pak je to zásluhou objevu asyrsko-babylónských knihoven a rozluštění klínového písma. Knihy v podobě

hliněných tabulek popsané klínovým písmem se v nich zachovaly v daleko lepším stavu, než křehké papyrusové svitky či pozdější papírové knihy. Pečlivě vypálený žárem peci odolávaly hliněné tabulky prudkému slunci i válečným požárům.

Vcelku se však zejména ze starověkých knihoven a archivů zachovalo do našich dob velmi málo, většina jich postupně podlehla zkáze. Proto jsou místy naše znalosti starověkých kultur tak mlhavé a mezerovité. v poněkud menší míře to platí o středověku. Jak jinak by asi vypadala naše soudobá kultura a civilizace, kdyby se třeba bylo zachovalo těch několik tisíc děl antických autorů, o jejichž existenci sice víme, ale z nichž známe dodnes pouze několik desítek. Jak jinak by asi vypadal obraz dnešního světa, kdybychom znali obsah 700.000 svitkových knih velké Alexandrijské knihovny založené na území Egypta v posledních letech vlády Ptolemaia I. Sótéra, který vládl ve 4. a 3. století před Kristem. Šlo zřejmě o jednu z největších antických knihoven, která byla definitivně Araby zničena v roce 638.

Tak člověk znovu a znovu objevoval již jednou objevené a vynalézal již dříve vynalezené. Ani dnes se nelze v celosvětovém měřítku zcela vyhnout tomu, čemu říkáme neúmyslně opakovaný výzkum, i když se právě v informační oblasti směřuje k tomu, aby se zabránilo takovému nerozumnému plýtvání sil a prostředků. Zatím však tomu brání nejrůznější bariéry nejen komunikační a jazykové, ale i etnické, politické a náboženské.

Dějiny knihoven přesvědčivě ukazují, jak dlouho trvalo, než kniha sestoupila z výšin posvátnosti a výjimečnosti a stala se spolu s dalšími dokumenty ve vyspělých zemích v tomto století něčím běžně dostupným.

Avšak dnes nejde jen o to, aby byla kniha pro jednotlivce cenově dostupná, ale aby jakékoli publikace byly dostupné těm, kteří je potřebují. Říkáme tomu všeobecná dostupnost publikací. Takto se dokonce nazývá jeden z prestižních programů UNESCO. Taková univerzální dostupnost je dnes pro většinu zemí dosti vzdáleným ideálem. i pro nás. Ostatně je tomu ještě zcela nedávno, kdy knihy a jiné dokumenty procházely na cestě ke čtenářům knihoven nejméně třemi sítí cenzury a autocenzury. První filtr vytvářela ediční politika nakladatelství a vydavatelství, jež téměř všechna byla státní. Druhým filtrem byl omezený přísun zahraniční literatury včetně té, jež byla určena k překladům. Třetí filtr představovala akviziční politika knihoven, která stěžejí mohla propouštět například nežádoucí díla spisovatelů, kteří oponovali totalitnímu režimu, nebo žili v emigraci. na to dohlížela monopolní moc svou kádrovou politikou, regulací devizových přidělů a navíc opakovanými ústředně řízenými čistkami fondů knihoven.

Dnes, v době rychlého rozvoje výpočetní a jiné informační techniky a audiovizuálních prostředků, je vlastně obtížné přesně vymezit, co je knihovna. Jde o tradiční označení instituce, neboť v mnoha, zejména větších knihovnách už zdaleka nejsou jen knihy. v řadě cizích jazyků a postupně i u nás se vžívá termín médiatéka jako výraz toho, že moderní knihovna už neshromažďuje a nezprostředkovává jen knihy, ale dokumenty nejrůznějšího druhu. Ale i u nás přece běžně hovoříme o filmotékách, videotékách, v Praze dokonce působí artotéka, která půjčuje zájemcům do bytů na několik měsíců reprodukce obrazových uměleckých děl. a tak se ptáme, je-li ještě knihovnou například soubor úplných textů právních předpisů určitého státu uložený v paměti počítače tak, aby si z něho zájemce mohl vcelku snadno a pohotově vyhledat paragraf zákona, který právě potřebuje. Nebo zda je knihovnou databanka údajů o nejrůznějších jedech, kterou lze na území Spojených států amerických pomocí telekomunikačních prostředků použít k rozpoznání otrav, kdykoli k nim dojde. Je knihovnou sbírka odvysílaných textů v rozhlasu, která se často používá pro reprizování pořadů?

Myslím však, že není rozhodující, jak tyto moderní sbírky lidských zkušeností a znalostí nazveme. Pro výklad takto široce chápaného výkladu pojmu knihovna zůstává jediný spolehlivý znak, který z určitého souboru textových, obrazových či zvukových dokumentů nebo jejich nejrůznějších kombinací činí knihovnu: je to uspořádanost jejího knihovního fondu jako souboru části zaznamenaného lidského poznání, a to v takové míře, aby v něm bylo možné vyhledat požadované dokumenty a získat informace v nich obsažené. Informace v tom nejširším pojetí kulturních hodnot. Hromada knih není knihovnou. Aby se z ní knihovna, tj. uspořádaná sbírka knih stala, je nutno knihy buď podle určitého formálního či obsahového hlediska uspořádat a zpravidla k ní vytvořit v podobě nejrůznějších katalogů - dnes často počítačových - spolehlivou přístupovou cestu.

Dnes je stav knihoven, zejména veřejných, stejně jako stav školství, jedním z hlavních ukazatelů celkové úrovně každého státu a národa.

2.8 VIZE KNIHOVEN SE ZAČÍNÁ NAPLŇOVAT JIŽ DNES

Dnes každá, ať velká či malá organizace, má-li obstát, potřebuje neustálý příliv informací. Avšak potřebuje je i každý z nás. Zpravidla čím náročnější práci vykonáváme, tím více znalostí k tomu potřebujeme. Nejen vlastních, ale i těch, které získáme z nejrůznějších fondů zaznamenaných znalostí, údajů a faktů. Představme si jen začínajícího podnikatele, kolik

ten toho musí znát z toho, co mu škola nedala, aby se úspěšně prosadil: mnoho právních předpisů, prostředí, v němž chce podnikat a mnoho dalšího.

Téměř každý vědec, pedagog, novinář či jiný odborník si kromě vlastního osobnostního fondu vytváří po celý život svou „vnější paměť“, svou osobní knihovnu a dokumentaci. Kdo s tím má jen trochu zkušenosti, ví, že vůbec není snadné dosáhnout v těchto „vnějších pamětech“ potřebné míry uspořádanosti, a to ať jde o fondy tradiční jako jsou třeba kartotéky výstřižků, vlastních výpisků, poznámek či vlastní tvorby, nebo o uložení těchto znalostí v pamětech počítačů.

Takové osobní „vnější paměti“ mají obvykle jednu společnou vlastnost: nikdy nestačí pokrýt informační potřeby svých majitelů. Pak nastupuje společenská instituce: knihovna, archiv, dokumentační či informační středisko apod.

Z této společenské potřeby začaly vznikat již v 19. století veřejné knihovny, jejichž předchůdkyně se objevovaly už dříve.

Listopad 1989 nám přinesl mezi četnými dary i možnost lépe než dosud porozhlédnout se po demokratických zemích. a tu se mimo jiné na vlastní oči přesvědčujeme o tom, co jsme dosud znali spíše z literatury nebo z doslechu: ve vyspělých demokratických zemích veřejné knihovny a sítě z nich vytvářené rozkvétají, modernizují se, staví se pro ně nové budovy, jež se nezřídka vybavují prostory nabízejícími návštěvníkům kromě rozsáhlého množství poznatků a uměleckých zážitků z četby, poslechu a diváctví i veškeré pohodlí.

Současně však přicházejí do veřejných knihoven s očekáváním, že v nich získají informace o nejrůznějších běžných záležitostech svého soukromého i občanského života. Velmi inspirativní pro nás je často těsné spojení mezi samosprávou obce (starostou, radními, poslanci apod.) a občany obce či regionu právě prostřednictvím těchto knihoven. ze samosprávy plynou do knihoven aktuální informace o stavu obce, o jejích problémech. Větší městské knihovny vytvářejí pro tyto informační služby rozsáhlá oddělení s bohatými volně přístupnými fondy a s počítači, v nichž jsou uloženy další průběžně aktualizované informace. Třeba na kterého lékaře ve městě se obrátit, mám-li ty či ony zdravotní obtíže. Veřejné knihovny západního světa již tradičně poskytují informace o urbanistických, stavebních, ekologických, zdravotnických, dopravních, cestovních, pracovních a jiných záležitostech, aniž by přitom nahrazovaly odborné orgány a organizace. na ně pak často jen odkazují - kam, na koho a kdy se obrátit. Soustřeďují fotografie a popisy činností volených i výkonných členů samospráv a jejich demokratickou kontrolu. ve veřejných knihovnách však mohou občané najít i prospekty a různé nabídky podnikatelů působících v daném místě.

Loni jsem se přesvědčil o tom, že v britských veřejných knihovnách jsou jejich návštěvníkům k dispozici i takové zdánlivě banální pomůcky jako jsou autobusové, vlakové, lodní, letecké a jiné jízdní řády celé Velké Británie a někde i dalších zemí, telefonní, telefaxové a jiné seznamy, veřejné telefonní a rozmnožovací automaty atd. Knihovny prostě vycházejí z toho, co občané běžně potřebují.

Je pozoruhodné, s jakým důvtipem si dovedou města vybavit své veřejné knihovny tak, aby byly přitažlivé i pro děti a mládež. v malém městečku v německém Porýní jsem například navštívil nedávno dětskou knihovnu, do níž bylo možno nejen vejít dveřmi, ale i sjet po skluzavce, a v níž byl vestavěn velký model středověkého korábu, na němž si děti mohly najít svůj koutek pro chvíli četby své oblíbené knihy či časopisu.

Když k tomu připočítáme vyčleněné sbírky, které pojednávají o historii a pamětihodnostech místa, lze pochopit, že taková veřejná knihovna je pak institucí, která občanům pomáhá vytvářet vztah ke svému místu, budí jejich zájem o věci veřejné, je školou demokracie a pomáhá vytvářet občanskou společnost. v duchu občanských práv se budují veřejné knihovny v návaznosti na školské systémy jako nestranné instituce s maximálně otevřeným přístupem ke zdrojům idejí a informací bez ohledu na rasu, národnost, pohlaví, věk, psychické nebo tělesné postižení, sociální původ, společenské postavení a názory. Jako instituce vzdorují jakýmkoli formám cenzury.

Pro nás je zatím takto pojímaná veřejná knihovna obrazem budoucnosti. Nikoli neuskutečnitelným a nikoli, jak věřím, příliš vzdáleným.

Vlády a nejrůznější instituce demokratických zemí, byť často i hospodářsky méně vyvinutých, pochopily či začínají rozumět poselství knihoven jako středisek a zdrojů integrace lidských znalostí a myšlení, které pomáhá pochopit svět, v němž žijeme, i sebe sama.

Jedním z činů hodných z tohoto hlediska zaznamenání je znovuvzkříšení Alexandrijské knihovny po více než 2000 letech od jejího vzniku. O této vynikající antické knihovně vybudované na území Egypta na břehu Středomořího moře a o její zkáze v 7. století jsem hovořil již v minulé lekci. Rozhodnutí UNESCO, egyptské vlády a Alexandrijské univerzity vybudovat na stejném místě novou Alexandrijskou knihovnu je jedním z největších kulturních činů konce našeho století. Tato moderní vědecká veřejná knihovna pro 21. století se vytváří pro studium helénské, středovýchodní, antické a egyptské kultury, křesťanství a islámu. Pozoruhodná stavba knihovny na břehu moře v podobě disku obklopeného

vodním příkopem budí dojem tělesa zavěšeného v prostoru a čase. v jejím architektonickém ztvárnění se symbolicky vyjadřují takové základní kategorie lidského vědění jako jsou pozitivní a negativní, minulost-současnost-budoucnost, vesmír-čas, vědomí-nevědomí, fyzické-duchovní, jing-jang a voda-Slunce-Země. Knihovna s kapacitou do 8 miliónů knihovních jednotek bude pomocí nejmodernější techniky propojena s řadou světově významných databázových center. v roce 1995, kdy má tato knihovna zahájit svůj provoz, má být pro francouzskou veřejnost otevřena v Paříži Bibliothèque de France - Francouzská knihovna, která vzniká z podnětu francouzského prezidenta, a to jako nástupce slavné francouzské Bibliothèque Nationale - Národní knihovny. Také ona bude vynikat originalitou architektonického řešení - čtyři prosklené budovy téměř 100 m vysoké ve tvaru rozevřených knih a mezi nimi přes 50.000 m² čítáren, studoven a dalších účelových sálů s atriem připomínajícím rozsáhlý sad. Bude to informační centrum elektronicky propojené s celým světem, s kapacitou 12 miliónů knihovních jednotek a s prostorovými rezervami na příštích 50 let.

Ve výčtu takových připravovaných i uskutečňovaných záměrů po celém světě bych mohl pokračovat.

Protože však již čas pokročil, pokusím se v závěru poohlédnout ještě do poněkud vzdálenější budoucnosti. Vnucuje se nám představa téměř neomezených možností získávání elektronickou cestou nejrůznějších textů, obrazů, mluvených a hudebních projevů v domácím prostředí. Mnohé již dnes tomuto vývoji nasvědčuje. Domácí počítače a rozsáhlé telekomunikační sítě začínají být v některých zemích samozřejmostí. Budují se centrály nového typu, které soustřeďují a průběžně aktualizují informace, které si pak uživatel na ně napojený může vyvolávat v libovolné době ve svém domácím prostředí. Volba televizních a rozhlasových programů jde do desítek a stovek. na mnoha místech USA i jinde si čtenář knihovny může doma na obrazovku vyvolat katalogy knihoven a předem si vybrat knihu či jiný dokument, pro který si pak do knihovny dojde nebo který mu může být, zejména jde-li o člověka starého či nemocného, doručen. To a mnohé další je dnes technicky a organizačně možné. Sám si však myslím, že takováto individualizace příjmu informací má své meze. Tak jako jít do divadla, na koncert, do klubu či na jiné představení je projevem potřeby jít do společnosti a prožít umělecký zážitek doprovázený určitým pocitem výjimečnosti a svátečnosti, který nelze nikdy zcela nahradit žádným druhem zážitku z nepřímé komunikace, tak by nebylo rozumné zcela nahradit esteticky a duchovně bohaté společenské prostředí dobře vybavené knihovny příjmem informací v domácím „bačkorovém“ prostředí.

2.9 VRACÍME SE K ČLOVĚKU INFORMAČNÍHO VĚKU: JAKÝ BUDE?

Jistě si vy, kteří jste cyklus pravidelně poslouchali, pamatujete, že jsem první lekci nazval „Člověk ve světě informací“.

Celým cyklem prolínalo poznání, že osobnost každého z nás se utváří po celý život složitými a zatím vědou dosud ne zcela objasněnými pochody vnímání a s nimi spojeným přijímáním informací, jejich filtrováním, přeměnou těch, které přijmeme, na poznatky a jejich ukládáním do vlastního osobnostního fondu. Víme už také, že informace pocházejí ze tří zdrojů: z genomu člověka, to jsou informace, které dědíme po svých předcích - a zde skutečný výzkum teprve začíná -, z našeho předmětného okolí, ať již přírodního nebo člověkem přetvořeného, a konečně ze znalostí, zkušeností a myšlenek symbolicky zaznamenaných zejména písmem, obrazem, zvukem nebo kombinacemi těchto základních znakových kategorií.

Zatímco první zdroj (genom člověka) se mění pomaleji a jeho změny se projevují vždy až v další generaci, změnily se v posledních desetiletích zejména druhý a ještě výrazněji třetí zdroj. Naše okolí se obohacuje zvláště tím, že se daleko více cestuje než dříve, svět se jakoby zmenšuje. Lze se nesrovnatelně rychleji než dříve přemísťovat z místa na místo. v důsledku bezprostřední dosažitelnosti informací roste vzájemná závislost jak mezi jednotlivci, tak i mezi zeměmi, zvyšuje se propojenost institucí i celých společenství. Více či méně izolované národní společnosti se mění v pestrobarevné společnosti občanské. v paradoxním protikladu k tomu trpí však často zejména ve velkých městských aglomeracích mezilidské vztahy. Mezi člověka a přírodu, mezi lidmi navzájem jako by se vklínila nekonečná lidská obydlí a četné technické prostředky. Ne náhodou se témata odlidštění a odcizení stala jedněmi z nejčastějších témat vědy a uměleckých děl 20. století.

Jaké důsledky přináší tato postupující vzájemná závislost lidí, institucí a států, byť paradoxně doprovázená odlidštěním a odcizením? Naději, že to povede ke zvýšení úrovně rozhodování na všech stupních řízení společnosti, i obavu, že by to mohlo vést k elektronické kontrole činnosti jednotlivce v atmosféře diktatury centralizované moci. Východisko se všeobecně spatřuje v nutnosti globálního pohledu na svět, jeho problémy i jejich možná řešení.

Ve svých lekcích jsem se nejvíce zaměřoval na kladné a záporné stránky i na nebezpečí dříve nevídaného rozvoje umělých pamětí a rychle se zdokonalujících prostředků jejich přenosu časem a prostorem. Objev elektřiny umožnil vynález počítače jako prvního univerzálního stroje v lidských dějinách. Zejména mikroelektronika, spojená s řadou

dalších oborů, stále hlouběji proniká do života jedince a společnosti. Přináší mnoho dobrého: postupně nahrazuje lidskou a zvířecí práci, neobyčejně zvyšuje produktivitu výrobní i kancelářské práce, zbavuje člověka nebezpečné, špinavé a rutinní činnosti. Přímo dramaticky pomohla zdokonalit telekomunikační systémy a tím i nepřímou komunikaci mezi lidmi.

Vše pronikající automatizace poháněna vnitrostátní a zejména pak mezinárodní konkurencí a s ní spojená informatizace společnosti hrozí však strukturální nezaměstnaností. Ta ohrožuje lidskou důstojnost a vědomí vlastní užitečnosti. Půjde o to, aby člověk dokázal v budoucí společnosti využívat při nižším pracovním úvazku a dostatečném výdělku svůj volný čas. Jinak by to vedlo zejména u mládeže k alkoholismu, drogám, výtržnostem, vandalismu a zločinnosti. To je vážná výzva především rodině a škole.

Pokouší-li se dnes někdo hodnotit naše končící století, jak to učinil například nedávno Paul Johnson ve své i do češtiny přeložené knize „Dějiny 20. století“, není to bilance nijak povzbudivá: dvě obzvlášť ničivé světové války, studená válka, růst narkomanie a zločinnosti, šíření nemocí dříve neznámých, hladomory a bída na rozsáhlých územích světa. Vytratily se mnohé duchovní hodnoty, které dříve zajišťovaly soudržnost a sounáležitost jednotlivců v rámci více či méně navzájem nezávislých a izolovaných společenství. a nad tím vším něco zcela nového, co lidstvo dosud nepoznalo. Hrozba Damoklova meče zániku nebo vážného poškození naší planety člověkem samým. Jako by s novým, dosud neznámým pohledem na naši planetu z výšin vesmírného prostoru přibyla i nová starost, starost o lidstvo jako celek, o naši těžce zkoušenou Zemi.

V tomto cyklu jsme vyšli od informací. Ty však jsou pouze jedním z článků řetězu „údaje či data-informace-poznatky-poznání-moudrost“. Jde o to, aby se poznání neztratilo v jednotlivých znalostech a moudrost se nezaměňovala za znalosti. Přitom právě stáří je věk, kdy člověk může na základě svých znalostí a zkušeností, pečlivě strádaných po celý život, dospět k moudrosti.

A protože informace je jev a proces všudypřítomný, týkající se každého z nás i každého společenství, museli jsme se nutně dostat až na široké pole problémů dnešního rozbouraného světa. Jako bychom poodhrnuli oponu na jednom místě a tím nahlédli do složitosti současného světa i jeho budoucího vývoje.

Jsem přesvědčen, že vědomí lidského rodu i touha po jeho přežití, a tím i starost nejen o sebe, ale i o osud naší Země, je v nás hluboce zakotvena. Možná i často hluboce zasuta v našem podvědomí, překryta naším sobectvím i denními starostmi o své nejbližší okolí. Jenže právě ono nás stále častěji a důrazněji varuje a tím nás přivádí k širším a hlubším úvahám. a ty zase zpětně vrhají ostré světlo na naše každodenní konání.

Přední vědci, umělci a politici se proto sdružují, analyzují celosvětovou situaci, varují a snaží se úporně hledat řešení. v šesté lekci jsem poukázal na strategii udržitelného žití, která představuje jedno z takových řešení. v době, kdy jsem si připravoval tuto přednášku, dostalo se mi do rukou další povzbuzení: kniha Alexandra Kinga a Bertranda Schneidra „První globální revoluce“ s podnázvem „Svět na prahu nového tisíciletí“. Je to publikace Římského klubu, který vznikl v roce 1968. Dnes má 100 nezávislých osobností z 53 zemí. Jeho členové představují širokou škálu kultur, ideologií, povolání a oborů. Sjednocuje je však společný zájem o lidstvo jako celek. Téměř polovina knihy je věnována úvahám o tom, jak odvrátit jeho hrozící zánik.

Mám-li vám, vážení a milí stálí i náhodní posluchači, závěrem něco dobrého popřát, pak samozřejmě to, co se přeje na celém světě - zdraví -, ale současně i jasné, ostré a hluboké vnímání nejen svého nejbližšího okolí, ale i tepu naší modré planety jako našeho společného domova se všemi jeho krásami i neduhy.

2.10 ZAZNAMENANÉ POZNÁNÍ V LIDSKÉ KOMUNIKACI

Už jste se někdy zamysleli nad tím, že nápis křídou či sprejem na zdi nebo fasádě domu nemusí být vždy jen hloupou odsouzeníhodnou klukovinou, ale i projevem touhy vykřičet do světa svou lásku či nenávisť, své přesvědčení, upozornit na sebe?

Ano, zkušenost, znalost, projev citu či představitosti - zkrátka informace zaznamenaná do hmoty či na hmotu je neodmyslitelnou součástí sociální komunikace. na rozdíl od té přímé, o níž převážně hovořili v tomto cyklu moji předchůdci, označujeme tuto komunikaci jako nepřímou, zprostředkovanou.

Okamžik, kdy pravěký člověk poprvé sestavil z kaménků či větvi šipku, aby svému druhovi, který půjde v časovém odstupu za ním, ukázal směr, jímž se má ubírat, ztrácí se nám v šerosvitu dávných dějin. Zřejmě se již nikdy nedozvíme, kdy poprvé došlo k těmto a obdobným projevům nepřímé komunikace mezi lidmi, k těmto prapočátkům písma. To se od

těch dob vydalo na svou dlouhou cestu první etapy svého vývoje, pro kterou bylo charakteristické obrázkové písmo. Piktogramy, jak se dnes říká těmto obrázkovým znakům, vyjadřovaly zprvu konkrétní, hmatatelné či viditelné předměty, či zcela určité jevy. Pozdější ideogramy vyjadřovaly již pojmy myšlenkově bohatší, abstraktnější, jako jsou například láska, smrt, vítězství apod. Došlo k dlouhému procesu postupného ztotožňování určitého zobrazení vždy s jedním určitým slovem či víceslovným výrazem lidské řeči.

Odborně se tomu říká fonetizace písma - fonetický znamená zvukový.

Posléze lidé pochopili, že znak může označovat i kratší zvuky nebo skupiny zvuků, z nichž se slova skládají. Tak vzniklo písmo slabičné a nakonec hláskové. Tento vývoj nebyl ani přímočarý ani všeobecný. Svědčí o tom například i to, že některé národy dosud užívají obrázkové písmo (například Číňané). Existuje na 400 druhů písem, avšak asi třetina obyvatel naší planety používá stejně jako my latinku.

Abeceda, která je výsledkem tohoto vývoje, je jedním z nejpozoruhodnějších lidských objevů. Vždyť například kombinací pouhých 42 významově neutrálních písmen jsme schopni česky psát a hovořit slovníkem až o 100 000 i více výrazech. Celosvětově existuje jakási jediná pomyslná fonetická abeceda, ale jednotlivé národní jazyky z ní používají vždy jen určitý počet písmen. Například havajština jich má jen 12. Psané a později od dob Gutenbergových i tištěné písmo se stalo jedním z prostředků rozšíření nervové soustavy, který velmi ovlivnil vývoj lidské kultury a civilizace. Dokonce natolik, že se o kulturním vývoji člověka hovoří teprve od dob vzniku písma.

Zvlášť výrazný byl již i důsledek přechodu od písma předabecedního (od pictogramů a ideogramů) k fonetické abecedě. Kanadský autor Marshall McLuhan o tom píše ve své i do češtiny přeložené knize „Jak rozumět médiím“: „Abeceda znamenala moc, autoritu a dálkové ovládání vojenských struktur. Když se spojila s papýrem, nastal konec stacionárních chrámových byrokracií a kněžských monopolů na poznání a moc. Na rozdíl od předabecedního písma, jehož nesčetným znakům bylo obtížné se naučit, byla abeceda zvládnutelná za pár hodin. Získání tak rozsáhlých znalostí a tak komplexní dovednosti, jakou bylo předabecední písmo (navíc užívající tak nešikovný materiál jako cihly a kameny), zajišťovalo písařské kastě monopol kněžské moci. Snadnější abeceda a lehký, levný a přepravitelný papýrus vedly k tomu, že moc přešla z kněžské třídy na vojenskou.“

A což teprve když se v polovině 15. století podařilo mochařskému měšťanu Janu Gensfleischovi, zvanému Gutenberg, pomocí litých kovových liter rozmnožovat s dosud nevídanou rychlostí rukopisy do té doby opisované v jednotlivých nebo nemnoha exemplářích.

Knihtisk se stal vynálezem vpravdě převratným. Abeceda umocněná knihtiskem zvýšila moc, kterou přináší poznání, vyvolala nacionalismus a vznik novodobých národů, podnítila rozvoj průmyslu, umožnila značné rozšíření trhů, vyvolala podstatné zvýšení gramotnosti a neobyčejně podpořila růst vzdělanosti. Došlo tak k dalšímu překonání času a prostoru.

Knihtisk se stal přímo prototypem nastupující průmyslové výroby. Zatímco zhotovení rukopisné knihy trvalo 2-3 roky a někdy i více, knihtisk s opakovatelnou přesností chrlil shodné texty a obrazy po desítkách, stovkách a posléze i v tisícovkách a statisícovkách exemplářů. Poznání dostalo křídla. Knihtisk ovlivnil v uplynulých pěti stech letech všechny etapy vývoje vědy, umění a celé společnosti.

Ale jako každé takové rozšíření schopností člověka měl i knihtisk pro něho i pro celou společnost také negativní důsledky. Stručně řečeno: jako jeden z nejvýznamnějších spoluvůrců lidské civilizace stal se knihtisk spoluzodpovědný za meze, k nimž civilizace dospěla a za jejichž překročení by lidstvo zaplatilo svým životem. Ekologové je nazývají mezemi únosnosti naší Země.

Přibližně v polovině našeho století se objevil nový vynález - počítač. Znamenal mimo jiné i další umocnění vlivu abecedy. Pod jeho náporem začala blednout i sláva Gutenbergovy galaxie. Počítač jako první univerzální stroj v lidských dějinách poskytl zcela nové rozměry mnoha lidským schopnostem, především však lidské nervové soustavě, lidskému mozku. Není jen pouhým technickým prostředkem, ale novým sociálním jevem, který výrazně mění způsob života jedince, jeho vztah ke světu, k práci, působí na jeho myšlení i životní styl. Ovlivňuje vývoj společenských struktur. Pro člověka a společnost to však není vždy jen působení příznivé, ale často i velmi nepříznivé.

Čím vlastně počítač překonal Gutenbergův vynález knihtisku? v podstatě tím, že několik desítek znaků fonetické abecedy redukoval na dva: na nulu a jedničku, zápor a klad, vypnuto - zapnuto. Abecedu jakéhokoliv národního jazyka či jakýkoli soubor jiných speciálních znaků včetně číslic lze pak převést na tento dvojkový princip, podle něhož můžeme každý takový znak vyjádřit posloupností (odborně tomu říkáme řetězcem) určitého počtu nul a jedniček, přičemž mezi jednotlivými řetězci jsou pak mezery. To je jednoduchá podstata jinak velmi složitého stroje, jemuž říkáme počítač. Dodejme, že počítač umí s takto vyjádřenou abecedou a dalšími znaky pracovat díky elektřině obrovskými rychlostmi.

Jím dostalo poznání ještě mohutnější křídla. Počítač více než kterýkoliv starší vynález rozšířil mohutnost člověka. i on má však vlastnosti ohně: lze ho využít, ale i zneužít proti člověku. Velmi urychlil naše přiblížení se k nepřekročitelným mezím lidské civilizace.

A tak je dnešní člověk v civilizované společnosti doslova obklopen nabízejícími se informacemi, oním umělým světem zaznamenaných a sdělovaných zpráv, myšlenek a názorů v podobě odborné, vědecké i umělecké. Ale také i fikcí a faktoidů, jak nazval jeden americký spisovatel fámy a jiná tvrzení, jež nelze ani vyvrátit, ani potvrdit. To vše díky tisku, rozhlasu, filmu, televizi, reklamě a dalším prostředkům hromadného sdělování a také archivům, knihovnám a informačním střediskům. a tak se člověk na konci 20. století právem ptá: jak se mám vyznat v této džungli zaznamenaných a navíc i simultánně šířených informací, jak vybrat právě ty, které já potřebuji, které mi umožní lépe se pohybovat v současné složité společenské struktuře, vykonávat to či ono povolání a nacházet přitom radost a uspokojení z poznání?

Pokusím se o odpověď, která vůbec není jednoduchá, pouze ji naznačím.

Český spisovatel Jiří Mahen kdysi ve své „Knížce o čtení praktickém“ z roku 1924 oživil myšlenku tvůrčího čtení, s níž se můžeme setkat už u Komenského. Objasnil ji na příkladu herce. Ten ještě dříve, než vstoupí na jeviště, musí pročíst daný text, po svém mu porozumět a po svém ho pak svým uměleckým projevem povýšit do polohy, kterou mu umožňuje jeho herecké nadání. Mahen byl přesvědčen, že se tvůrčími čtenáři může stát 90 procent všech lidí. Totéž ovšem platí i o poslechu a jakémkoli příjmu informací, které čerpáme z nejrůznějších zdrojů, zejména pak z hromadných sdělovacích prostředků.

V tom je jádro věci: každý člověk by měl usilovat o to, aby byl schopen nejen v přímé, ale i v nepřímé komunikaci pečlivě a cílevědomě informace ze svého okolí vybírat a jejich tvořivým zpracováním postupně vytvářet svůj osobnostní fond, své já, to nejcennější, co člověk má. Aby se naučil chápat knihu a jiné zdroje - dnes především různé sdělovací prostředky - jako podněty. v dětském věku a v mládí by mu k tomu měla v míře co největší napomáhat rodina a škola. v informačním věku, který nastává, je návrat člověka k sobě samému nezbytný.

2.11 ÚNOSNOST ZEMĚ, KOMUNIKACE A INFORMACE

Chci vám sdělit něco málo z toho, čím jsem se v poslední době zabýval z okruhu, který jsem nazval „Komunikace, informace a myšlení“. Cyklus nebude přednostně o technice, ale spíše zamyšlením nad tím, jak se vyrovnávat se současným světem kolem nás, v němž ovšem technické prostředky hrají rostoucí roli.

Možná, že mnozí z vás, kteří žijete na venkově, nepocítujete ve svém okolí žádné zvláštní změny. Nijak zvlášť se nemění vám důvěrně známá krajina, lidé - říkáte si - jsou v podstatě stále stejní. a přece v životě nás všech dochází k mnoha závažným změnám. Všichni např. posloucháte rozhlas, většina z vás má televizor. Všimli jste si, že se o tzv. významných událostech dozvídáte několik hodin, ba často jen několik minut po té, co k nim dojde? a to někdy i na druhém konci světa? Vzpomínám si, že mi moji rodiče vyprávěli, že se např. o hladomorech v Číně dozvídali až po mnoha letech a zřejmě mnohé závažné zprávy o dějích ve vzdálených zemích k nim nedošly vůbec.

První, co udělám, když dnes přijdu do své pracovny, je, že zapnu počítač a odpovídám na vzkazy a zprávy, které mně došly elektronickou poštou v uplynulých hodinách, a to často i ze zemí velmi vzdálených. Doručení jakékoli zprávy touto cestou je záležitostí několika vteřin, nejvýše minut. k dopisu, telegrafu, telefonu a dálkopisu se tak připojila nová možnost velmi rychlé a dosti spolehlivé komunikace. Za několik let bude pravděpodobně většina domácností vybavena počítači tak, jak jsou dnes vybaveny telefonem. a s nimi vejde do domácností možnost komunikovat elektronickou poštou, objednávat si zboží, služby, komunikovat s kýmkoli o čemkoli, pokud nám bude známa jeho počítačová adresa.

Průmyslové země západní civilizace jsou dnes obetkávány stále hustější planetární komunikační sítí, v níž proudí nevelkou, ale pozvolna rostoucí rychlostí lidé, suroviny a výrobky, a dnes již stále větší rychlostí až do rychlosti světla obrazy, slova a hudební zvuky vyjadřující nejrůznější zprávy, myšlenky, pocity, názory, nápady, reklamy atd. Síť, do níž už lidé vložili nemalé prostředky, je nenasytná. Vstřebává do sebe nejrůznější informace z celého světa, vážné i nevážné, solidní i tendenčně zabarvené, fragmenty nejrůznějších kultur, etnik, tradic, oborů, nekonečné hory vymyšlených příběhů s uměleckou hodnotou i zcela bezcenných, vyráběných jen pro tučné honoráře. Lidé říkají, že svět se zmenšil. Filozofové ho obrazně nazývají globální vesnicí. Ptají se na důsledky toho, že ta obrovská hlučící síť nesmí nikdy

ztichnout. „V této spleti zlomků duchovních světů proudících rychlostí světla globální vesnicí“, napsal loni český filozof Václav Bělohradský, „je také něco osvobozujícího, v čem se ale ještě neumíme zabydlet.“

K tomu, jak houstnoucí komunikační sítě mění náš život, se ještě vrátím v příští lekci, nyní se však chci soustředit na toto světlo naděje, na to osvobozující, co by mohla tato nejradikálnější proměna západní civilizace přinést.

Po tisíciletí probíhal vývoj lidské kultury v širokém pojetí včetně technické civilizace velmi pomalu. Rychlost koně v poklusu s jezdcem v sedle byla tou nejvyšší rychlostí pohybu, jíž člověk dosahoval. Vývoj lidské kultury za posledních 500 let připomíná dráhu rakety. Začátky tohoto urychleného vývoje jsou kdesi v počátcích italské renesance ve 13. století, kdy člověk začal více zaměřovat svou pozornost na sebe samého. Pak přišel v polovině 15. století knihtisk, který neobyčejně urychlil šíření myšlenek a stal se hnacím motorem tzv. technického pokroku. Následovalo osvícenství s důrazem na lidský rozum. a v našem století jakoby ta raketa lidské kultury překonala brzdící vrstvu atmosféry a nabrala závratnou kosmickou rychlost. Obrovský triumf, nadšení, oslava lidského rozumu. a v tom největším nadšení přichází varování: Země; naše planeta je v ohrožení, že tuto lidskou kulturu neunes. ve vzduchu, ve vodě i v půdě, a dokonce i v našich tělech a v organizmech jiných živých tvorů se usazují škodlivé látky, které ohrožují život. Roste nebezpečí časovaných bomb - ostatně Černobyl byl jednou z těch, které již vybuchly. My to ve středu Evropy tak nepocítujeme, ale celosvětově rychle roste lidská populace, a to zejména v ekonomicky chudších částech světa. Kolik ještě dalších lidí je schopna naše planeta uživit? Již desítky let se filozofové, vědci, umělci a všichni přemýšliví lidé na celém světě zamýšlejí nad globální ekologickou krizí a hledají východiska. Vede je k tomu motiv, který je nám dědičně dán a je zřejmě rozhodující pro naše konání: motiv uchování lidského rodu.

Jde o čas. i když dnes, - díky zejména právě nejvyspělejší výpočetní technice - ,toho víme o onemocnění naší planety stále více a stále zřetelněji rozpoznáváme, co je to ta únosnost Země, zdaleka ještě nevíme o této chorobě našeho světa všechno. Stále více hrozí to, že nerovnovážený stav Země se v důsledku i nepatrného podnětu může takřka přes noc změnit v nový nerovnovážený stav - tentokrát však bez člověka.

Světlem zní starořecké „Změňte smýšlení!“. Ale jak? Vždyť právě vědomí lidí se mění obtížněji a pomaleji, než cokoli jiného. Tak jako v letokruzích stromů je i v genech člověka zafixována jeho pyšná nadvláda nad přírodou, jeho směřování, které filozofové označují jako antropocentrismus. Ten je ovšem, jak se dnes zcela zjevně ukazuje, osudnou iluzí. Člověk - homo sapiens, tedy člověk moudrý, je na této planetě hostem nějakých 100 000 – 200 000 let, zatímco ona existuje podle dnešních odhadů asi 4,6 miliard let. Tedy nikoli nadřazenost člověka nad přírodou, ale jeho vřazenost do přírody. Jsme-li hosté na této planetě, měli bychom se jako hosté začít chovat.

Mnozí považují záměr poměrně rychle změnit smýšlení a také konání lidí v tomto směru za nereálný a romantický. Říkají: jestliže je celosvětové společenství organizované ve státních útvech, pak je třeba především působit na smýšlení a chování politiků, využít všech přesvědčovacích - a pokud se ukáže, že jsou neúčinné, i represivních prostředků, které mají v rukou demokratické státy. Ono se vlastně tak už ve skutečnosti děje. Kdyby tomu tak nebylo, nebyl by dnes Londýn, ještě nedávno vážně ohrožený znečišťujícími látkami v ovzduší, velkoměstem s relativně čistým ovzduším, ve francouzské Seině by se nelovily opětovně ryby atd.

Dnešní komunikační sítě, zejména pak sítě masové komunikace, schopné současně působit i na miliardy lidí, nabízejí svou pomocnou ruku. Myšlenky se dnes šíří neobyčejně rychle. Neměli bychom čekat na několik dalších Černobylů, ale orientovat houstnoucí komunikační síť naznačeným směrem. Dokud je čas.

2.12 NOVÉ TELEKOMUNIKAČNÍ SÍTĚ MĚNÍ NÁŠ ŽIVOT

Kdyby mně někdo položil otázku, jakou největší proměnou prošly civilizace a kultura tzv. vyspělých zemí v průběhu našeho života, bez rozpaků bych odpověděl: komunikace. Vzpomínáte si, vy starší, jak ve vašem dětství naši otcové vnímali jako zázrak poslech z prvních rozhlasových přijímačů na sluchátka? Říkalo se jim krystalky. Hrkavé autobusy nás vozily po prašných silnicích, výlet vlakem byl něco spíše výjimečného a cesta za hranice téměř nedosažitelným přepychem.

Dnes naši planetu pokrývají rychle houstnoucí komunikační sítě, jimiž proudí různými směry a rychlostmi lidé, výrobky, peníze, obrazy, slova mluvená i psaná atd.

Ne náhodou se jedna z nejnovějších telekomunikačních sítí nazývá web, česky je to pavučina. do některých ze stávajících komunikačních sítí je více či méně zapleten a polapen každý z nás, je obtížné z nich uniknout. a je vůbec třeba z nich unikat? Vždyť právě teď, v tuto chvíli, jste účastníky jedné z těchto sítí, rozhlasového vysílání. Posloucháte moje slova

z vlastní vůle. Proším proto, setrvejte, zamyslí se spolu s vámi nad tím, co ten nový stav vlastně pro člověka znamená. Půjde ovšem spíše o otázky než o jednoznačné a konečné odpovědi.

Především se pokusím tento nový stav světa stručně popsat. Představte si, že někdo postaví pohledný dům, ale ten pak zůstane neobydlený. Stejně nepřírozené by bylo, kdyby nové telekomunikační sítě zůstaly nenaplněny. Chápáno z čistě ekonomického, utilitárního hlediska: výstavba takových sítí patří mezi největší současné investice, vložené prostředky se musí vrátit investorům zpět. To ovšem znamená, že telekomunikační sítě, které jsou už jednou na světě, vyžadují další prostředky, uživatele i odborníky, kteří rozumí různým stránkám jejich provozu, budovy, technická zařízení a hlavně další a další sdělení, zprávy, znalosti, výtvořivé lidské fantazie, kam patří díla s různou mírou umělecké invence atd.

Vedle reality života a jeho přímého prožívání se tvoří jakási druhá skutečnost. Svědčí o tom naše prostá zkušenost. Když se dnes lidé setkávají, řeč se velmi často obrátí k zážitkům z posledního televizního seriálu. Aniž si to často uvědomujeme, stále silněji prožíváme v důsledku poslechu rozhlasu, sledování televizního zpravodajství a četby denního tisku život naší planety. Český filozof Václav Bělohradský to nazývá neorealitou.

Vedle takových tradičních prostředků hromadného sdělování jakými jsou tisk, rozhlas a televize prodělávají v poslední době obrovský rozmach telekomunikační sítě poněkud jiného typu. Jsou založeny na podobném principu jako stezky, cesty, silnice a dálnice. Ty stezky už někdo prošlapal, silnice a dálnice někdo vybudoval a někdo jiný je udržuje a ty, člověče, po nich můžeš chodit a jezdit, jak je ti libo. Na tomto principu vznikla celosvětová telekomunikační síť Internet. Technicky jde o spojení počítače, televize a telefonu. Její zárodek vznikl v roce 1969, kdy americká armáda požadovala technologii pro informační a komunikační systém pro případ tehdy hrozící jaderné války. Základní myšlenka byla geniálně prostá: propojit různé telekomunikační a počítačové sítě v jednu nadnárodní telekomunikační síť. Nebezpečí jaderného konfliktu se zmírnilo a síť byla dána k dispozici univerzitám a vysokým školám. Dnes ovšem tento rámec již překračuje. Pod heslem „všechno všem“ může každý za vcelku snadno splnitelných podmínek z této sítě čerpat znalosti i do ní je pro druhé ukládat. Vzniklo z toho něco, co bývá nazýváno řízeným chaosem. Přesto, že existují etická pravidla používání Internetu, může ve skutečnosti každý jeho účastník uložit a čerpat z něho velmi různorodé informace: poslední výsledky vědy, nejrůznější zprávy, Internetu lze používat jako elektronickou poštu, pomocí něho lze pořádat i mezinárodní konference, a to daleko levněji, než kdyby se museli jejich účastníci fyzicky scházet, nahlédnout do světových galerií, mládež si pomocí něho vyměňuje počítačové hry atd. v posledních letech se však stále častěji objevují hrozivé zprávy o tom, jak si také zločín plave v této telekomunikační síti jako ryba ve vodě. Návody na teroristické činy, projevy rasismu, drogy, dětská pornografie, mafie a další zlořády naší civilizace na Internetu jsou novou výzvou pro policii na celém světě. Nejde o nic nového pod sluncem. Jako vždy využívá nové techniky zločín. Je chráněn anonymitou a nedostatkem odpovídajícího zákonodárství.

A tak se tu tvoří stále snadněji přístupná telekomunikační síť, která se stává - zřejmě navzdory původním ušlechtilým záměrům - novým obrazem současné mnohvrstevnaté společnosti s jejími dobrými i špatnými, ba i mnohými zločineckými rysy. Není to nic jiného, než další potvrzení ambivalence techniky, kterou vždy bylo možno použít ve prospěch člověka, ale i zneužít proti němu.

Avšak takové sítě, jakou je Internet, spolu s dopravními a masovými sdělovacími prostředky mají ještě jeden podstatný účinek: svět se jakoby zmenšuje, o naší planetě se začíná hovořit jako o globální vesnici. Více než kdykoli v minulosti se prolínají, na sebe narážejí, vyvracejí se a splývají v nepředvídatelné novotvary různé kultury se svými světonázorovými a náboženskými směry, rozličné tradice, zvyklosti, jídelníčky apod.

Je to dobré?

Na to nelze jednoznačně odpovědět. Na jedné straně jistě mohou tato nová média posilovat vědomí, že jsme na této planetě cestujícími na jedné lodi, zvýšit pocit odpovědnosti za její osud. Rychle postupující integrace lidské společnosti může pomocí těchto nových médií přispět k tomu, že věda a praxe urychleně najde prostředky, jak zabránit tomu, aby se nepřekročila únosnost Země, jak jsem o tom hovořil v první lekci. Bez těchto nových médií si už stěží dovedeme představit demokratickou společnost s jejími volbami, referendy, pohotovými průzkumy veřejného mínění, kontrolou politiků, které si občané svobodně zvolili, aby řídili věci veřejné atd.

Na druhé straně dostávají zločín, podsvětí a mafie v podobě těchto nových médií do rukou zatím obtížně kontrolovatelné anonymní nástroje, jimiž ohrožují naši bezpečnost. ve větší míře možná hrozí to, že stále více lidí bude považovat tuto druhotnou realitu vytvářenou masovými sdělovacími prostředky a telekomunikačními počítačovými sítěmi za prvotní a ztrácet tak schopnost prožívat a zažívat reálný svět. To se už mnohým lidem stává a stále častěji se to stává dětem. Zprávu, jež loni proběhla naším tiskem, že každé třetí bavorské dítě se pod vlivem reklamy na čokoládu Nestlé domnívá, že kráva je fialová, není jen humorná, ale i varovná.

S jedním se však nelze smířit - s heslem, které kdosi vymyslel a jež některé sdělovací prostředky donekonečna opakují: „Kdo není na Internetu, jakoby nebyl“. To naštěstí není pravda. Být, to znamená plně prožívat tento svět, náš vztah k němu a k lidem kolem nás, být pokorný a mít úctu ke všemu, co nás jako lidi přesahuje. z tohoto hlediska není Internet ničím jiným než novým mohutným celosvětovým zdrojem informací, novou neustále rostoucí elektronickou knihovnou. Avšak informace nejsou ještě našimi poznatky, naším myšlením a cítěním, naším prožíváním tohoto světa. a to je naštěstí ryze individuální záležitost každého z nás.

Nicméně tato média jsou na světě. Dnes si ještě nedovedeme představit všechny jejich důsledky. My, naše děti a vnuci se musí naučit s nimi žít tak, jako jsme se naučili žít s moderními dopravními prostředky. Možná, že jde o nový rozhovor lidí mezi sebou, o novou možnost dorozumět se a porozumět si. a to by nebylo marné.

2.13 „PAMĚŤ SVĚTA“ A POČÍTAČE

Příroda má svou paměť, má ji v genech každý živý tvor včetně člověka. Vše, co se někdy někde udalo, je někde a nějak zaznamenáno. Říkáme tomu konstitutivní biotická informace. Člověk se ovšem naučil číst jen nepatrnou část této informace.

Poněkud jiné je to s pamětí lidské kultury ve smyslu toho, co kdy člověk vytvořil a jak ovlivnil přírodu. Zejména pak od dob, kdy se naučil své představy zaznamenávat obrazem (asi tak před 30 000 lety), daleko později pak písmem (asi před 5 000 lety) a ještě daleko později záznamem hudebního zvuku. Souhrnně hovoříme o dokumentovém dědictví nebo o kulturní konstitutivní informaci. Ta spolu s hmotnými památkami vytváří postupnou stavbu lidské kultury. Toto kulturní dědictví zasluhuje v celosvětovém měřítku naši starost. Neboť tato paměť je neobyčejně křehká. Po tisíciletí budovaná stavba lidské kultury je denně vystavována přírodním a lidmi způsobovaným pohromám, opotřebování, nezájmu a přirozenému stárnutí nosičů této informace. Mizí a rozpadávají se vzácné dokumenty, jedineční svědci dějin umění a vědeckého úsilí. Dnešní kyselý papír, z něhož vyrábíme knihy, se brzy rozpadá na prach dříve než papír, z něhož se vyráběly knihy ještě v 10. století. Tisíce kilometrů filmových pásek blednou a ztrácejí svou hodnotu. Každoročně jsou knihovny a archivy ničeny povodněmi, požáry, bouřemi, zemětřeseními apod. Navždy zanikly sbírky starořecké Alexandrijské knihovny a všech veřejných knihoven starověké římské říše. Bylo jich údajně 28. Ničení pak pokračuje až dodneška. Připomeňme jen nedávnou tragédii Národní knihovny v Sarajevu.

A tu přišlo v r.1992 UNESCO se svým programem nazvaným „Paměť světa“. Má ochránit světové dokumentové dědictví a zajistit co největší jeho rozšíření.

Program je rozsáhlý. Postupně má zahrnout fondy všech významných národních knihoven na světě.

A tu je třeba říci, že bez počítače, bez digitalizace písma, obrazu a zvuku by tento program nebylo možné splnit.

Dlouho dovedl člověk vyjádřit své myšlenky, poznatky a názory pouze obrázkem, co předmět, a později také co nějaká vlastnost, abstraktní pojem, to obrázek. Říká se jim piktogramy a ideogramy. Teprve daleko později přišel člověk na to, že v lidské artikulované řeči lze rozeznávat hlásky jako nejmenší vyslovitelné prvky a ty že lze zaznamenat. Tento proces, nazývaný fonetizací písma, byl obrovským převratem v možnosti zaznamenat a uchovat lidské poznání. Místo tisíců obrázků stačilo osvojit si několik desítek písmen a z nich pak sestavovat statisíce slov. Mimo jiné se tak uvolnila cesta k demokratizaci vzdělání.

Dnes prožíváme obdobnou změnu. Označujeme ji jako digitalizaci. Vynálezem počítače získal člověk možnost převést jakýkoli znak kterékoli národní abecedy, obecně pak i jakýkoli znak jakékoli znakové soustavy, např. i not, do řetězců jedniček a nul. Jedině takovéto řeči „rozumí“ elektřinou napájený stroj, jemuž říkáme počítač. Aby se ovšem jednotlivé znaky navzájem rozeznaly, musí být mezi těmito řetězci jedniček a nul mezery. Stejně jako písmo je ovšem možno digitalizovat jakýkoli obraz, ať již jde o umělecké dílo, reportážní fotografii nebo reprodukci. Digitalizovat lze i jakýkoli zvuk, tedy i hudbu, zpěv apod. Když se pak na výstupu z počítače jedničky a nuly opět složí v původní text, obraz, zvuk či jejich kombinaci, je z toho reprodukce. Ta ovšem kvality originálu nikdy nedosahuje.

A to je princip, na němž je založen i program UNESCO nazvaný „Paměť světa“. Jedním z jeho výsledků jsou reprodukce vzácných rukopisů a starých tisků uložených na počítačových nosičích zvaných kompaktní disky. Jsou to ty nevelké stříbřité kotouče s obrovskou a stále rostoucí kapacitou.

Národní knihovna vydala v rámci tohoto programu ve spolupráci s UNESCO a domácí firmou Albertina icome, některé ze svých nejvzácnějších rukopisů a dalších dokumentů. Takto jsou digitalizovány ještě další rukopisy, aniž by byly

publikovány v podobě kompaktního disku. a tak se děje v mnoha dalších zemích světa. Počítače se tedy staly novou nadějí na uchování a záchranu paměti ztělesněné ve významných dílech písemné, výtvarné a hudební kultury.

Teď si možná řeknete: ale já se bez počítače obejdu. Jistě, nemusíte ho mít doma tak jako ho má dnes ve svých domácnostech již třetina Američanů. i u nás je v běžném životě jakoby před námi ukryt. Ale stačí si probrat každý náš všední den, abychom zjistili, jak i my jsme na počítači nepřímo závislí. Bez nich by dnes stěží mohly pracovat rozhlas a televize, fungovat doprava. Bez počítačů se neobejde žádný úřad, pošta, banka, bez nich bychom neznali stále přesnější předpovědi počasí a stav našeho životního prostředí. Dokonce mnohé stroje v našich domácnostech - pračky, vysavače apod. - jsou vybavovány miniaturními počítači zvanými mikroprocesory. Bez počítačů by v obchodech nebyla dnešní pestrá nabídka zboží atd.

A co víc: bez počítačů by nefungovala demokracie. Všimli jste si, že předběžné výsledky voleb v demokratických zemích bývají vyhlášovány ještě v den jejich konání, že takřka denně se konají průzkumy veřejného mínění, jejich výsledky nemohou politici tak zcela přehlížet. v mnohých zemích se konají často referenda o všech důležitých otázkách života společnosti. To vše by nebylo možné bez výpočetní techniky.

A protože právě teď nasloucháte rozhlasu, uvedu ještě jeden příklad, který se týká hromadných sdělovacích prostředků. Jestliže jste se rozhodli poslouchat právě tuto Akademii třetího věku, která je součástí Stříbrné mozaiky, museli jste si na tento pořad počkat, neboť Stříbrná mozaika začíná v pátek v 8 hodin ráno. Jako posluchači rozhlasu a diváci televize jsme zatím závislí na programech, které rozhlasová a televizní studia připraví. z nich si pak vybíráme stejně jako z novin a časopisů. Avšak díky zejména telekomunikaci rostou možnosti vzájemné komunikace mezi posluchači a diváky na jedné a mezi těmi, kteří programy připravují a tvoří. Přibývá pořadů, v jejichž průběhu nebo po jejich odeznění se lze dotazovat, vyjadřovat pomocí telefonu svůj názor. Dějí se dokonce pokusy zařazovat určité pořady na základě hlasování televizních diváků. a právě Stříbrná mozaika je i příkladem pořadu, jehož výsledkem jsou i přímá setkání posluchačů.

Američané připravují pro 21. století projekt tzv. interaktivní televize. Účastník takové televize už nebude závislý na připravených denních pořadech, ale bude mít možnost shlédnout kdykoli podle vlastní volby kterýkoli z tisíců programů uchovávaných i ve velmi vzdálených centrech. Tak jako čtenář z volně přístupného fondu velké knihovny.

Ale jak už víme: za každý další krok ve vývoji naší civilizace musíme platit daň. Jakou, o tom zase až v příštích přednáškách.

2.14 CO JE VIRTUÁLNÍ REALITA

Opět jedna vize vědeckofantastické literatury začíná vstupovat do našeho života. Jmenuje se virtuální realita. Česky bychom řekli zdánlivá, umělá skutečnost.

Chceme-li porozumět tomu, co je virtuální realita, musíme si alespoň naznačit, co je to opravdová, nikoli jen zdánlivá skutečnost. Odpověď vůbec není snadná.

Realita, skutečnost, svět kolem nás přichází do našeho vědomí především prostřednictvím našich smyslů. Ale když vnímáme, neobtiskujeme v sobě vnější svět.

Zatímco dítě myslí tak, jak vnímá, u dospělého je tomu naopak. Vnímá svět tak, jak myslí, vnímá svět spektrem svého obrazu světa, který si vytvořil v průběhu svého života. To, co dospělý člověk vnímá, je jen jeho vlastní pojetí skutečnosti.

Navíc je to vždy jen výseč skutečnosti vymezená časem a prostorem, v němž se pohybujeme. Ostatně naše smysly vznikly a vyvinuly se k tomu, abychom dostatečně ochránili svůj život, nikoliv pro nějaké úplné poznání světa. Přitom schopnost člověka smysly vnímat svět se mění. Vnímání silně ovlivňují kulturní tradice i způsob života. Jinak např. vnímají svět lidé žijící převážnou část svého života v otevřeném prostoru, např. zemědělci, jinak lidé uzavření ve stísněném prostoru velkoměst.

Rozumové schopnosti tedy umožnily, člověku odpoutat se od smyslového vnímání a pomocí filozofie, náboženství a vědy vytvářet si určitou představu o realitě celku. Hned však musím uvést, že každé naše pojetí světa je jen hypotetické, jsou to jen naše domněnky. a máme-li je podepřeny určitými důkazy, nikdy nejsou zcela nevyvratitelné.

Naši nedávní předkové žijící v 19. století si např. představovali vesmír včetně naší planety jako neobyčejně složité hodiny. Dnešní pohled vědy je však značně odlišný.

Vraťme se však k otázce, co je virtuální realita.

Je to stav, kdy člověk prožívá přesvědčivý pocit, že se ocitl v jiném světě, aniž by se v něm ve skutečnosti nacházel. Přesvědčují ho o tom jeho smysly. Může přitom v určitém rámci projevovat svou vůli i určitou aktivitu. Je však k tomu potřeba mnoho techniky. Na uších sluchátka, na očích dokonale těsnící teleskopické brýle, na rukou speciální rukavice. Těmito a dalšími prostředky musí být člověk napojen na vysoce výkonný počítač. Vše ostatní obstará vhodně volený program počítače. Iluzionistické představení může začít. Když to poněkud zjednodušíme, je to spojení několika moderních prostředků: televize, zvukového záznamu, snímání hmatových impulsů a některých dalších technických prostředků s počítačem. Dodejme ještě, že systémy virtuální reality představují překročení bariéry, která dosud byla mezi člověkem a počítačem. Člověk si s počítačem dosud dopisoval pomocí klávesnice a obrazovky. v případě virtuální reality je člověk připoután k počítači asi tak jako řidič ke svému vozu v průběhu jízdy. Je tu však jeden podstatný rozdíl. Chyba při řízení auta může mít pro řidiče tragické následky. Dojde-li k havárii s použitím virtuální reality na měsíci, vyváznete z toho živ a zdrav. i když... ,ale k tomu se vrátím později.

Už dnes má virtuální realita v řadě zemí četná uplatnění. Např. umožňuje nejen projektování, ale také simulaci provozu nového typu letadel, aniž by se musely postavit pracné a nákladné fyzikální modely. Virtuálními trojrozměrnými modely projektovaných budov lze procházet (samozřejmě jakoby) a tak před vlastní stavbou posoudit i její interiéry. Pomocí virtuální reality se dnes řeší jeden z věčných problémů architektury, tj. akustika budov, zejména pak koncertních sálů a divadel.

Mezi nejzajímavější aplikace virtuální reality v lékařství patří ty, kdy se simulují složité chirurgické zákroky. Lékař si tak ještě před vlastní náročnou operací může ověřit své schopnosti a tím snížit riziko operace.

Velké uplatnění si tvůrci virtuální reality slibují ve vědě a vzdělání. Dovedeme si představit, co bude např. pro výuku znamenat možnost virtuální návštěvy pralesa nebo dokonce nějaké planety.

Neobyčejné možnosti využití virtuální reality se dnes ukazují všude tam, kde jde o výcvik řidičů, pilotů letadel apod.

Člověk je ovšem tvor hravý a tak není divu, že virtuální realita nachází již dnes své velmi široké uplatnění v zábavě.

Tím ovšem zdaleka nejsou vyčerpány všechny možnosti využití virtuální reality.

Odborníci zabývající se tímto novým médiem ovšem upozorňují na to, že takovéto iluzivní prožívání skutečnosti nemůže a ani do budoucna nikdy našťastí nebude moci nahradit skutečnou realitu, že se jí může jen jistým způsobem přiblížit.

Vraťme se ještě jednou k tomu příkladu virtuální operace. Takováto možnost simulace chirurgického zákroku existovala i dosud. Před vlastním provedením operace si přece mohl lékař o operaci příslušného druhu přečíst pojednání od svých zkušenějších kolegů, shlédnout film o takovéto operaci apod. To platí obecně. Čtenář ponořený do děje románů se také vlastně ocitá jakoby v jiném světě. Připusťme, že kniha je koneckonců také určitým technickým nástrojem. Můžeme tedy považovat virtuální realitu jen za jakési pokračování řady mediálních prostředků od knihy přes film a rozhlas až po televizi. Je jen více |“techničtější“, je k ní zapotřebí více techniky.

Nicméně sociologové, psychologové, ekologové, lékaři a další humanitně orientovaní odborníci jsou ve střehu, protože ve virtuální realitě spatřují obdobná nebezpečí jaká se projevují v nadužívání televize. Také virtuální realita se může zejména pro děti a mládež stát drogou. Také ona může odvést pozornost od skutečných problémů naší planety, které jsme souhrnně nazvali únosností Země. v životě každého jedince může přispět k narušení rovnováhy mezi prožíváním přirozeného světa a ponorem do světa umělého, zdánlivého, virtuálního. Přitom umělý, vysněný svět zůstane pro člověka vždy určitým lákadlem. Je to dokonce pochopitelné. Neboť zatímco všední přirozený život je ve své podstatě nevypočitatelný, plný náhod a tudíž trvale nejistý, sféra virtuální reality patří k oblastem vypočitatelným, kde si jakoby můžeme mnohé dovolit, co si nemůžeme dovolit v běžném životě, aniž by to zanechalo následky na našem zdraví. Je to pole jistoty.

A tak je virtuální realita, která se na konci 20. století začíná objevovat na horizontu našeho povědomí, jen novou výzvou pro člověka: využije ji ve svůj prospěch nebo proti sobě? Tak je to ostatně s každým novým technickým prostředkem.

2.15 JAK MYSLÍME (O LIDSKÉM MOZKU)

Člověk musel zřejmě vynalézt a začít používat plasty, čili jak říkáme umělé hmoty, aby si tím více začal vážit přírodního materiálu, jakým je např. dřevo. Je pravděpodobné, že virtuální realita jako jedno z nejnovějších použití počítače znovuobjeví kouzlo, krásu a nevyčerpatelnost každodenní skutečnosti, a zvýší náš obdiv k nenapodobitelným výtvarům

přírody. Zřejmě musel být vynalezen počítač a musely vzniknout programy a systémy, které nazýváme umělou inteligencí, abychom si tím více vážili vlastního myšlení.

Náš mozek, centrum našeho myšlení je pozoruhodný útvar. Je součástí našeho těla, ale současně je nám vzdálenější než vesmírné galaxie. Víme o něm už mnohé a přece zatím velmi málo. Jestliže se nám někdy podaří porozumět všem procesům, které se v mozku odehrávají, porozumíme nejen nejsložitějšímu orgánu ve vesmíru, ale lépe pochopíme i sebe sama.

Z technického pokroku se nám často tají dech, ale k výtvorům přírody jsme povinni úctou a pokorou. Mozek člověka má podle českého lékaře Františka Koukolíka 25 - 100 miliard nervových buněk, což je přibližně tolik, kolik je hvězd v jedné galaxii. Každý neuron je schopen navázat spojení s tisícem až pětitisíci dalšími neurony a předat jim tak informace. Vzájemné propojení neuronů není pevné, ale vytváří se pomocí výběžků, které se nazývají synapsemi. Tak lze nervovými buňkami dosáhnout alespoň sto bilionů vzájemných spojení. Člověk však nedovede vyrobit ani jedinou nervovou buňku.

Ze současných znalostí o mozku bych chtěl vám, posluchačům Stříbrné mozaiky sdělit alespoň jedno povzbudivé poznání.

Čím bohatší je váš život jak z hlediska fyzických dovedností, tak i duševní činnosti, čím více zručnosti, zkušeností, vědomostí a poznatků o životě získáte, tím bude síť neuronových spojení ve vašem mozku bohatší a aktivizovanější. Tím lépe budete vidět mnohé souvislosti a vaše myšlení se stane tvůrčí. Proto cestování, bohatý kulturní život, vzdělávání, znalost jazyků a další aktivity obohacují váš život. Je tomu tak proto, že se v lidském mozku proklesávají a aktivizují nová neuronové spojení, která dosud nebyla používána. a navíc - nejbohatší strukturu aktivizovaných neuronových spojení můžeme dosahovat ve zralém věku. Jen pozor na stereotypy. Stárnutí také znamená upevňování určitých vazeb mezi neurony, ustalování myšlenkových postupů, stejnorodé reagování na podněty.

Naše myšlení je tedy něco, co je hodno vědomého pěstování. Tělesným cvičením můžeme do jisté míry zvládnout své tělo. Obdobně však můžeme do určitého stupně ovládnout své myšlení.

Vedle potřeb biologických, jakými jsou např. hlad, potřeba určité vnitřní teploty, kyslíku apod., máme také potřeby psychické. Potřebujeme např. dostatečné množství vnějších podnětů, toužíme po jistém řádu mezi našimi poznatky, chceme dosáhnout určitých životních jistot a usilujeme o to, abychom dosáhli hodnoty vlastního já.

Mnohé z těchto a dalších psychických potřeb nemůžeme zajistit pouhým nazíravým myšlením, které vede k poznání na úrovni našich pěti smyslů. Musí se vytvořit další rovina, kterou prostě nazveme vnitřním myšlením, vlastní myšlenkovou aktivitou. Takové myšlení se opírá především o minulé prožitky, o minulou zkušenost, z níž může vyrůst nová myšlenková konstrukce.

Na první pohled se nám vnitřní myšlení může jevit jako obtížně kontrolovatelné ubíhání myšlenkového proudu v asociacích, analogiích a jiných myšlenkových operacích. Lze vůbec takové myšlení zvládnout?

Možné to je, ale není to snadné. Ostatně každý z nás si může cílevědomé soustředění mysli na určitý hmotný nebo myšlenkový předmět sám vyzkoušet. Pohodlně se posadíme, zavřeme oči a představíme si nějaký příjemný zážitek z minulého dne, třeba setkání s nějakým nám milým člověkem. Po chvíli však zjistíme, že nám v soustředění vadí třeba hluk z ulice, tikot hodin, ale třeba také tlukot vlastního srdce nebo vlastní dech. Zkusme odblokovat tyto vnější podněty. Není to lehké. Avšak podaří-li se nám to, pak začneme své myšlení ovládat. Jsme schopni hlubinného ponoření do vlastní mysli. Po takovém úspěchu můžeme pokročit dále, využívat vnitřního myšlení k přemýšlení, k meditaci. To už není soustředění se jen na jeden předmět, osobu nebo událost, ale na širší souvislosti. Myšlenkový předmět se srovnává s jinými souvisejícími předměty. Postupně naše myšlení z tohoto předmětu uvolňujeme a v myšlenkách, kroužíme kolem něj, po jeho blízkém i vzdálenějším okolí.

Současný svět s mnohostí neuspořádaných podnětů, zejména žijeme-li v hlučném prostředí měst a příliš často zapínáme tlačítka hromadných sdělovacích prostředků, meditaci příliš nepřeje.

Ale pozor! Dlouhodobé setrvávání v hlubinném ponoření myšlení v sebe samo nás může nejen obohatit, ale také nás odvést do světa vysněného, imaginárního a fantazijního. Chceme-li si vytvářet obraz světa blízký pravdě, je návrat do reality nutný.

Svůj život žijeme v různých stavech vědomí.

Jako o prvním stupni se hovoří o „excesivní bdělosti“, někdy také o „probudilém vědomí“. Druhým stupněm je optimální a úplný stav bdělosti. Pak přichází uvolnění bdělosti, kdy jsou naše soustředění a reakce na vnější podněty ochablé. Snění jako čtvrtý stupeň je opět prožívání zážitků v podobě vizuálních obrazů. Následuje lehký spánek, při němž se ztrácí

vztah k podnětům z vnějšího světa a je královstvím snů. Šestým stupněm je hluboký spánek, sedmým bezvědomí. Tyto různé stavy našeho vědomí lze dnes přístrojově zachytit a zaznamenat.

Přibližně třetinu života prospíme. Zejména lehký spánek je neobyčejným údobím našeho života, kdy nejen sníme, ale máme velmi blízko k procesu, který jsme nazvali meditací. ve spánku přemýšlíme a zpracováváme dříve či nedávno získané zkušenosti. Zpracováváme informace, které jsme získali v bdělém stavu. Čili - a to je velmi důležité hypotéza, k níž dospěli odborníci zabývající se lidským myšlením - v období lehkého spánku se dotváří naše osobnost, náš vztah ke světu, naše já.

Neurofyziologové dokázali, že ve fázi lehkého spánku zpracovává náš mozek - a to bez působení naší vůle - podněty získané v čase našeho bdělého života. ve spánku se tedy jakoby vracíme k přírodě, je to projev přírody v nás. To ovšem zdaleka není jen jediný příklad, kdy příroda pokračuje ve svém vývoji naším prostřednictvím. Ne vše, co vykonáváme naším vědomým úsilím, chtěním, vůlí a volbou jsou pouze naše projevy. To, že existujeme, náš zdravotní stav, nemožnost vyloučit náhodu z našeho života, naše neschopnost vyrobit byt' jen jedinou živou buňku, poznání, že není jen nepoznané, ale také nepoznatelné - to vše by nás mělo vést k úctě k přírodě a k pokoře k tomu, co nás přesahuje, ať již to nazýváme Bohem, Prozřetelností nebo nějak jinak.

Nedávno jsem četl krásnou větu: „Svobodný život prožijeme nikoli tehdy, když v sobě potlačíme přírodu, ale spíše tehdy jestliže přijmeme přírodu v nás a necháme ji zprostředkovaně promluvit.“

2.16 NEKOMUNIKUJEME JEN SLOVY

„Řeč lidského těla prozradí více než tisíc slov“, tak nazval svou knihu Erhard Thiel, která vyšla v českém překladu v roce 1993. Nepřehání autor tímto názvem? To budeme moci posoudit, až se podíváme na tento druh lidské komunikace trochu blíže.

Technika nám dnes poskytuje stále větší možnosti komunikace na dálku. Říkáme jí nepřímá, protože je vždy zprostředkovaná nějakým technickým prostředkem. Patří sem např. telefon - dnes už i bezdrátový, telegraf, rozhlas, televize, teletext, elektronická pošta atd. Všechny tyto jistě vynikající vymoženosti lidské civilizace postrádají však některé typické rysy přímé lidské komunikace, bezprostřední setkání dvou nebo více lidských bytostí, jejich vzájemné dorozumívání a porozumění. Mezi tyto typické rysy přímé lidské komunikace patří také řeč lidského těla, komunikace beze slov. Patří k ní naše gesta, mimika a pozice. Každá z těchto podob mluvení beze slov používá odlišných výrazových prostředků. Nicméně dost často se objevuje i soulad těchto tří forem řeči lidského těla.

Gesta, mimika a pozice byly předmětem zájmu lidí už od starověku. Bylo to především herectví, které se o tento druh lidské komunikace zajímalo. a herectví je jedním z nejstarších projevů lidské kultury. Řeč lidského těla však přirozeně zajímala i malíře, sochaře, později pak tvůrce němého a loutkového filmu, tělovýchovné teoretiky, odborníky, kteří se zabývají personálním řízením, učitele, vychovatele, kriminalisty. Bez znalosti oboru, kterému se říká kineziologie, věda o pohybu, se dnes neobejdou politici, diplomati, manažéři, novináři atd.

Avšak základní znalosti o řeči lidského těla jako součásti komunikace mezi lidmi mohou být zajímavé a užitečné pro každého z nás. Pomáhají nám lépe si navzájem porozumět.

V časově vymezeném výkladu však mohu upozornit jen na některé nejzajímavější otázky tohoto oboru. Kineziologie je přitom věda poměrně mladá a málo propracovaná, plná dosud neprokázaných domněnek.

Gesty, mimikou a pozicemi toho, s nímž rozmlouváme, se k nám dostává to, co „zakresluje obraz do duše“ mezitony, postoje, nálady, skutečné pocity. Řeč beze slov je zpravidla upřímnější než samotná slova. Proč? Především naše řeč se v průběhu času dosti výrazně mění. To můžeme snadno zjistit, porovnáme-li třeba řeč herců či politiků z první republiky s dnešními projevy lidí těchto povolání. i naše řeč, pokud jsme žili v té době, byla trochu jiná. Naproti tomu gesta, mimika a pozice mají velmi starý původ. Mnohé z nich jsou dědictvím našich pradávnych předků. Vyznačují se pozoruhodnou stálostí.

Gestikulace, mimika a pozice, jež zaujímáme v přímé sociální komunikaci, konáme totiž většinou mimovolně. Většinou jsou spjaty s naším podvědomím. Samozřejmě, že je lze do určité míry zvládnout. u řady již zmíněných povolání je to dokonce součástí přípravy na tyto profese. Obecně se však vůlí zvládají obtížněji než slovní projev.

Schopnost potlačit gesta, mimiku a zaujímání pozic v přímé sociální komunikaci obecně roste s věkem a společenským postavením. Chování dítěte je v tomto ohledu průhledné jak čistá studánka. a děti ovládající různé mateřské jazyky se

také řečí gest, mimiky a pozic dorozumí daleko lépe než dospělí. Schopnost ovlivňovat pohyby lidského těla se však i u dospělých snižuje ve vypjatých situacích našeho života, např. když spěcháme, dostaneme-li se do stavu tísně, v okamžicích napjatého očekávání, stresu apod.

A zde jsme u dalšího rysu řeči lidského těla. Je to do jisté míry společný světový jazyk, který má ovšem svá čtená „nářečí“. Např. u Bulharů znamená přikývnutí „ne“ a potřesení hlavou „ano“. Jsou národy, které řeči lidského těla používají daleko hojněji než jiné. Např. Italové jsou proslulí svou gestikulací, severské národy jsou naopak daleko uměřenější.

S druhými lidmi komunikujeme i tím, kam a jak si sedáme, jaký postoj při komunikaci zaujímáme, jak chodíme. Mnoho o vztahu k tomu, s nímž komunikujeme, prozrazuje hra našich prstů, rukou, nohou i hlavy. Zvláště významnými okamžiky v setkání lidí, kteří se znají, je způsob podání rukou. Ten může prozrazovat velmi přátelský, ale také jen korektní nebo i zcela chladný vztah k druhému, může dokonce jen předstírat přátelství.

A pozice při komunikaci, to je celá zvláštní kapitola kineziologie. Vychází se z toho, že každý člověk má svou intimní zónu, své intimní pásmo. u člověka je to ostatně obdobné jako u jiných živočichů, ptáci na jaře nezpívají pro potěchu nás lidí, ale aby ochránili své území, na němž mají svá mláďata. u lidí se hovoří o čtyřech pásmech; o intimní zóně, tj. o velmi těsné blízkosti dvou nebo více lidí; o osobním odstupu, který začíná tam, kde končí intimní zóna a sahá do vzdálenosti asi 120 cm; na člověka, který stojí či sedí na vnější hranici tohoto pásma, už nemůžeme dosáhnout. O třetím pásmu se hovoří jako o společenském odstupu. Pohybuje se přibližně od 120 do 360 cm. Příklad: nadřizený se baví s podřizeným. a konečně se také mluví o veřejném odstupu, který začíná asi tak od těch 360 cm. Je to odstup, který volí např. politici, prezidenti nebo jiné prominentní osoby. Umožňuje únik, distanci od jiných osob, popř. důstojně se pohybovat.

Distanční zóny ovšem nejsou stejné u všech národů. Menší jsou např. u těch, které jsou zvyklé obývat menší plochy třeba u Japonců, větší u národů či povolání lidí zvyklých se pohybovat ve volném prostoru, např. u zemědělců.

Zajímavé také je, že distanční zóny rostou se zvyšováním rychlosti pohybu, a to i pomocí dopravních prostředků. Celou zvláštní kapitolou je problém agresivity řidičů na silnicích.

Tento poslední příklad ukazuje, že porušování nepsaných pravidel, která se vyvinula v neverbální komunikaci, může mít i vážné psychické a sociální důsledky. Např. trvalé návaly v hromadných dopravních prostředcích, což není vlastně nic jiného než trvalé porušování intimních zón člověka tak, jak jsme toho svědky v některých zastalejších zemích, může mít za následek nejen neurvalé chování. Může se to projevit i trvalým zvýšením agresivity té části obyvatelstva, která je na tyto dopravní prostředky odkázána, a to se všemi důsledky ve společenských vztazích.

Řeč lidského těla - řeč beze slov nebo slovní projev doprovázející - je zvláštním rysem přímé komunikace mezi lidmi. Naučíme-li se jí lépe rozumět, pomůže nám to lépe se orientovat v různých životních situacích, lépe si prošlapávat cestu k lidem, které máme rádi. a také snadněji rozpoznat ty, kteří nám chtějí škodit, slovy nám třeba lichotí, ale přitom mimovolná řeč jejich gest, mimiky a pozic vypovídá o něčem jiném. Naučme se tedy lépe porozumět řeči lidského těla.

2.17 ČLOVĚK BUDE VŽDY VÍC NEŽ STROJ

Jako lidé se odlišujeme od ostatních živočichů mimo jiné schopností symbolicky zobrazovat písmem, obrazem a hudebními zvuky - a stále častěji i kombinacemi těchto a dalších prostředků - svět kolem nás. Když používáme těchto zaznamenaných znalostí o světě, jako bychom zacházeli se světem samotným. Natolik se nám lidem v civilizovaných zemích stal tento způsob poznávání vlastní, přirozený a samozřejmý. Jak to ostatně doložili dva vědci, nositel Nobelovy ceny Eccles a filozof Karl Popper ve své teorii tří světů. Světem jedna nazvali svět hmoty a energie, atomů, molekul a neuronů, jak ho popisují fyzika, chemie a biologie. Ten tu byl už dávno před člověkem. Světem dvě označili ten, který vyrůstá ze světa jedna. To je svět obsahů naší mysli, jak se ho snaží popsat psychologie. Zdá se však, že dnes se ujímá vlády svět tři, svět médií, dokumentů a jejich organizovaných souborů. Je to svět, který k nám přichází prostřednictvím literatury, tisku, filmu, rozhlasu, televize, počítačů a tu a tam se objevujících prvních aplikací virtuální reality.

Ve věku počítačů a masových sdělovacích prostředků tento svět tři neobyčejně sílí a často získává nadvládu nad jedincem a manipuluje s celými rozsáhlými společenstvími. Vyrůstá sice ze dvou předchozích světů, ale má snahu osamostatnit se, žít svým vlastním životem.

Mezi těmi, kteří potvrzují naši zvyšující se závislost na tomto světě tři, je i dnešní viceprezident Spojených států Al Gore. na jednom místě své i do češtiny přeložené knihy „Země na misce vah“ si na adresu nových médií postěžuje: „Negativním účinkem na náš život se zabýváme jen vzácně“.

Přirozeně: k objevu písma před mnoha tisíci lety vedly člověka touha upevnit svou zkušenost, přenášenou z pokolení na pokolení, učinit lidskou mysl nesmrtelnou, uchránit pro budoucí generace hmotné a duchovní hodnoty. Totéž lze pak vypovědět o vynálezu knihtisku, filmu, rozhlasu, televize a počítače.

Už dříve jsem ukázal, že by bylo nerozumné zaujímat ke stále se zdokonalující technice zásadně nepřátelský postoj. Ocitli bychom se v situaci dělníků 19. století, kteří rozbíjeli stroje. Ostatně o kladných stránkách těchto médií pro člověka není pochyb. Na místě však není ani jednostranný obdiv k technickým prostředkům. Znovu a znovu si musíme v duchu myšlenek Marshalla McLuhana opakovat z jeho knihy „Jak rozumět médiím“, že každý další pokrok v technice je konečnou jen další „berlí“, jíž člověk nastavuje své přirozené schopnosti a vlastnosti a za kterou musí platit daň. Často i velmi krutou.

Kvapem se blíží doba, kdy se naplní jedna z mnoha vizí vědeckotechnické literatury: lehkým dotekem několika tlačítek získáme téměř jakékoli poznatky, o nichž se budeme domnívat, že je potřebujeme. A to aniž bychom vytáhli paty z pohodlí svých domovů nebo pracoven. Jak zdánlivě snadné, jak pohodlné a obdivuhodné! Ale nemylně se. ve skutečnosti nalezneme ve stále objemnějších pamětech počítačů něco, co jiný jako fakt, názor, myšlenku či výplod své fantazie zaznamenal. Stále více se přitom setkáváme s údaji více či méně prefabrikovanými.

Často se vracím k jednomu pozoruhodnému výroku, který zní: „Nikdo nikdy nikoho nemůže nic naučit“. Myslím, že nejen učitel žáka, ale ani počítač uživatele. Že je to věta absurdní, popírající samotnou podstatu výchovného působení v rodině, ve škole, v životě? Spíše je neúplná, neboť k ní je třeba ještě dodat: pokud žák či jakýkoli příjemce informace sám neprojeví připravenost a vůli poznávat, vůli a schopnost myslet, tj. zařadit každý nový poznatek do struktury své paměti, svého já. Bez myšlení, uvažování či meditace se získaná informace nestane naším poznatkem. Podléháme totiž snadno iluzi, že vše, co vidíme napsáno, zachyceno obrazem či hudebním zvukem, je už naše znalost. Je to asi jeden z největších omylů naší doby. Právě z něho pramení neoprávněné a laciné okouzlení technickým pokrokem, primitivní nadšení z lehkosti, s níž se dotýkáme tlačítek počítačů, televizorů, rozhlasových přijímačů a nejrůznějších přehrávačů.

Každý z nás si v průběhu života vytvořil poněkud jiné obrazy, jimiž vše kolem sebe poměřuje, jejichž prostřednictvím vnímá a hodnotí svět kolem sebe. Patří k němu, a to ve stále větší míře, i skutečnost symbolicky zaznamenaná. Svět kolem sebe, a paradoxně i sama sebe, poměřujeme s odstupem svého já. Myslíme teprve tehdy, když své nové znalosti začleňujeme do struktur svého vědomí. Myšlení bolí, říkali nám kdysi naši učitelé. Dáváme jim za pravdu po celý život. Myšlení je namáhavý proces vyžadující denní trénink. Iluze, že si tento proces, probíhající v naší mysli, nějak příliš usnadníme používáním strojů, nás může odnaučit o věcech samostatně přemýšlet, zamýšlet se nad nimi, hodnotit je.

Tak jako můžeme snadněji podlehnout různým chorobám, pokud neotužujeme své tělo, tak můžeme snadno podlehnout duševnímu zlenivění pokud netrénujeme svůj mozek. Kolem nás krouží, utočí na nás a do našeho vědomí a podvědomí se snaží vetřít nejen stále více informací, ale i zavádějících desinformací a faktoidů, tj. tvrzení, jež nelze ani doložit, ani vyvrátit. Al Gore píše o škodlivosti stále většího množství nadbytečných informací. Srovnává je s odpadem a nazývá je exformacemi. Tam, kde ustupuje naše myšlení, často právě pod vlivem iluze o snadném osvojení si znalostí, tam snadno proniká bulvár a brak. Stane-li se takový ústup hromadným jevem, může to mít i neblahé důsledky sociální. Tvoří se málo odolná společnost, jež pak může snadno podlehnout mocichtivým demagogům či deprivantům, jak říká František Koukolík ve své nedávno vydané knize „Vzpouza deprivantů“. A ti se vždy derou na trůny. Naše století jich už zažilo dost. Společnosti způsobili nezměrná utrpení.

Vracím se k tomu, co jsem řekl na začátku tohoto cyklu. Stáří Země se odhaduje na 4,6 miliard let. Člověk - homo sapiens - ji obývá pouze 100 000 - 200 000 roků. v průběhu pouhých asi 300 let trvající průmyslové revoluce člověk dosáhl obrovského rozvoje, ale současně nebývalým způsobem ohrozil protipřírodní částí své kultury životní prostředí. Posílil se tím jeho pyšný antropocentrismus, upevnilo se jeho panství nad přírodou. Ukazuje se stále zřetelněji, že nadřazenost člověka nad přírodou je pro člověka nebezpečnou iluzí, kterou je třeba rychle vystřídat jeho vědomou vřazeností do přírody. Tedy nejen práva člověka, ale i práva přírody, která jsou na prvním místě. Člověk vždy bude více než stroj. a příroda vždy bude víc než člověk.

2.18 O INFORMAČNÍ HYGIENĚ

Žijeme ve společnosti, která sama sebe označuje jako společnost informační, také ovšem jako společnost postindustriální, postmoderní, vzdělanostní atd. i když nemám tato pojmenování příliš rád, neboť vyjadřují vždy jen určitou dílčí vlastnost společnosti a překrývají její pestrost a složitost, přece jen stojí za to, zamyslet se nad tím, kde se tato označení tzv. vyspělých zemí přívlastkem „informační“ vzalo. Po celé 20. století rostl význam informace v průmyslu,

v zemědělství, ve službách a také ve vojenství. Vědět, jak a co vyrábět, jakou technikou a technologií, znát situaci na trhu, prosazovat se pomocí reklamy, to vše vyneslo na první místo informaci. Ukázalo se, že války stále zřetelněji vyhrávají především zpravodajské služby. Ostatně na každého z nás doléhá stále více informací, které jsou stále dostupnější, mnohé pouhým stisknutím onoho správného tlačítka. Pohyb zpráv nejrůznějšího druhu se za našeho života přiblížil rychlosti světla, takže zprávy k nám docházejí z celého světa. Vytvářejí se globální komunikační sítě typu Internet, různé záchranné sítě na souši, na moři i ve vzduchu apod.

To vše sice na jedné straně usnadňuje a obohacuje náš život, zvyšuje náš průměrný věk, pomáhá v boji proti nejrůznějším chorobám apod. na druhé straně to však znamená pro člověka i společnost jistou zátěž. Stále častěji se dostáváme do situace, kdy se musíme bránit přemíře informací a pečlivě si je vybírat.

Už v 70. letech se v západní literatuře objevil výraz „informační hygiena“, který se ovšem dodnes příliš nepoužívá. Myslím však, že rozšíření významu tohoto výrazu i na část duševní hygieny je na místě. My zatím daleko více pečujeme o svou tělesnou schránku než o duševní pohodu a čistotu. A to navzdory tomu, že nám lékaři stále častěji zdůrazňují těsné sepětí mezi tělesným a duševním zdravím. Ostatně tento ideál harmonie sil tělesných a duševních znali pod výrazem kalokagathia už starověcí Řekové. Také slovo hygiena má původ ve starořeckém slovu hygiainos, které znamenalo zdraví. Dnes si pod slovem hygiena představujeme soubor opatření zabezpečujících ochranu zdraví, zejména pak udržování čistoty. Je to také lékařský obor studující vliv životních a pracovních podmínek na zdraví člověka a skupin lidí. Všeobecně se hygiena chápe jako opatření proti nemocem, epidemiím, škodlivinám v ovzduší, v jídle, vodě, půdě atd.

Tak, jak se v současném světě stále více ocitáme pod tlakem informací, roste význam informační hygieny jako součásti hygieny duševní. Informační prostředí kolem nás se prostřednictvím tisku, rozhlasu, televize, filmu, videa, Internetu, reklamy apod., a také postupného propojování těchto sdělovacích prostředků, velmi zahušťuje. Medializace, tj. reprodukce skutečnosti prostřednictvím těchto médií, rozšiřuje sféru virtuálního světa. Přitom stále častěji jde o skutečnosti týkající se celého světa, ba i částí vesmíru.

Celou problematiku informační hygieny si pracovní rozděleme na dvě části: ta první se týká psychiky jedince, druhá společnosti.

Začneme u jednotlivce. Neurofyziologové a neuropatologové, kteří studují lidský mozek, dospěli k poznání, že náš mozek je schopen na prahu vědomí přijmout 1-2 milióny bitů informací za vteřinu. Připomínám, že 1 bit je nejmenší jednotka, kterou používá teorie informace k vyjádření rozdílu mezi 0 a 1, mezi stavy „zavřeno“ a „otevřeno“. v každém případě je to obrovské množství informací, které jsou schopny naše smysly přivést až na práh našeho vědomí. Druhé závažné sdělení pak praví, že se v dalším procesu vnímání našeho okolí téměř všechny tyto informace odplaví. Na otázku, proč se u každého člověka takto odplavují vždy jiné informace, existuje pouze hypotetická odpověď. Je však velmi pravděpodobné, že tu působí tzv. endocepty. Jde o soubor našich dosavadních znalostí, zkušeností, emocí, o naše plány, hodnoty, očekávání, záměry apod., uložené v naší paměti, v našem podvědomí i v tzv. nevědomí. Jsou to archetypy, zákazy, potlačené zážitky i naše sny. Jde o to, co dohromady tvoří náš osobnostní fond, naše vlastní já.

K procesu odplavování, tj. jakéhosi čištění naší mysli na prahu našeho vědomí, dochází samovolně, my si je neuvědomujeme. Takto příroda dbá o naši informační hygienu. Takovéto „filtry“ naší mysli zřejmě pečují o to, aby se náš mozek a mysl každého z nás nezatížily záležitostmi pro nás podružnými, zanedbatelnými, nadbytečnými. Dbá o naše duševní zdraví. Chrání mozek a mysl před přetížením.

Avšak příroda nepracuje vždy za nás. Člověk je nadán vůlí. Je bytostí, v níž se stále sváří dvě protichůdné stránky, pro něž nemáme dost výstižné výrazy. Řekneme-li však, že oněmi pohádkovými výrazy jde o dobro a zlo, každý z nás si dovede pod těmito pojmy něco představit. k tomu dodejme, že zlo člověka zvláštním způsobem upoutává. Proto člověk, nadaný vůlí a schopností myslet, nemůže se spoléhat jen na to, že příroda ochrání jeho duševní zdraví, musí pro to něco udělat.

A tak se člověk neustále rozhoduje jaké informace ze svého okolního světa přijme a přijetí jakých se bude bránit. Zda stisknutím toho či onoho tlačítka přijme ten či onen rozhlasový či televizní pořad, přečte si tu nebo onu knihu, koupí a přečte si noviny, navštíví to či ono divadlo, koncert, filmové představení, nebo zda se třeba přihlásí do Rozhlasové akademie třetího věku atd. atd. Každý z nás taková rozhodování dobře zná a ví, že nebývají snadná. Všechna kladná rozhodování a samozřejmě také znalosti, zkušenosti a prožitky, která svými rozhodnutími získáme, se nám v různé míře ukládají do našich endoceptů, obohacují a mění náš osobnostní fond a působí zpětně na filtry v našem vědomí. Tak se dotváří naše osobnost.

Naše rozhodování však obvykle není, jak jsem již podotkl, snadné. Především tu hraje určitou roli náš sklon k pohodlí. Ukažme si to třeba na četbě beletrie. Jsem přesvědčen, že román, povídka a tím spíše poezie jsou pro nás tím hodnotnější, čím nám uvolní více prostoru k našemu vlastnímu tvůrčímu myšlení a přemýšlení. Je to samozřejmě

záležitost silně individuální. Záleží na tom, jak jsou náš mozek a naše mysl na dané literární dílo nastaveny. z vlastní zkušenosti jistě víte, že některou knihu ani nedočtete, protože zjistíte, že vám nic nového nepřináší. Jiná kniha vás může obohatit na celý život. Příjem informací jedincem však nemusí být vždy ani otázkou samovolnou, ani otázkou vynaložení určité vůle. Jsou informace, a zdá se, že jich přibývá, do nichž její původci vkládají náboj agresivity, jsou vemlouvavé, útočí na citlivá místa naší mysli, snaží se využít hluboko zasutá patra našeho podvědomí a nevědomí. Tušíte správně jde zejména o reklamu. Bylo by ovšem mylné odsuzovat reklamu jako takovou. Je to nezbytná součást tržního hospodářství, přirozená forma zviditelňování se toho, kdo nabízí své výrobky, služby, svůj talent apod. Ostatně tak činí i autor románu, který přece píše proto, že chce čtenářům sdělit své myšlenky, názory, postoje, prožívání tohoto světa. Reklama je zpravidla příběh, výjimečně to může být i malé umělecké dílo. Avšak obvykle tomu tak není, převládají reklamy agresivní, které podporují spíše stinné stránky lidské povahy. Existují sice jakési komise, které mají sledovat přípustnost té či oné reklamy a mohou se dokonce zasadit o její zákaz. k tomu ovšem dochází spíše tehdy, kdy reklama poruší určitou právní, nikoli však etickou normu. a to není jak víme, totéž. a tak se dostávají na veřejnost reklamy, které popírají základní lidské hodnoty. Takovými jsou např. billboardy, které hlásají, že mladé lidi na celém světě spojuje chuť cigaret jistého druhu. Před léty se objevil billboard s textem „Honda civic coupé - Vaše nové ego“. Jakoby osobní automobil mohl být tím nejcennějším, co máme, naším vlastním já.

Za hrubé, nekulturní a agresivní považují zlozvyk některých televizních stanic vkládat reklamy přímo do průběhu nejruznějších pořadů. Pak nezbyvá nic jiného než řídit se radou „Vypněte televizi, zapněte mozek“.

Ne vždy je nutno bránit se takto radikálně. Český národ si v důsledku svého historického vývoje vypěstoval ve své národní povaze jistou ostražitost a schopnost nebrat nikdy nic moc vážně. Tato vlastnost mu jistě pomáhala přežít v dobách zlých, ale je dvojsečná. Může být velmi zhoubná tam, kde nejsme schopni velmi vážné záležitosti důsledně dotahovat do konce.

Zmíněná vlastnost se uplatňuje zvláště tehdy, když člověk pozná, že určitá špatná reklama je neústrojně přenášena z jiného kulturního prostředí a nadto ještě prezentována špatným překladem do češtiny. v takovém případě je pak reklama, která je možná přijímána příznivě v zemi svého vzniku, u nás zesměšněna a může mít zcela opačný účinek než jaký zamýšleli její původci.

Zatím hovořím o nás dospělých a o lidech s jistou životní zkušeností, kteří se dovedou proti agresivní a nemorální reklamě bránit. To ovšem neplatí o dětech zhruba do 12 let, které zpravidla doslova chápou přísloví „Co je psáno (a také zobrazeno), to je dáno“ Proti reklamě propagující kouření a alkohol jsou téměř bezbranné. Výrobci plakátů propagujících americké cigarety dobře znají touhu dětí vyrovnat se dospělým. Falešné poselství těchto plakátů a billboardů hlásajících, že kouření je vlastností statečných mužů na koních, je velmi nebezpečné. Zřejmě přehlušuje varování Ministerstva zdravotnictví před nebezpečím rakoviny. u děti a adolescentů totiž převládá pocit nesmrtelnosti.

Takovéto agresivní informace lze omezit, ale bylo by iluzí domnívat se, že je lze z našeho života zcela vymýtit. Ono totiž nejde jen o reklamu. Děti však je nutno před nimi chránit. Nikoli zákazy a příkazy, ale tím, že je budeme v rodinách a od nejnižších stupňů škol trpělivě učit výběru informací, jinak řečeno učit je cílevědomému vytváření jejich osobností.

Na druhé straně by tu nemělo jít o vytváření nějakého skleníkového prostředí pro naše děti a vnuky. v úsilí o zdraví obyvatel hraje stále větší úlohu prevence. Jedním z prostředků prevence v medicíně je očkování. Lékaři ovšem znají i možné negativní důsledky očkování. Vědí však, že se jím zabráňuje vzniku epidemií, snižuje se nemocnost populace a posiluje imunitu organismu. v podstatě o nic jiného nejde u „očkování“, které by vedlo k větší odolnosti mysli odolávat agresivním a nebezpečným informacím, které znečišťují a otravují naši mysl.

Informační hygiena se ovšem netýká jen psychiky jednotlivce, ale je také sociálním problémem.

Pokusím se to ukázat na výročí Al Gora, nedávno horkého kandidáta na místo amerického prezidenta.

V letech 1992-93 se kniha tohoto amerického politika a spisovatele, přeložená do češtiny pod názvem „Země na misce vah. Ekologie a lidský duch“, stala americkým bestsellerem. i u nás měla značný ohlas. Je to kniha o krizi našeho vztahu k přírodě. Al Gore v ní však také upozorňuje na podobnost mezi touto krizí a krizí našeho vztahu k informacím. Autor tu má na mysli takové informace, které znakově zaznamenávají naše vědomosti, zkušenosti a prožitky. Tuto krizi spatřuje mj. v nadbytku takovýchto informací. Srovnává ji s někdejší americkou zemědělskou politikou: „V minulosti jsme skladovali hory přebytečného obilí v silech po celém Středozápadu a nechávali je hnit, zatímco milióny lidí na celém světě umíraly hladem. Dnes máme síla přebytečných dat, která v nich hníjí (někdy doslova), zatímco milióny lidí hladovějí po řešení bezprecedentních problémů.“ Al Gore poukazuje na to, že máme omezenou schopnost absorbovat nové znalosti, které vytváříme. Někdy se to formuluje také tak, že jsme svým chováním a svou morálkou nedospěli k využití objevů, k nimž jsme dospěli, a vynálezů, které jsme vytvořili. Jako nejnovější příklady lze uvést klonování, geneticky

upravené potraviny aj. Vytvářejí se a hromadí stále větší množství dat, která nikdy nejsme schopni využít. Al Gore uvádí, že taková data by se měla nazývat nikoli informacemi, ale exformacemi, neboť existují a zřejmě i v budoucnosti budou existovat mimo jakýkoli lidský mozek. Podle něho jde o svérázný druh odpadu. Nepovažuje za náhodu, že právě v době přemíry informací dochází ke krizi vzdělání jehož podstatou je recyklace znalostí. "...když generujeme data jako taková v mnohem větších kvantech než kdy předtím, začínáme narušovat proces, v němž se informace posléze přemění v poznání. Dnes se ...shromažďuje informací o tolik víc než dříve, že je pomalý proces jejich konverze na znalosti doslova zavalen lavinou, nových údajů."

A výsledek? Obrovské plýtvání, hory odpadu nejen hmotného, ale i informačního. i tím se vzdalujeme od přírody, která sice zná rezervy, ale nezná odpad.

V tomto smyslu je informační hygiena týkající se jak jednotlivce, tak celé společnosti, vážnou výzvou k zamýšlení a konání.

2.19 VAROVÁNÍ GEORGE ORWELLA

Vy, kteří jste absolvovali Rozhlasovou akademii třetího věku v roce 2001, si pravděpodobně vzpomenete na cyklus „Významné osobnosti světové knižní kultury“. v něm jsem vyprávěl o takových osobnostech jako byli Kallimachos z Kyrény, Johannes Gutenberg, Jan Amos Komenský a Melvil Dewey. Ti se mimořádným způsobem zasloužili o rozvoj knihy v jejích různých podobách a celé knižní kultury, která doprovází člověka již několik tisíc let. Poslední přednáška tohoto cyklu, nazvaná „Od Marshalla McLuhana ke Stanislavu Lemovi“ však měla poněkud jiný charakter. Šlo o autory 20. století, kteří mimo jiné osobitým způsobem reagovali na částečnou, leč stále výraznější proměnu knižní kultury v kulturu elektronickou. Svou pozornost přitom zaměřili nejen na kladné, ale i na možné záporné a škodlivé důsledky neobyčejně rychlého rozvoje elektronické kultury na člověka a lidskou společnost. Oba varovali před zneužitím nových mocných elektronických zdrojů, které v řadě lidských činností začaly nahrazovat dosavadní knihu a jiné papírové dokumenty. Tak se tyto dvě velké osobnosti 20. století připojily k hlasům mnoha dalších, jichž zejména od poloviny minulého století stále přibývá.

K těmto varovným hlasům se mimo jiné velmi svérázným způsobem připojil hlas George Orwella. Není náhodou, že český novinář a publicista Jiří Hanák nazval svou nedávno vydanou knihu, v níž rok po roce popisuje a analyzuje klíčové události 20. století, „Orwellovo století“. Co Jiřího Hanáka přivedlo k rozhodnutí takto nazvat století, jehož větší část jsme my starší prožili? Domnívám se, že to bylo především Orwellovo stěžejní dílo nazvané „1984“, které se záhy po svém vydání v roce 1949 rozšířilo po celém demokratickém světě jako velmi sugestivní varování před totalitními režimy. a to v době, kdy všemocní vládcí těchto režimů začali dostávat do rukou nové nástroje poroby druhých v podobě informačních technologií. Jiný český publicista a spisovatel vědecko-fantastické literatury Ondřej Neff napsal v jednom svém článku, výstižně nazvaném „Elektronický bůh“, že „i demokratický svobodný stát dnes disponuje tak výkonnými technickými prostředky dohledu, o jakých se nezdálo Hitlerovu Gestapu a Stalinovu NKVD“.

Kdo to byl George Orwell, vlastním jménem Eric Arthur Blair?

Mnohé vysvětluje už to, že Orwell žil v letech 1903 - 1950, zažil tedy dvě světové války, poznal fašistickou diktaturu, která postupně zachvátila Itálii, Německo a řadu dalších evropských i mimoevropských zemí, a stalinismus, který zapustil své kořeny v Sovětském svazu a po druhé světové válce se rovněž rozšířil do dalších zemí. Orwell, který se narodil v Indii, získal i vlastní sociální zkušenosti: v letech 1922-1927 sloužil jako příslušník policejních sborů v Barmě. Poté žil dva roky mezi tuláky a žebráky v Londýně a Paříži. ve 30. letech pracoval jako levicový novinář ve Španělsku, kde bojoval na straně demokratů ve španělské občanské válce. v bojích byl zraněn a nikdy se už zcela neuzdravil. Tyto zkušenosti u něho vyvolaly silné sociální citění, nikdy se však nestal socialistou. Za druhé světové války pracoval v britském rozhlasovém vysílání BBC a psal do novin. v roce 1949 napsal své nejslavnější dílo „1984“ o Velkém bratrovi jako obžalobu stalinismu a obdobných totalitních režimů. Je to otřesná antiutopická vize budoucího totalitního světa, který je doveden do jisté absurdní dokonalosti a který ovládá člověka včetně jeho myšlení pomocí moderních informačních technologií. Orwell zemřel v poměrně mladém věku 47 let rok po vydání tohoto románu v lednu 1950.

V čem je, stručně řečeno, hlavní poselství tohoto jeho stále aktuálního díla nazvaného „1984“?

Demokracie je křehká nádoba. Snaha o její udržení připomíná balancujícího provazolezce, který je ve stálém nebezpečí, že neudrží rovnováhu a utrpí smrtelný úraz. Ještě v prvních desetiletích po druhé světové válce se zdálo, že demokracie má své důmyslné záchranné sítě, své lépe či hůře nastavené ochranné mechanismy, které jsou schopny izolovat a postupně zničit případná nová ohniska nových totalitních režimů. Ale na sklonku 20. století se začínalo rýsovat pro

demokratické státy nové nebezpečí, které Orwell geniálně vytušil na konci svého života v době ranného dětství počítačů. Totalitní režimy jsou dnes nebezpečnější než kdykoli v minulosti. v podobě informačních technologií, určených svými tvůrci k usnadnění a obohacení kvality života, dostaly tyto režimy nový mohutný nástroj. Informační technologie lze jako každý jiný nástroj využít ve prospěch člověka, ale také ho zneužít k teroru, k orwellovskému dohledu nejen nad konáním, ale také myšlením lidí, a tak vytvořit zcela falešnou iluzi svobody. „Do značné míry to bude orwellismus ještě ohavnější, než jaký popsal sám Orwell“, napsal Ondřej Neff ve svém již citovaném článku „Elektronický bůh“, protože nejstrašnější je koncentrák plný šťastných vězňů přesvědčených o své svobodě“.

Zde je především třeba vysvětlit, jakým způsobem mohou být nejmodernější informační technologie zneužity totalitními režimy.

V uplynulých 25 letech vzrostla efektivnost použití informačních technologií vzhledem k vynaloženým nákladům exponenciálně - o více než 8 řádů. Díky rozvoji zejména fyzikálních věd se rozměr tranzistorů neustále zmenšoval, jejich hustota umístění na křemíkových čípech stále rostla. Nebo ještě názorněji: prof. Zahradník v jedné své nedávné rozhlasové přednášce prohlásil, že brzy nastane doba, kdy vznikne kapesní počítač, v jehož paměti bude umístěna až polovina z dosud znakově zaznamenaných informací. v blízké budoucnosti se očekává, že na normálním kancelářském počítači se dosáhne až jednoho biliónu operací za vteřinu, což znamená, že to bude počítač přibližně 1000x rychlejší než ten, který před několika lety porazil v šachové hře Gary Kasparova. Žádný z dosavadních lidských vynálezů se nerozvíjel tak rychlým tempem.

Předvídá se, že po roce 2010 se začnou uplatňovat tzv. nanopočítače jako výsledek nanovědy a nanotechnologie, kdy se objekty budou vytvářet z atomů a molekul. Pro vysvětlení: nano- je předpona vyjadřující miliardtinu základní jednotky. a zde jsme u jednoho z nejdůležitějších důsledků takového vývoje. Podaří-li se vytvořit nanopočítač, bude člověk schopen zabudovat velmi malý, ale nesmírně výkonný a přitom levný počítač nejen do každého stroje, aby optimalizoval efektivnost jeho chodu, ale také ho implantovat do živé hmoty, tj. také do lidského těla. a nastal by velmi názorný příklad ambivalence této pokročilé technologie: na jedné straně by takové miniaturní počítače implantované do lidského těla mohly hlídat zdravotní stav jednotlivých lidských orgánů, na druhé straně by mohly být zneužity ke kontrole lidského myšlení.

Navíc tu hrozí ještě jiné nebezpečí, na něž upozorňují autoři vědecko-fantastické literatury (včetně Karla Čapka) již mnoho desetiletí. na rozdíl od všech dosavadních vynálezů by pravděpodobně měly výtvořiny nanotechnologie, tzv. inteligentní robotiky, molekulární biologie a genetického inženýrství schopnost rozmnožovat se a člověk by se pak mohl ocitnout pod nadvládou strojů v postavení ne nepodobném zvířatům, které dnes chováme v zoologických zahradách. Pandořina skříňka nanotechnologie, genetiky, molekulární biologie a robotiky je otevřena.

Teď si asi řeknete, že jednotlivec je proti tomu vývoji, který se zdá být nezvratný, bezbranný. Ne tak zcela.

Ukažme si to na přirozeném jazyce.

Člověk je obdařen přirozeným jazykem, který je výsledkem dlouhodobého historického vývoje lidského těla, způsobu života člověka a činnosti našeho mozku a naší mysli, včetně rozvoje našeho zobecňujícího a abstraktního myšlení. Myšlení se tím, jak lidé mluví a píšou, v každém okamžiku mění. Pak zpravidla po několika letech se ujmou své funkce jazykovědci, kteří se na základě změn, jimiž přirozený jazyk v daném období prošel, pokusí stanovit nová pravopisná pravidla.

Totalitní vládcí v Orwellově románu „1984“ tento přirozený řád vývoje přirozeného jazyka narušili. Pokusili se vytvářet oficiální umělý jazyk newspeak, česky nový jazyk, který by byl přizpůsobený ideologickým potřebám Angsocu, čili anglickému socialismu. Předpokládalo se, že newspeak nahradí oldspeak, čili starý jazyk, v roce 2050. Přirozený jazyk je těsně spjat s myšlením. Šlo tedy o snahu potlačit všechny způsoby myšlení, které nevyhovovaly dané ideologii.

Prosazení newspeaku spočívalo v tom, že měly být vyloučena nežádoucí slova a vytvořena a zavedena slova nová. Přirozený jazyk měl být zjednodušen tím, že výrazy by byly zbavovány všech nežádoucích druhotných významů tak, aby význam každého slova, každého výrazu, byl jednoznačný. Gramatika měla být podstatným způsobem zjednodušena. Zastánci násilných úprav přirozeného jazyka vycházeli z toho, že čím menší prostor člověka pro výběr výrazu, tím menší pokušení přemýšlet. Shora řízená reforma přirozeného jazyka tedy směřovala k tomu, aby se pomocí tohoto nového jazyka maximálně potlačilo tvořivé a kritické myšlení, a aby bylo přerváno veškeré spojení s minulostí. Bylo to dokonce do důsledku promyšleno tak, že měl být znemožněn překlad většiny textů ze starého jazyka do nového. Přeložena do nového jazyka měla být pouze některá vybraná díla, která by ovšem dostala tímto překladem zcela jiný význam, odlišný od původního. Pak měla být díla psaná ve starém jazyce zničena.

Mnohé z takového počínání, kdy dochází ke znásilnění přirozeného jazyka, jsme zažili. Vzpomeňme např. na nápisy nad vchody do nacistických koncentračních táborů, které zněly „Arbeit macht frei“ - práce osvobozuje-, na stalinské zužování významů v jazykovědě, v biologii apod., na jazyk komunistické propagandy atd.

V čem je Orwellovo aktuální poselství týkající se přirozeného jazyka?

I když hrubé znásilňování přirozeného jazyka v totalitních společenstvích je pro nás minulostí, prvky takovéto deformace se vyskytují i v demokratických společnostech. Objevují se ve všech společenských skupinách, kde jde o prosazení moci monopolů (také proto jsou tak důležitá antimonopolní opatření), o snahu mnohých nadnárodních společenství vymknout se demokratickým právním rádem v zemích, kde působí, o úsilí některých náboženských sekt či obdobných společenství spoutat myšlení svých členů apod. Prostě všude tam, kde se narušují demokratické zásady. Nebezpečí jistého zjednodušování a znásilňování přirozeného jazyka hrozí i v žurnalistice, reklamě apod.

Proto si važme přirozeného jazyka, tohoto geniálního výtvaru minulých generací, jako jednoho ze svých největších bohatství, za něž odpovídá každý z nás, kdo ho denně používá. Buďme citliví na jakékoli jeho zjednodušování, k němuž dnes např. dochází při posílání esemesek. Kultivované vyjadřování je součástí naší svobody. Ctíme přirozený jazyk jako součást kulturního dědictví a historického vědomí.

Ostatně v Oceánii, jak se nazývá totalitní země v Orwellově románu „1984“, měl být postupně zničen nejen dosavadní starý jazyk oldspeak, který byl výsledkem historického vývoje tohoto jazyka, ale jakékoli historické vědomí. Poslyšte úryvek z tohoto románu, který to dobře vystihuje: „Všechno, co je pravda teď, je pravda odjakživa a navždycky. Je to docela prosté. Je k tomu zapotřebí jedině nekonečný sled vítězství nad pamětí“. Říkali tomu „ovládání skutečnosti“.

Znalost obecné historie, dějin vlastního národa i naší vlastní osoby včetně našeho rodu je součástí demokracie. Právě historikové byli v době totality jednou z nejpostiženějších skupin odborníků. Važme si toho, že dnes máme možnosti svobodně si prohlubovat své historické znalosti. v málokterém jiném oboru se dělá tolik pro popularizaci vědy jako v historiografii. Platí to i pro knižní produkci a veřejnoprávní rozhlas. na druhé straně bychom měli bedlivě sledovat, zda se ve školách neomezuje výuka dějepisu na úkor jiných, zejména technických a technologických oborů.

Dnes však hrozí při sebemenším odklonu od demokratických principů, jejíž součástí je i demokratická kontrola, ještě jiné nebezpečí - potlačení či ztráta soukromí.

Téměř vše podstatné z naší činnosti může být dnes nějakým způsobem zaznamenáno. na každém kroku po sobě zanecháváme informace o svých zájmech, zálibách, potřebách a preferencích. Ondřej Neff obrazně říká, že po sobě zanecháváme pachové stopy. Hned nato ovšem dodává, že pro totalitní dohled je dnes poněkud nepraktické vyslat po stopě každého občana či spíše objektu čichacího psa. Daleko efektivnější je dnes nasazení virtuálního čichacího psa, který je dnes už fakticky v podobě digitálních znaků zabudován v každém počítačovém zařízení pro sběr dat.

Záznamy o každém z nás se pořizují už před naším narozením, v průběhu našeho života a také po naší smrti. Jde o matriční, lékařské, bankovní, školní záznamy včetně našich vysvědčení, existují trestní rejstříky, pozemkové knihy atd. Většina tzv. vyspělých států si vytváří banky dat obyvatelstva, kde jsou díky dnešní vyspělé počítačové a telekomunikační technice mnohá z těchto dat soustředěna. Lze je snadno a rychle vyhledat. Navíc mnozí z nás denně usedají k počítači, aby vyřídili svou elektronickou korespondenci a prohlížejí obsahově velmi kontroverzní Internet. Všechna tato data, tyto „pachové stopy“, jsou nějakým způsobem chráněny před zneužitím, a to buď právně anebo technickými opatřeními. Avšak každý odborník na ochranu dat potvrdí, že tato ochrana osobních či jakýchkoli jiných dat není nikdy stoprocentně spolehlivá. O tom ostatně svědčí téměř denně se vyskytující zprávy o vlámání se tzv. hackerů či crackerů do velmi dobře chráněných databází. Ani právní ochrana není zcela spolehlivá. Malými výsledky se např. může prokázat ochrana proti ničivému sprejerství, ačkoli tento druh vandalství je českým právním řádem velmi zřetelně postižitelný.

Navíc denně se můžeme, aniž o tom víme, ocitnout v zorném poli kamer, které sledují naše chování na ulicích, v obchodech a jinde. Samozřejmě, že tyto kamery jsou namontovávány s tím, že mají pomáhat čelit kriminalitě.

Zdokonalují se a zmenšují nejrůznější druhy odposlouchávacích zařízení.

Můžeme tedy shrnout, že takovýto „digitalizovaných pachových stop“ v současnosti přibývá. Všechny jsou za jistých okolností zjistitelné a tedy také případně zneužitelné.

V Orwellově románu „1984“ jsou sledovací kamery přímo zabudovány do obrazovek televizorů. Určité televizní pořady jsou diváky povinně sledovány, ale kamerami zabudovanými do těchto obrazovek jsou sledováni i samotní diváci. Jejich chování vyjadřující do jisté míry i jejich myšlení se bleskově vyhodnocuje a hlasem z obrazovky okamžitě napравuje. Za

všechny jeden Orwellův příklad z povinného cvičení před obrazovkou, kdy se z televizoru ozve: „6079 Smith W.! Ano, vy! Skloňte se níž, prosím! Umíte to přece. Ale nesnažte se. Níž, prosím! To už je lepší, soudruhu.“

Také tedy takovéto ohrožení soukromí je pádným důvodem k tomu, abychom si velmi citlivě a pozorně chránili demokratické principy společnosti a stali se tak odolnější proti jakýmkoli pokusům je ohrozit.

Musíme však počítat s tím, že rozvoj vědy a techniky bude dál pokračovat. Je to rozjetý vlak, který nelze zastavit, snad jen občas přibrzdit. Vedle využití výsledků tohoto prohlubování a rozšiřování našich znalostí a zdokonalování technických nástrojů ve prospěch člověka a společnosti hrozí i jejich zneužití, které by mohlo dosáhnout netušených rozměrů.

Proto je také Orwellovo varování tak stále aktuální. Snad vás posluchače dovede toto mé vyprávění k tomu, že si Orwellův román nazvaný „1984“ přečtete nebo vy, kteří jste ho už jednou četli, znovu přečtete a promyslíte.

2.20 ALEXANDRIJSKÁ KNIHOVNA – MYŠLENKA A JEJÍ USKUTEČNĚNÍ

Novodobá Alexandrijská knihovna je mimořádnou a jedinečnou kulturní a vědeckou institucí, která nemá z mnoha hledisek ve světě obdobu. Jde o znovuoživení myšlenky staré více než 2300 let. Pro tuto knihovnu byla postavena velmi originální budova, jež se řadí k nejpozoruhodnějším stavbám 20. století.

S důvody, proč Ptolemaios I. Sotér založil Múseion a Alexandrijskou knihovnu jako její součást, si historikové dodnes lámou hlavu. Avšak je pravděpodobné, že hlavním podnětem k tomuto činu byla nejen směr jeho velkorysosti a touhy po moci, slávě a upevnění vlády, ale také zřejmě jeho moudré poznání, že založit takové intelektuální centrum je výhodnější než vojenská tažení, jejichž výsledkem jsou jen zdánlivě vítězové a poražení. Lze takto soudit i proto, že ostatní vládcí helenistických států zakládali řecké knihovny jako střediska řecké civilizace a kultury, která sloužila k upevnění jejich moci.

Pokud jde o tuto motivaci starověkého řeckého panovníka, ocitáme se na nepevné půdě domněnek a mýtů. Někteří současní skeptikové dokonce označují mnohé okolnosti týkající se založení, vývoje a zániku starověké Alexandrijské knihovny za chiméru. Ostatně podobně jako jiné vědy je i historická věda v neustálém vývoji a je tedy pravděpodobné, že se dočkáme mnohých oprav týkajících se této legendární starověké instituce.

Co však nelze popřít, je síla myšlenky, byť zčásti mytologizované. Ač okolnosti zániku Alexandrijské knihovny v 7. století dosud nebyly zcela jednoznačně a věrohodně objasněny, zůstalo postupné ničení tohoto jednoho z největších pokladů starověku v kulturním povědomí Evropanů. Svědčí o tom např. zmínka Richarda de Bury (+1345), kancléře a pokladníka britské říše, který ve svém spise „Philobiblon sive amore librorum“ (Philobiblon čili o lásce ke knihám) v kapitole „Querimonia librorum contra bella“ (Knihy naříkají na válku) takto lituje ztrát, k nimž došlo v důsledku požáru této knihovny asi v r. 47 př. n. l. v době Caesarova válečného tažení do Egypta: „Věru nejsme s to dosti želeť jednotlivých knih, které byly zničeny v různých částech světa vinou válek. Připomínáme přece perem žalujícími strašnou pohromu, kterou způsobili najatí vojáci za druhé války alexandrijské v Egyptě, kde shořelo v plamenech 70.000 svazků, jež byly shromažďovány za králů z rodu Ptolemaiova...Jak mnoho děl astronomických bylo tehdy zničeno, děl zachycujících pohyb těles nebeských, všechna postavení planet, mléčnou dráhu, věštné rody komet, a vše, co se děje na nebi nebo v etheru! Kdo by se nehrozil nad zápalnou obětí tak neblahou, kde se podával inkoust místo krve, kde žhoucí žár spáleníště se smáčel krví praskajícího pergamentu, kde žravý plamen strávil tolik tisíc neviňátek, v jejichž ústech nebyla ještě lež, kde nelítostný oheň změnil tolik schránek věčné pravdy v zapáchající popel.“

Pokud jde o akt zakládání starověkých knihoven, máme středověké svědectví Gabriela Naudého (1600-1653), francouzského bibliografa a knihovníka kardinála Mazarina, který napsal ve svém díle „Avis pour dresser une bibliotheque“ (1627) (Jak vybudovat knihovnu), že „není nic čestnějšího a nic neposkytuje takovou záruku, jak získat dobré jméno mezi lidem, než vybudovat krásné a velkolepé knihovny a ty pak zasvětit veřejnosti a předat je do jejího užívání.“

Tato myšlenka žije dodnes. Chápu se jí i dnešní představitelé demokratických států. Ostatně co jiného byla rozhodnutí prezidenta G. J. R. Pompidou (1911-1974), který dal vybudovat v centru Paříže světoznámé kulturní středisko s rozsáhlou knihovnou, a dalšího francouzského prezidenta F. M. M. Mitteranda (1916-1996) dát postavit rovněž v centru Paříže velkolepou, i když po mnoha stránkách funkčně problematickou budovu Národní knihovny Francie, která byla pro veřejnost otevřena v roce 1995.

Obdobnou myšlenkou byl zřejmě také veden současný egyptský prezident Husní Mubarak.

Tím “našeptávačem” byl tentokrát údajně Mustafa El-Abbadi, profesor historie egyptského původu. Ten přednesl v roce 1972 před učiteli Alexandrijské univerzity projev, v němž se přimlouval za znovuoživení “matky všech knihoven”, jak nazval starověkou Alexandrijskou knihovnu.

Rektor Alexandrijské univerzity pak o dva roky později podal oficiální návrh, aby se znovuoživením starověké Alexandrijské knihovny navázalo na slávu faraonského Egypta, byť nadlouho zastíněného řeckou a římskou kulturou. Protože doklady o obsahu knihovnických fondů Alexandrijské knihovny téměř chybí, nemohlo jít o její obnovu v pravém slova smyslu, ale spíše o znovuoživení myšlenky vybudovat Alexandrijskou knihovnu jako egyptské a mezinárodní intelektuální středisko.

Nicméně dějiny se nikdy doslova neopakují. Motivace prezidenta Mubaraka znovuoživit tuto myšlenku a uskutečnit ji byla obohacena o snahu napravit neštěstí, které postihlo nejen egyptskou, ale i antickou a nakonec také světovou kulturu, když zanikla starověká Alexandrijská knihovna. Bylo rozhodnuto, že její fondy, které mají dosáhnout až 8 milionů knihovnických jednotek, budou přednostně zaměřeny na všechny kultury, které vznikaly, vyvíjely se a zanikaly v neobyčejně pro lidskou kulturu příznivém pásmu v zemích kolem Středozemního moře.

Kromě hlavní myšlenky, motivace a vůle k jejímu uskutečnění je tu ovšem celá řada okolností odlišných od poměrů ve starověké společnosti. Žijeme v období rychle postupující globalizace. Je tu OSN a jeho organizace pro výchovu, vědu a kulturu UNESCO, které vstoupilo do příprav projektu nové Alexandrijské knihovny již v roce 1987 a jehož generální ředitel pak s prezidentem Mubarakem položil základní kámen k budově této knihovny. H. Mubarak při této příležitosti označil znovuoživení Alexandrijské knihovny za globální kulturní událost.

Vybudování nové Alexandrijské knihovny začalo být v mezinárodním měřítku chápáno jako splátka dluhu především bohatších částí světa než je Egypt za to, co po tisíce let se vyvíjející egyptská kultura dala kultuře světové, především pak evropské. v rozsáhlé mezinárodní pomoci při výstavbě Alexandrijské knihovny se pravděpodobně skrývá i jistá omluva za minulé kořistnické chování bývalých koloniálních mocností vůči Egyptu a jeho kulturním památkám. Jeho důsledkem je dnes nebývalé rozptýlení mnoha cenných staroegyptských památek v muzeích, galeriích a na jiných místech evropských metropolí. Velmi křiklavým případem je např. obelisk přivezený z Luxoru do Paříže a vztyčený v roce 1836 na náměstí Svornosti na památku Napoleonova tažení do Egypta.

V současné rozsáhlé pomoci při vybudování nové Alexandrijské knihovny lze spatřovat pokračování toho, co už započalo ve druhé polovině 20. století. Připomeňme velkolepou záchranu dvou chrámů v Abú Simbelu a přemístění Venušina chrámu z ostrova Filé na jiný ostrov, kde již nehrozí zatopení těchto památek po výstavbě tzv. Vysoké přehrady před Asuánem.

Alexandrijská knihovna má v historickém povědomí současného Egypta a také celé současné globalizující se lidské kultury oživit znalosti nejen o dvou kulturách - staroegyptské a antické, ale o všech dalších kulturách Středozemního moře. Má posílit soudržnost egyptské dosud stále ještě sociálně silně rozpolcené společnosti s téměř padesátiprocentní negramotností. Má se stát místem bádání, kritického myšlení, tvůrčího setkávání a diskusí, a to i v mezinárodním měřítku, symbolem dialogu mezi odlišnými kulturami v protikladu k válečným střetům a terorismu.

3 KNIŽNÍ KULTURA JAKO ZÁKLADNÍ ZDROJ VZDĚLANOSTI (VYBRANÉ OSOBNOSTI KNIŽNÍ KULTURY)

3.1 KALLIMACHOS Z KYRÉNY A ALEXANDRIJSKÁ KNIHOVNA

Počátky písma někdy před 5000 lety jsou vlastně nepatrnou vrstvou v dosavadním vývoji lidské společnosti. Vývoj člověka totiž odhadujeme na 100.000 až 300.000 let. Vytvoření prvních písem přitom předcházela řada tzv. sdělovacích a zapamatovacích předstupňů. Umění číst a psát byla po tisíciletí výsadou velmi úzkých vrstev společnosti. Písmo se stalo náhradou a prodloužením lidské paměti. v dlouhém období vývoje rukopisné knihy, které trvalo v Evropě až do vynálezu knihtisku v 15. století, lze jen obtížně rozlišit pouhé písemné sdělení dokládající určitý akt (např. uzavření smlouvy) od toho, co nazýváme knihou.

To, co dnes označujeme jako knihu, mělo v různých dobách a v různých zeměpisných oblastech rozdílnou podobu. Jako psací látky se používal ve starověku materiál, který se v té které době a na tom či onom území vyskytoval v hojném množství. Proto starověcí Babyloňané a Asyřané, kteří obývali území v povodí řek Eufrat a Tigris, používali jako psací

materiál hlínu vypalovanou žářem slunce či ohně. Odtud název hliněné knihy. Proto starověcí Egypťané a později Řekové a Římané používali k výrobě knih rostliny zvané papyrus. Ta rostla ve starověku v bažinách delty Nilu v obrovském množství, byly jí tam celé lesy. z dřevě této rostliny se dosti složitým způsobem vyráběly papyrusové svitky. Byly to pruhy 15 - 18 cm široké a zpravidla 2 - 3 m dlouhé. Výjimečně dosahovaly délky 20 i více metrů. Svinovaly se do svitků a uchovávaly se ve válcovitých pouzdrech. Takto se pak ukládaly na dřevěné police nebo do hliněných nádob.

Do knih ukládaly starověké národy své moudrosti, představy, znalosti, zkušenosti, ale také pošetilosti a omyly. ve svých sbírkách - v archivech a knihovnách - spatřovaly jistou záruku kontinuity vývoje lidské společnosti. Předávání takto znakově zaznamenaných zkušeností z pokolení na pokolení však bylo často narušováno záměrným ničením knih i jejich sbírek v důsledku válek, požárů, inkvizice, cenzury, nesnášenlivosti apod. Stejně tak ovšem také přírodními katastrofami jakými byly výbuchy sopek, zemětřesení, povodně atd. Ani samotná kniha nikdy nebyla nesmrtelná: psací materiál po čase dosloužil, poškodil se natolik, že se písmo stalo nečitelným.

Ve vytváření sbírek knih vynikli starověcí Řekové.

Přenesme se nyní do 4. a 3. století před Kristem na území Egypta, kde v této době stálo město Alexandrie. Možná, že vám jméno tohoto města připomene jeden ze sedmi divů světa - maják na ostrově Faru. Byl 110 m vysoký. Později se při zemětřesení zřítíl do moře.

A to už se dostáváme na pevninu do města Alexandrie. To založil ve 4. století před Kristem Alexandr Veliký. Zde až do roku 30 před Kristem vládl řecký rod Ptolemaiovců. Ti milovali moc, nádheru, umění a vědu. Jejich nástupem začalo období tzv. helenistické nadnárodní kultury, která vznikla smíšením řecké kultury s východními zvyky a náboženstvími. Alexandrie se stala významným kulturním a vědeckým střediskem helenismu. Ptolemaios II. zde založil ve 3. století před Kristem Alexandrijskou knihovnu. Sám ji údajně hned na počátku obdaroval sto tisíci svitky s vědomím, že vzdělanost je podporou moci a klíčem k životu. z této knihovny byli rozesíláni do různých míst kolem Středomořího nákupci s pokynem, aby skupovali všechny knihy, které se jim dostanou do rukou. Každý návštěvník Alexandrie prý musel předložit všechny knihy, které měl u sebe. Pokud některá z nich v knihovně chyběla, byla zabavena. Majiteli se vrátil jen její opis.

Alexandrijské knihovna se tak postupně stala největší sbírkou své doby. Studovalo v ní mnoho významných řeckých učenců. Podle některých písemných zpráv dosáhl její knižní fond v 1. století před Kristem počtu 500.000 - 700.000 svitků, jež obsahovaly na 30.000 děl.

Tuto knihovnu spravovala postupně řada významných řeckých učenců. Mezi nimi vynikl Kallimachos z Kyrény. Proslul také jako básník a bývá nazýván otcem literárních dějin. To proto, že se zřejmě jako první pokusil zachytit tehdejší stav řecké literatury. Je autorem slavných Pinakes. Český překlad tohoto slova zní „tabulky“. Byl to soubor 120 svitkových knih, jejichž úplný název zněl: Seznam všech ve vědě a vzdělání významných mužů a toho, co napsali". Pinakes sloužily také jako katalog knihovny. Stejně jako z celého Kallimachova literárního díla, dochovaly se do našich dnů i z tohoto katalogu jen nepatrné zbytky. Byl to první vědecky zpracovaný knihovní katalog v dějinách evropské vzdělanosti, základ dějin řecké literatury. Zdá se, že fondy Alexandrijské knihovny skutečně obsahovaly nejen v podstatě veškerou řecky psanou literaturu, ale pravděpodobně také překlady starověké egyptské literatury a literatury jiných významných starověkých kultur včetně Starého zákona.

Legenda dokonce praví, že na překladu Starého zákona z hebrejštiny pro potřeby počítavých Židů pracovalo 72 překladatelů (6 z každého izraelského kmene), kteří dílo dokončili za 70 dní. Odtud pochází název tohoto překladu Starého zákona, jenž zní Septuaginta. Tento překlad byl církví od jejího počátku hojně používán. Opět tedy jedna významná historická souvislost.

O dalších osudech této největší starověké sbírky toho víme málo. Je pouze známo, že Alexandrie zůstala střediskem knižní kultury i v době Římského státu.

Až přišel rok 638, kdy Alexandrii dobyli Arabové. Ti Alexandrijskou knihovnu definitivně zničili. Její knihy prý byly spáleny v lázních. Lidské kultura tak přišla o pravděpodobně největší starověkou knihovnu.

Dějiny neznají slovo kdyby. Přesto: kdyby se byla tato knihovna zachovala, další dějiny by se asi utvářely poněkud jinak. Což jistě platí i o mnoha jiných takto zaniklých sbírkách nashromážděného lidského poznání.

Dodejme ještě, že po několika staletích řecký jazyk a s ním i řecká kultura v Egyptě téměř beze stopy zmizely.

Volné pokračování dějin; Alexandrijské knihovny začíná 26. června 1988. Toho dne prezident Egyptské republiky spolu s generálním ředitelem UNESCO položili základní kámen nové Alexandrijské knihovny. Tímto symbolickým gestem se mezinárodní společenství pokusilo napravit neštěstí, které postihlo Alexandrijskou knihovnu před 1350 lety. Byl to jeden

z největších kulturních činů 20. století. Když pak v témže roce UNESCO vyhlásilo mezinárodní architektonickou soutěž, sešlo se v porotě složené z 6 architektů a 3 knihovníků 524 projektů. První cenu ve výši 60 000 US získal tým, v němž byli 3 Norové, 1 Američan, a 1 Rakušan údajně českého původu. Dnes je budova nové Alexandrijské knihovny v horkém ovzduší pobřeží u Alexandrie, kde pravděpodobně stávala původní budova, před dokončením a má být podle posledních zpráv uvedena do provozu na jaře 2001. Byť k tomu dojde na začátku tohoto století, bude to jedna z nejpozoruhodnějších staveb 20. století, plná symbolických prvků, které pomáhají porozumět jejímu historickému kontextu a její funkci v současné společnosti.

Posuďte sami: čtyřpatrová budova v podobě na jedné straně seříznutého disku zapuštěného do země. Kruhovitý tvar připomíná slunce, podzemí podzemní síly. Střecha budovy, nakloněná k blízkému moři, zdůrazňuje hloubku krajiny. Vnitřní uspořádání prostoru knihovny vyvolává představu terasovitých kaskád. Čas je dán rotací Země v interakci se sluncem. Rotační osa slunečního světla na stěnách budovy vytváří bod, v němž se současnost setkává s minulostí a budoucností. Pohyb světla na vnější stěně budovy symbolizuje pozitivní a negativní. Voda okolo stavby (jakýsi vodní příkop známý z našich hradů) doplňuje další dva prvky: zemi a vzduch. Povrch střechy, který je složený z lamel propouštějících tolik světla do interiéru budovy, kolik je třeba, připomíná kůži, která propouští různé akustické, světelné a teplotní podněty. Paprsky slunečního záření vyjadřují komplexnost informací shromážděných uvnitř knihovny. Střecha tak znázorňuje jakýsi mikrochip, který rozhoduje o činnosti vnějšku i vnitřku. Nad terénem se zdvihá stěna pokrytá dosud nerozluštěnými písmi. Knihovna jako výraz pohybu času, knihovna jako vazba od minulosti k přítomnosti a budoucnosti. Stavba knihovny vzbuzující údiv vyvolaný pozoruhodně souvislými kulturními dějinami Egypta po dobu 4 tisíc let, stavba provokující a inspirující.

Ta vazba obsahem knihovních fondů na původní Alexandrijskou knihovnu bude opravdu jen volná. Její fondy až do počtu 6 milionů svazků budou zahrnovat písemnictví všech významných kultur Středozevního moře: egyptské, antické, helénské, judaistické, křesťanské, islámské, arabské a jiné. Navíc to bude moderní elektronická knihovna s přístupem do světových počítačových sítí a bází dat.

Příběh Alexandrijské knihovny vyzývá dnešní generace k tomu, aby všemi prostředky usilovaly o zachování kontinuity lidských dějin. Aby nedopustily zkázu takového souboru lidských znalostí a zkušeností, k jaké došlo v případě starověké Alexandrijské knihovny.

Dodatek k přednášce:

Nabízí se otázka, jestli dnes, v době neobyčejného rozvoje elektronických médií a miniaturizace dokumentů, není přežitkem výstavba takových knihoven, jakou je nová Alexandrijská knihovna.

Ve světě se stále staví mnoho velkých i malých účelových budov knihoven. z těch velkých evropských bych např. mohl uvést novostavby Národní knihovny v Paříži a Britské knihovny v Londýně. Obě byly dokončeny v 90. letech.

A jak je tomu u nás?

Celkový pohled na budovy knihoven v České republice byl na konci 80. let tristní: 50 jich bylo umístěno v objektech postavených před rokem 1900, jejich stav byl vesměs špatný, málo knihoven mělo svou vlastní vhodnou budovu. Velké knihovny trpěly nadměrným nedostatkem prostoru. Od roku 1918 se postavila jediná velká budova knihovny - Městské knihovny v Praze.

K obratu došlo až v 90. letech, kdy prošlo rekonstrukcí na 75 knihoven. Pro několik knihoven byly postaveny nové účelové budovy.

Za všechny novostavby uvedu příklad z nedávné doby 9. listopadu 2000 byla v Liberci slavnostně předána do užívání novostavba euroregionální knihovny. Byla označena jako stavba smíření. u nás je v kategorii velkých knihoven první stavbou knihovny na evropské úrovni.

Ač je liberecká knihovna ve srovnání s novou Alexandrijskou knihovnou výrazně menší, má její architektura s touto knihovnou něco společného: symboliku vyjadřující podstatu a smysl existence takovýchto kulturních zařízení. Už výběr místa stavby - knihovna stojí na místě původní židovské synagogy, která byla v tzv. křišťálové noci z 9. na 10. listopadu 1938 nacisty vypálena. Tuto událost připomíná nová synagoga stavebně propojená s knihovnou. Atmosféra nové synagogy připomíná prostory pražských středověkých synagog.

Vlastní prostory knihovny jsou velkolepě řešeny jako místa jak pro soustředěné studium jedinců, tak i pro hromadné akce a společná setkání. Občerstvení v kavárně lze spojit s četbou novin a časopisů. Knihovna má nahrávací studio a další

klidové a relaxační zóny včetně možnosti odpočinku v zeleni. Bohaté užití skla poskytuje dostatek přirozeného světla a neobvyklé výhledy na město i okolní přírodu.

Je knihovnou polyfunkční. Má fondy literatury české, německé, židovské a ostatních menšin, které žijí v Liberci a jeho okolí. Slouží všem věkovým kategoriím obyvatelstva, čtenářům různých ras a národností. Slouží městu i jeho okolí, ba i rozsáhlému euroregionu Nisa. Je knihovnou pro 21. století, symbolickou branou do „učící se společnosti“, jak zní jedna z evropských vizí pro nastupující věk.

Intenzivní prorůstání společnosti výpočetní a telekomunikační technikou narušuje zdravou rovnováhu mezi přímou a nepřímou společenskou komunikací ve prospěch komunikace nepřímé. Důsledky extrémního narušení této rovnováhy na duševní a fyzické zdraví jsou všeobecně známy.

Novodobé „kamenné knihovny“, jak je poněkud posměšně označují jednostranní zastánci elektronické komunikace, se proto nebudují jen jako místa pro nerušené studium jedinců, ale také jako místa společenského styku, společných kulturních zážitků, setkávání čtenářů s tvůrci ve vědě a umění i těchto tvůrčích lidí navzájem, tedy jako místa nepřímé i přímé komunikace.

Kéž bychom měli dostatek vůle a prostředků na více takových kulturních, vzdělávacích a informačních středisek jako je liberecká euroregionální knihovna. Naše společnost je bude v tomto století velmi potřebovat.

3.2 JOHANNES GUTENBERG A JEHO VYNÁLEZ KNIHTISKU

O málokterém vynálezu a o málokterém vynálezci toho bylo napsáno a řečeno tolik, jako o vynálezu knihtisku a Johannesu Gutenbergovi. Proto si kladu otázku, zda moje výpověď o tomto muži nebude nošením dříví do lesa. Přesto mě toto téma znovu a znovu láká. Nejen proto, že Gutenberg patří k nejvýznamnějším osobnostem světové knižní kultury. O významných lidech a jejich vynálezech vede každá doba vždy novou diskusi. Vidí a hodnotí osobnosti a jejich činy v nových souvislostech a dochází k novým myšlenkám. Pokusme se tedy podívat na Johanna Gutenbergu z pohledu globálně se šířících informačních technologií a nastupující společnosti, která se často označuje jako společnost informační či učící se, vzdělávající se.

Skutečně dnes bledne Gutenbergova galaxie, jak se často obrazně píše?

Avšak než přejdu k úvahám o Gutenbergovi a jeho vynálezu z pohledu současnosti a nejbližší budoucnosti, rád bych zopakoval některé skutečnosti z jeho života.

Johannes Gutenberg, vlastním jménem Johannes Gensfleisch, se narodil někdy kolem roku 1400 v německém městě Mohuči a zemřel v roce 1468. Byl to německý zlatník, který působil nejen v Mohuči, ale také ve Štrasburku. Jeho vynálezu knihtisku předcházely různé předstupy. Už ve 4. století znali Číňané techniku razidel. Od 11. století tiskli pomocí nich své pojmové znaky vyřezané do dřeva. Od 13. století pak i do kovu. Nevíme, jestli Gutenberg tato orientální razidla znal. Určitě ho však inspirovaly středověké dřevořezy, jimiž se už v jeho době v Evropě tiskly obrázky náboženského obsahu a hrací karty. Genialita Gutenbergova vynálezu spočívala ve spojení různých dosavadních postupů v jedinou technologii. Hlavními složkami této technologie se staly: 1. pohyblivé litery, z nichž se sestavovala sazba; ta se po vytištění znovu rozmetala, aby se litery mohly opětovně použít k sestavení nové matrice, 2. konstrukce licího stroju a ve vytvoření snadno tavitelné liteřiny; ta byla směs olova, cínu a antimonu. Šlo také o vhodnou tiskovou barvu. 3. konstrukce tiskařského lisu, pro nějž byl vzorem ve vinorodé Mohuči lis vinařský.

Gutenberg dlouho svůj vynález utajoval. Když pak začaly z Gutenbergovy dílny vycházet první desítky na tu dobu podivuhodných knih, jež se výrazně lišily od dosavadních knih rukopisných, vzbudilo to obdiv, údiv a nenávisť. Opisovači knih se ho začali obávat jako svého konkurenta. Obchodníci s rukopisy se právem strachovali o to, aby tištěná kniha nesrazila cenu rukopisů. Mniši, kteří opisování náboženských knih v klášterních skriptoriích považovali za svou výsadu danou od Boha, Gutenbergu proklínali. a nakonec i někteří významní umělci a učenci nastupující renesance považovali strojovou výrobu knihy v porovnání s rukopisnou knihou za barbarství, za krok zpět.

Nedorozumění, závist a strach se spojily. Zfanatizovaný dav, podněcovaný mnichy, pronikl do první knihtiskárny na světě, zničil její zařízení a vypálil ji. Gutenbergovi hrozilo udání z čarodějnictví. Musel se zříci knihtisku jako nebezpečné hanebnosti. Ostatně podobných reakcí na vynález bychom mohli v lidských dějinách najít mnoho.

Nicméně Gutenberg se pod vlivem šířící se renesance a humanistického myšlení nakonec přece jen dožil uznání. Asi také proto, že pro mnohé rytce a zlatníky se knihtisk stal vidinou rychlého zbohatnutí. Po létech bídy se Gutenberg dožil jistého blahobytu a byl přijat mezi dvořany mohučského arcibiskupa. ve své obnovené dílně vychoval řadu tiskařů, kteří se po velkém požáru Mohuče rozprchli po celé Evropě, aby šířili knihtisk. Možná, že právě jeden z nich vytiskl v Plzni, pravděpodobně v roce 1468, tedy v roce Gutenbergovy smrti, první českou tištěnou knihu – Kroniku trojanskou.

Když dnes navštívíte Gutenbergovo muzeum v Mohuči, můžete si sami pod dohledem odborníka vyrobit pomocí věrně napodobeniny Gutenbergova tiskařského lisu kopii jedné stránky jeho slavné 42řádkové latinské bible.

Tolik ve zkratce příběh Gutenbergova života.

První knihy, tištěné do roku 1500, nesly ještě četné znaky knih rukopisných, mnohé se v nich ručně dokreslovalo a domalovávalo. Tyto prvotisky, jak se jim dnes říká, se považují za velmi významné kulturní památky. do roku 1500 se tyto prvotisky zhotovovaly asi na 250 místech západní a střední Evropy, a to především v bohatých obchodních městech, kde byl dostatečný kapitál k zakládání a provozování tiskáren.

V dalších staletích pak kniha prodělala neobyčejný rozvoj. Společnost potřebovala vedle klasické kodexové knihy stále nové a nové druhy tiskovin: časopisy, noviny, mapy, letáky, notové tisky, reklamní tisky atd. Však tu záplavu tiskovin známe dobře i dnes. Zejména v 19. a 20. století se neobyčejně zdokonalila technická a technologická stránka tisku.

Evropská, respektive euroamerická kultura je založena na tradicích křesťanství, antiky a judaizmu. Už v pohanském Řecku a později i v Římském státě hrály písmo a papyrusová kniha jistou roli. Judaismus a křesťanství jsou pak náboženské směry přímo založené na Písmu, na nejprve psané a opisované a později tištěné Bibli. Knihtisk neobyčejně posílil evropskou a později euroamerickou kulturu, stal se jejím hnacím motorem. Postupně zbavil knihu svatozáře a výjimečnosti. Zlevňující se kniha pronikala stále hlouběji do společnosti a vyvolávala růst gramotnosti. Přispěla k rozšíření školství a vzdělanosti vůbec. Abstrakce zvítězila nad pouhou zkušeností. Myšlenky, nové objevy a vynálezy dostaly prostřednictvím knihtisku křídla, šířily se stále rychleji. Myšlenky člověku prospívající i škodící, demokratické i totalitní. Knihy a tiskoviny vůbec se staly spolutvárci té části lidské kultury, které se dnes říká západní civilizace. Má dosud velmi silný vliv i na jiné části lidské kultury. Usiluje o to, stát se kulturou globální. Mnozí historikové ovšem dnes soudí, že ve 21. století bude vliv této západní civilizace slábnout a že zesílí vliv kultur východních.

Objev elektřiny nás dovedl v polovině 20. století k vynálezu a výrobě počítačů a odtud rychlým vývojem až k elektronické knize.

Největší světové knižní veletrhy ve Frankfurtu nad Mohanem, který není příliš vzdálen od Gutenbergovy rodné Mohuče, jsou jistým ukazatelem směřování světové knižní produkce. v roce 1999 přinesl tento veletrh novinku v podobě snadno přenosného plochého počítače připomínajícího knižní stránku. Zrodila se elektronická kniha. Ta překonává dosud největší problém čtení textů z obrazovek počítačů, jejich váhu a nesnadnou přenosnost. Pokud si chcete něco přečíst z obrazovky běžného osobního počítače, musíte si ho zapojit do sítě a sednout si k němu. Elektronickou knihu lze číst v posteli, ve vlaku, vzít si ji do přírody apod., stejně jako knihu papírovou. Můžete do ní uložit 5000 stran textu, její paměť lze však rozšiřovat až na desetinásobek. z jiných počítačů a počítačových sítí, např. z internetu, můžete do ní uložit jakékoliv texty včetně obrazů a pak je případně zase vymazat a nahradit jinými. Protože obrazovka elektronické knihy reaguje na dotyk, můžete si do textu na obrazovce vpisovat poznámky, podtrhávat významné části textu apod. Stránky takovéto knihy se obrací stisknutím tlačítka. Elektronická kniha se napájí bateriemi. Zatím je v zemích, kde se prodává, výrazně dražší než kniha papírová, ale její zlevnění je pouze otázkou času.

Vynález elektronické knihy spolu s knihami, namluvenými na audiokazetách nebo kompaktních discích a se stále používanějším internetem, vyvolává řadu otázek. Stanou se tyto prostředky přenosu textu, obrazu a zvuku rovnocenné tradiční papírové knize? Nebo budou tyto dva druhy záznamů lidských znalostí, zkušeností, příběhů a prožitků žít vedle sebe? Nebo to bude dokonce tak, že naše děti a naši vnuci, kteří od malička vyrůstají ve světě počítačů, si zvyknou na tato elektronická média? Skutečně bledne záře Gutenbergovy galaxie?

52. ročník světového knižního veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem, který se konal v roce 2000, ukázal, že mnohými předvídaný konec papírové knihy se přinejmenším odkládá do daleké budoucnosti. Je pozoruhodné, že ve většině tzv. vyspělých zemí, které jsou nejlépe vybaveny výpočetní a telekomunikační technikou, zatím stále roste prodej papírových knih. Avšak plná třetina vystavovatelů na tomto ročníku veletrhu nabízela také elektronická média. Stále častěji vychází týž titul v tradiční i elektronické podobě. Stále více časopisů a knih se ukládá do počítačů. Ty pak jsou vytištěny, svázané a dodány zákazníkovi až poté, co si je objedná.

I kdyby však Gutenbergova papírová kniha ustoupila do pozadí a stala se pro generace, které přijdou po nás, spíše jakousi historickou exkluzivitou, jméno Gutenbergovo bude dál zářit na nebi geniálních vynálezců a objevitelů.

3.3 JAN AMOS KOMENSKÝ A JEHO ÚSILÍ O VYUŽITÍ KNIH K VÝCHOVĚ, VZDĚLÁNÍ A NÁPRAVĚ SPOLEČNOSTI

Jan Amos Komenský zaujímá mezi významnými osobnostmi světové knižní kultury přední místo. Ovšem jeho osobnost a dílo stejně tak patří do dějin filozofie, náboženství, pedagogiky a literatury. Patří naší české národní kultuře stejně jako kultuře evropské a světové. Mnohé jeho myšlenky znějí v naší době sjednocování Evropy a úsilí o lidsky spravedlivou a přírodně šetrnou globalizaci naší planety Země neobyčejně aktuálně.

Připomeňme si nejdříve některé podstatné skutečnosti ze života Komenského. Pomůže nám to lépe pochopit jeho místo v dějinách knižní kultury.

Jeho život, který započal v roce 1592, byl velmi pohnutý. Když mu bylo 28 let, došlo k osudové bitvě na Bílé Hoře. Evropu a také naši zemi pak po 30 let pustošila válka. Komenský pocházel z českobratrské rodiny. Studoval na latinské škole v Přerově. Univerzitní studia ukončil v německém Heidelbergu. Pak už ho osud hnal z místa na místo. v době jeho pobytu ve Fulneku, kde byl správcem bratrské školy, mu zemřela žena a děti na mor. Od roku 1621 začal být jako český bratr pronásledován. Po 7 let se ukrýval, až nakonec odešel do exilu do polského Lešna. Pobýval i v Londýně a v tehdejším švédském Elblagu. Čtyři roky strávil v Blatném Potoce v Uhrách. Při svém třetím pobytu v Lešně došlo k požáru tohoto města. Komenský opět ztratil domov, svou knihovnu a většinu svých rukopisů. Nejtěžší ztrátou bylo pro něho zničení přípravných prací ke slovníku jazyka českého. Posléze našel místo klidu v holandském Amsterdamu, kde také v roce 1670 zemřel. Byl pohřben v nedalekém Naardenu, kam se dodnes jezdí poklonit jeho památce lidé z celého světa.

Jako každá velká osobnost těšil se Komenský na jedné straně velké úctě a vážnosti, a to také u mnoha mocných tehdejšího světa, na druhé straně měl mnoho nepřátel. Přesto, že v průběhu života přišel o mnoho svých rukopisů, písemné dílo, které zanechal, je početné a pro současný svět neobyčejně cenné a stále podnětné. a to přesto, že mnohé jeho záměry zůstaly nedokončené prostě proto, že byly nad síly jedince.

Svou základní myšlenku, pro niž v průběhu svého života učinil vše, co bylo v jeho možnostech, vyslovil Komenský v předmluvě ke svému dílu „Divadlo veškerenstva věcí“: „Rozhodl jsem se všechno, co spadá pod vědění lidské, sestavit v přehled, aby se souborně předkládalo našim krajanům k nahlížení vše, cokoli obsahuje tento svět a cokoli moudrosti ve všech knihách všech knihoven jest skryto...“

Takovéto encyklopedii veškerého vědění přikládal ve své době jasný smysl: shrnout a utřídit je tak, aby sloužilo ke vzdělanosti. a tuto vyšší míru vzdělanosti chápal jako nezbytný základ pro změnu světa - pro nápravu věcí lidských, jak o tom hovořil a psal. Šlo mu o univerzálnost vzdělání, jehož se má dostat všem bez rozdílu stavu, pohlaví, majetku a osobních schopností. Šlo mu také o tělesně postižené. Nepřehlížel ani tzv. primitivní kmeny. V době, kdy zavedení povinné školní docházky bylo ještě na hony vzdálené, Komenský tvrdil, že univerzálnost vzdělání umožní jediné dobře organizované školství. Vyučovací metody ve škole mají být přirozené, mají napodobovat přírodu.

Že jsou to dnes banality? Zdaleka ne. ze 6 miliard obyvatel naší planety nemá na začátku 21. století více než jedna a půl miliardy negramotných přístup ke vzdělání. v době života Komenského byla jediným zdrojem zaznamenaných moudrostí, vědomostí, zkušeností, příběhů a prožitků kniha. Dnes žijeme v prostředí globálně dostupných masmédií jako jsou rozhlas, televize, internet apod. Máme přitom k dispozici spoustu skvělých encyklopedií, v posledním desetiletí také u nás. Rovněž internet lze považovat za takovou, i když poněkud chaotickou encyklopedii.

Před časem se mi dostala do rukou velmi poutavě napsaná zpráva komise UNESCO s výstižným názvem „Vzdělávání pro 21. století“.

Ta kniha se jmenuje „Učení je skryté bohatství“. Komisi předsedal světový politik Francouz Jacques Delors. a hle: první princip této vize vzdělávání v tomto století zní: „Vzdělání je základní lidské právo a univerzální lidská hodnota“. Takto podobně se Komenský vyjádřil před přibližně 350 lety. Bude mít naše doba dostatek vůle splnit tuto vizi v globálním měřítku v takové podobě, aby, jak on říkal, došlo k nápravě věcí lidských?

Avšak kromě myšlenky soustředit encyklopedické znalosti za účelem jejich využití pro lepší svět se Komenský pokoušel odpovědět na otázku, jak toho dosáhnout.

28. listopadu 1650 pronesl Jan Amos Komenský v uherském Blatném Potoku latinsky svou památnou řeč k otevření nové školy. v českém překladu vyšla tato řeč již ve více vydáních pod názvem „Jak užívat knih, hlavního nástroje vzdělávání“. Patří k tomu nejvýstižnějšímu, co kdy bylo o poslání knihy a o jejím významu pro vzdělání, vysloveno.

Komenský v ní vyjádřil hlubokou úctu ke knize jako komunikačnímu prostředku. „Kdyby nebylo knih“ - to jsou slova Komenského – „byli bychom všichni úplně nevzdělaní, protože bychom neznali minulost, neměli bychom vědomosti o věcech božských ani lidských.“ Komenský se také pokusil naznačit, jak rozpoznat hodnotné a méně hodnotné knihy. Doporučoval číst - opět cituji z jeho přednášky – „ty knihy, které se zabývají věcmi potřebnými pro život, a nikoli ty, které hýří řečí.“ Zdůrazňoval nutno tvůrčím způsobem pracovat s knihou, chápat její text jako podněty k vlastnímu myšlení a názoru. Dokonce radí, jak si pořizovat výpisky. Užitek četby vidí v jasném osvícení myslí o věcech, v osvojení si poctivě nabytého duševního vlastnictví. Číst knihy znamená radit se s jejich autory. Nemilovat knihy znamená nemilovat moudrost. „Ztratíte-li čas života“, říká Komenský, „ztratíte sami sebe. Ztratíte-li pak sami sebe, kdo vás vám navrátí?“

Od těchto výroků uplynula staletí. v duchu těchto tradic vyšlo od té doby, zejména pak ve 2. polovině 20. století, mnoho knih o tom, jak číst a jak se vzdělávat prostřednictvím knihy. Avšak všichni dobře víme, že jsme si museli v průběhu svého života vypěstovat svůj vlastní způsob, jak z knih čerpat poznání a moudrost a jak se radit s autory.

A jak to vůbec vypadá dnes se schopností a uměním číst a psát? Tato schopnost přece podmiňuje pokrok a modernizaci - o tom dnes nikdo nepochybuje. Mapa analfabetizmu se v podstatě kryje s mapou chudoby v jednotlivých částech světa.

Do roku 1750 neumělo ještě číst a psát více než 90 % světové populace, a to již bylo 100 let od přednesení zmíněné řeči Komenského. i když se situace od té doby podstatně změnila, tvoří analfabeti stále ještě přibližně jednu čtvrtinu obyvatel naší planety.

Evropa, do níž patříme, je územím kultury tištěného slova. Zde byl vynalezen knihtisk a zdokonalena jeho technika. Souvisí to i s tím, že většina evropských zemí měla vlastní po staletí pěstovaný jazyk. Díky rozšíření písemnictví prostřednictvím knihtisku se usnadnil proces vytváření národních kultur, a to především větších národů jako byli Němci, Francouzi, Angličané a jiní. u mnohých menších národů, jako byli např. Češi nebo Slováci, proběhl tento proces s jistým zpožděním v obdobích národního obrození.

V zemích Afriky a Asie, kde se hovoří více jazyky, šíří se proces odstraňování negramotnosti pomaleji. Např. v Nigerii se kromě tří základních jazyků hovoří 250 jazyky kmenovými. Mnohojazyčnost pak velmi komplikuje organizaci školství, vydavatelství, činnost masmédií a také rozšíření čtenářství.

Nicméně šokující bylo v polovině 90. let zjištění, že také Spojené státy americké mají 20% negramotného obyvatelstva. z velké části šlo o přistěhovalce.

Boj s negramotností je v mnohých zemích velmi úporný a ne vždy úspěšný. v africké Ghaně tvořili v roce 1960 negramotní 50% obyvatel, v roce 1989 jich však bylo už 70%. v tzv. vyspělých zemích je přírůstek analfabetů spojen s přistěhovalectvím z chudých států.

Neudivuje proto, že po druhé světové válce vznikla Mezinárodní asociace pro čtení a také řada národních organizací s hlavním posláním podporovat čtenářství. Nejvíce pozornosti se věnuje školním metodám čtení, inovacím, experimentům a výzkumu na tomto poli, organizují se mezinárodní vědecká setkání apod.

Vraťme se však zpět do Evropy a položme si otázku: čte se dnes méně než jsme četli my ve svém dětství, kdy kniha či jiná tiskovina byla pro nás vedle přímé zkušenosti a školy hlavním zdrojem poznávání světa? Troufám si tvrdit, že současný evropsky vzdělaný člověk čte daleko více než kdykoli v minulosti. Jsou to ovšem pravděpodobně stále méně ucelená literární díla a stále více už na první pohled chaotický soubor aktuálních zpráv o všem možném ze seriózního i bulvárního tisku. Je to směsice rad, názoru a poučení, pravdivých i vymyšlených příběhů z magazínových časopisů, spousta textů chytrých i hloupých reklam, sdělení, formulářů, dopisů apod. Zejména mladí lidé čtou stále více nejen z papírových nosičů, ale y z obrazovek počítačů. Průzkumy ukazují, že čtenářství velmi podporuje používání internetu.

Je však také nesporné, že část mládeže, která není vedena ke čtení jako náročnému psychofyziologickému procesu vyžadujícímu vynaložení určité vůle a námahy, uchyluje se ke snadnějšímu příjmu informace z obrázků. Typické je současné rozšíření komiksů.

Na druhé straně je prokázáno, že každé další pokolení čte při plném pochopení textu rychleji. Řada povolání dnes vyžaduje v tzv. vyspělých zemích stále rychlejší a přitom efektivní přečtení stále většího množství textů. a zase to byly Spojené státy americké, kde se již v roce 1925 konal první pokusný kurz rychlého čtení, v r. 1929 tam vyšla první učebnice této metody. Ta se rychle rozšířila i do Evropy. u nás se konají kurzy rychlého čtení od 70.let. Mezi propagátory

rychlého a přitom efektivního čtení patří u nás mimo jiné Richard Papík, jehož publikaci „Naučte se číst!“ doporučuji případným zájemcům ke studiu.

Ze všeho toho, co jsem v letmých poznámkách o čtení nastínil, lze usoudit, že čtení jako zdroj vzdělání je stálým problémem. a že tedy myšlenka Komenského z jeho přednášky pronesené před 350 lety o čtení pro vzdělání a obohacování vlastního já je stále živá. Stále platí jeho výrok: „Šťastný národ, který má hojnost dobrých škol a dobrých knih.“

3.4 OSUDY ROŽMBERSKÉ KNIHOVNY (PETR VOK Z ROŽMBERKA)

Své vyprávění o rožmberské knihovně začnu osobní vzpomínkou. v roce 1960 jsem měl možnost poprvé ve svém životě vyjet na Západ. v Dánsku jsem mimo jiné navštívil Královskou knihovnu v Kodani. Její prohlídka se už chýlila ke konci, když se mě můj průvodce zeptal, zda bych se chtěl podívat do skladiště této knihovny. S váháním jsem přikývl - skladiště velkých knihoven nebývají příliš atraktivní. Sotva jsme vstoupili do rozsáhlého skladiště, padl můj zrak na jednu z knih. a ejhle: ona to byla v kůži vázaná nádherná kniha z majetku rožmberského rodu. O jejím původním vlastníkovi nebylo pochyb: na přední straně jejích desek byla do kůže vyražena jedna z mnoha podob podob pětিলísté růže, rodového znaku rožmberského rodu.

Ještě jednou v životě jsem měl příležitost spatřit jednu z nejslavnějších středověkých rukopisných pergamenových knih české provenience, která byla po určitou dobu rovněž v majetku rožmberské knihovny, tzv. Codex gigas, obří knihu neobvyklého formátu (112 x 92 cm) zvanou také „Dáblova bible“. Byla vystavena v čele nejvzácnějších knih na švédské univerzitě v Uppsale jako součást kořisti švédských vojsk v době Třicetileté války.

O rožmberské knihovně jsem už tehdy přednášel na univerzitě. Její osudy mě vždy fascinovaly, neboť v jejím vývoji se zrcadlily osudy tohoto mocného jihočeského rodu, ba i celého našeho národa, ve druhé polovině 16. a v první polovině 17. století.

Rožmberkové zvláště v době konfliktů s Habsburky rádi hlásali rodovou legendu o tom, že pocházejí z předního italského rodu Ursiniů, jehož počátky sahají až do doby Římské říše a že jsou tudíž starším rodem než Habsburkové.

Přes celkovou drsnost středověkého života lze 16. století považovat za jakýsi „zlatý věk“ ve feudálních dějinách české společnosti, zvláště pak českého venkova, a to zejména v porovnání s neobyčejně krutou dobou Třicetileté války ve století sedmnáctém.

Poslyšte tedy vyprávění o rožmberské knihovně, kterou mnozí odborníci považovali v době jejího vrcholného období za největší šlechtickou středoevropskou, nebo dokonce i evropskou šlechtickou knihovnu.

Její počátky lze vysledovat již v časech Jindřicha z Rožmberka, který žil v době vlády Karla IV. Původně to byl vlastně napůl archiv a napůl knihovna. Rožmberkové nejpozději ve druhé polovině 14. století začali shromažďovat své rodové a také zemské listiny. Tak vznikl rozsáhlý archiv tohoto rodu. Byl původně ukládán do truhel spolu s knihami. Ostatně ve 14. a ještě pak i v 15. století převládala rukopisná kniha. První česká tištěná kniha - Kronika trojanská - vznikla teprve až v Plzni v roce 1468. Proto k oddělování rukopisných listinných pramenů od nevelkého počtu rukopisných a tištěných knih ještě nebyly nějaké zvláštní důvody. Mezi rukopisnými knihami této rožmberské sbírky bylo již tehdy mnoho vzácných památek, např. spisy Mistra Jana Husa.

Zde je na místě poněkud podrobněji se zmínit o rodu Rožmberků. Jeho příslušníci se považovali za druhou českou dynastii. Lze říci, že jí také skutečně byli.

Když se Petr Vok z Rožmberka stal v roce 1592 po smrti Viléma z Rožmberka novým a také posledním rožmberským vladařem, zabíraly jeho statky asi sedminu Čech a zahrnovaly zhruba 100 000 poddaných. Patřilo mu 52 měst a městeček a 750 vesnic, celkem 18 panství spravovaných centrální kanceláří v Českém Krumlově. Rožmberkové měli ovšem své majetky nejen v jižních Čechách, ale také na Moravě, ve Slezsku a dokonce i v Rakousku. z tohoto rodu se sice nikdo nestal českým králem, ale tento rod zvláště osobou Petra Voka do českého i mezinárodního politického dění hluboce zasahoval.

Jestliže v 15. století dal Johannes Gutenberg Evropě a světu knihtisk, pak v následujícím 16. století se tento epochální vynález v Evropě a posléze v celém křesťanském světě velmi rychle rozšířil. v krátké době se uplatněním tohoto vynálezu odkryly znalosti a kulturní poklady mnoha minulých staletí včetně odkazu antické kultury. Těžkopádnou a neobyčejně nákladnou výrobu rukopisných knih, z nichž každá byla jedinečným a neopakovatelným artefaktem, začaly nahrazovat

knihy tištěné. Zprvu byly vydávány po stovkách totožných exemplářů, později pak po tisících výtisků. v daleko větším počtu se začaly knihy překládat z latiny do živých národních jazyků. Cesta k vytváření novodobých národů a jejich vyšší vzdělanosti tak byla otevřena. Vytvořily se podmínky k nástupu moderní vědy, jejíž strmý rozvoj přetrvává dodnes. Skončila doba, kdy zaznamenané poznání a na ně navazující vzdělanost byly převážně výsadou uzavřených klášterních, kapitulních či chrámových knihoven.

Do takové doby se v roce 1539 narodil Petr Vok z Rožmberka, jedna z nejvýraznějších osobností rožmberského rodu. ve vztahu ke vzdělání, jehož základním předpokladem byly už tehdy přirozeně knihy, byl tento český šlechtic jistou výjimkou mezi ostatními českými pány. v době, kdy většina šlechticů měla na svých zámcích jen zřídka více než 10 - 15 knih, měl jich Petr Vok na svém sídle v Bechyni již několik stovek. Cílevědomě se snažil o to, aby se fond jeho knihovny stal zrcadlem tehdejší evropské vzdělanosti. Za knihy vydával značné finanční prostředky.

Přesto, že šlo už převážně o knihu tištěnou, byla stále ještě velmi drahá. Pro porovnání: jeden kus dobytka stál v té době zhruba 70 grošů, nákladnější kniha pak 40 i více kop grošů, tedy tolik, co stádo o přibližně padesáti kusech dobytka. Pak pochopíme, jaké bohatství se skrývalo v knihovně Petra Voka na konci jeho života, kdy měl její fond neuvěřitelných 10 575 svazků. To se dovídáme z katalogu vypracovaného Václavem Březanem, archivářem, knihovníkem a kronikářem rožmberského rodu. Tento katalog se dochoval do dnešních dnů, ve fotokopii i u nás. z něho také víme, že v této sbírce sice byly početně nejvíce zastoupeny knihy teologické, bylo v ní však také mnoho knih historických a filozofických a mnoho set knih právnických, beletristických a hudebních. z Březanova dochovaného katalogu můžeme dnes identifikovat i autory a názvy děl. Mnohá z nich jsou ovšem již beznadějně ztracena. Soupis rožmberské knihovny poskytuje věrný obraz o tehdejší vzdělané části české společnosti.

Každá soukromá knihovna vždy jistým způsobem vypovídá o svém majiteli, zvláště jsou-li některé její svazky opatřeny poznámkami a vpisky svého vlastníka. Takové poznámky psané rukou Petra Voka obsahují i četné knihy rožmberské knihovny. Avšak z rozsáhlého fondu této knihovny zůstalo u nás, jak ještě uvidíme, pouze několik svazků ve vyšebrodském klášteře.

Petr Vok z Rožmberka patří k největším a nejmočnějším politikům druhé poloviny 16. a začátku 17. století. Významně ovlivnil tuto epochu českých dějin, o níž František Palacký napsal, že byla vedle husitství druhým vrcholem naší minulosti. Dodnes se mezi historiky vede spor o převládající rysy Vokovy povahy. Byl rozmařilým milovníkem vína, žen a přepychu a nenapravitelným kacířem, jak se o něm říkalo na dvoře Rudolfa druhého a jak byl vylíčen v mnoha dílech krásné literatury a v naší době i v dílech filmových? Ať je tomu jakkoliv, jisté je, že tento protestant a český bratr byl mužem na svou dobu neobyčejně vzdělaným, ve svém náboženském přesvědčení velmi tolerantním a ve svém politickém programu mírumilovným. Za zmínku stojí i to, že byl už na Bechyni a pak zejména jako vladař horlivým čtenářem „novin“. Pod tímto označením si ovšem nesmíme představovat dnešní denní tisk. Původně to byly ručně a značně nepravidelně psané zprávy z řady předních evropských zemí. Teprve později nabývaly podoby pravidelně vycházejícího týdeníku. Petr Vok byl pravděpodobně posledním českým předbělohorským velmožem, který měl i díky těmto „novinám“ značný přehled o dění v Evropě.

Vraťme se však k dalším osudům rožmberské knihovny. Její fond byl už od počátku 16. století významně, leč dosti nesoustavně doplňován v době, kdy správní středisko Rožmberků bylo v Českém Krumlově. To se podstatně změnilo v době, kdy se po Vilémovi z Rožmberka dostává do čela Rožmberků Petr Vok, který vedení knihovny svěřil Václavu Březanovi. Této sbírce se jen poněkud přiblížila knihovna jiného českého protestanta Karla Staršího ze Žerotína. Tu ovšem její majitel vzal s sebou do polské Vratislavi, kam byl nucen po bitvě na Bílé Hoře emigrovat. Jedinečnost Vokovy knihovny spočívala i v tom, že se jí v 17. století, v době rekatolizace, dlouho nemohla vyrovnat počtem svazků a obsahem žádná ze šlechtických knihoven. To svědčí o daleko nejvyšší a v podstatě nevyčíslitelné hodnotě rožmberské knihovny.

Když pak rožmberský rod v nouzi prodal císaři Český Krumlov a odstěhoval svou rezidenci do Třeboně, byly pak archiv a knihovna postupně převezeny do tohoto nového sídla. Petr Vok tam zakoupil pro knihovnu a obrazárnu dva měšťanské domy vedle zámku a dal je přestavět. Byla možná první účelovou knihovní budovou v českých zemích. v letech 1608 - 1609 sem byly knihy přeneseny. Petr Vok jako poslední vladař rodu Rožmberků pak ve své závěti odkázal knihovnu rožmberskému gymnáziu v Soběslavi s přáním, aby se tak stala veřejně přístupnou institucí. To byl opět úmysl na svou dobu velkolepý. Vždyť c.k. Veřejná a univerzitní knihovna v Praze (dnešní Národní knihovna České republiky) vznikla až v době vlády Marie Terezie v roce 1777. Toto Vokovo přání ovšem splněno nikdy nebylo. 6.listopadu 1611 Petr Vok ve věku 72 let zemřel. Několik let pak knihovnu ještě spravuje Václav Březan, o němž však po roce 1618 už nic nevíme. Vlády a majetku Rožmberků se po Vokově úmrtí ujímají v duchu Vokovy závěti Švamberkové.

K tragedii dochází po bitvě na Bílé Hoře. Majetek protestantských Švamberků je konfiskován. Knihovna Petra Voka je na příkaz císaře Ferdinanda III. uložena do beden a na vorech dopravena do Prahy. a tam je její tragický osud zpečetěn.

Po řadu měsíců leží bedny s dovezeným knižním pokladem ponechány na Výtoni před Emauzským klášterem v blízkosti dnešního Železničního mostu. v posledním roce Třicetileté války, v roce 1648, je zde objevuje švédská armáda.

Švédové knihovnu připojili, stejně jako řadu jiných knihoven uloupených v českých historických zemích ke své bohaté válečné kořisti. Je to klasický příklad uskutečnění často citovaného francouzského přísloví „cherchez la femme“ - „za vším hledej ženu“. v pozadí této kořisti totiž stála tehdejší švédská královna Kristýna, sběratelka a ctitelkyně krásných knih. Svým generálům přikazovala, aby do svých válečných kořistí přednostně zahrnovali právě takovéto cenné knižní sbírky.

V současné době je jádro rožmberské knihovny uloženo v Královské knihovně ve Stockholmu. Řada svazků této sbírky se ovšem cestami, které lze dnes již těžko rekonstruovat, dostala do mnoha knihoven skandinávských a dalších zemí severní Evropy včetně Německa a Dánska. Několik svazků této knihovny se dokonce ocitlo v proslulé Vatikánské knihovně od doby, kdy se královna Kristýna odebrala do Vatikánu na odpočinek a vzala s sebou z této sbírky své nejoblíbenější knihy.

Tak skončila nejslavnější knižní sbírka české šlechty. Její osud byl příznačný pro pobělohorský osud této vrstvy české společnosti a svým způsobem pro celý český národ, který tím ztratil jeden ze zdrojů své vzdělanosti.

3.5 ROZLUŠTITEL HIEROGLYFŮ FRANCOUZ JEAN FRANÇOIS CHAMPOLLION

Jazyky naší západní civilizace jsou založeny na tom, že mezi slovy či víceslovnými výrazy, ať již mluvenými nebo psanými, a reálným světem, je ryze konvenční vztah. Jinak řečeno, není žádný rozumný důvod, proč je např. člověk označen v češtině slovem člověk, kromě historického objasnění podoby tohoto slova, jímž se zabývá etymologie. Ostatně v různých jazycích je člověk označován různými slovy: the man v angličtině, der Mensch v němčině, l'homme ve francouzštině atd. Je to dáno tím, že naše vyjadřování se děje na principu abecedním, hláskovém. Pomocí několika desítek hlásek či písmen umíme sestavit statisíce slov a slovních spojení, jimiž jsme schopni pojmenovávat vše, co v naší kultuře pojmenovávat lze. Je to velká přednost civilizace, kterou jsme vytvořili. Ale jako za vše i za tuto dovednost platíme daň. Vznikem abecedy, která kdysi u většiny kultur nahradila obrázkové písmo písmem abecedním, oslabil se vztah mezi skutečností a jejím pojmenováním, došlo a dochází ke ztrátě síly slova.

Ve starověkém Egyptě byl mezi slovem a jím označovanou skutečností úzký příčinný vztah. Hieroglyfické písmo bylo písmem magickým a posvátným. Egypťané mu připisovali božský původ.

Poslyšte příběh o geniálním muži, jemuž se v první polovině 19.století podařilo rozluštit hieroglyfické písmo a získat tak pro všechny další generace klíč k pozoruhodné 4000 let přežívající starověké kultuře egyptské říše faraónů.

Někdy před pěti až šesti tisíci lety se lidé naučili zaznamenávat své znalosti, zkušenosti, prožitky a příběhy písmem do hmoty nebo na hmotu. Byl to počátek cesty, která vedla až k současnému stavu lidské kultury se všemi svými klady a zápory. Vynález písma byl zásadním předělem ve vývoji člověka. Nebo naopak: chceme-li dnes poznat jakoukoli starověkou kulturu, musíme znát především její písmo. Rozluštění jakéhokoli dosud neznámého písma bývá zpravidla velmi náročným vědeckým úkolem a náleží k vysoce dobrodružným stránkám vědeckého bádání. Rozluštění dosud neznámého písma bývá totiž počátkem nového vědního oboru zabývajícího se dějinami a kulturou příslušného národa nebo kmene.

Navštívíte-li v Praze Filozofický sál knihovny Strahovského kláštera, můžete na jeho barokních policích mimo jiné spatřit několik foliantů rozsáhlého francouzského díla, které se v českém překladu nazývá Popis Egypta. Toto obdivuhodné dílo vyšlo v první polovině 19.století ve druhém vydání ve 37 svazcích. Byl to výsledek neobyčejně pilné a usilovné práce francouzských historiků, archeologů, architektů, geometrů, botaniků, kreslířů a malířů, které vzal Napoleon Bonaparte v roce 1798 na své válečné tažení do Egypta. Tito Napoleonovi „učení civilisté“, jak se jim říkalo, se věnovali staroegyptským památkám. Měřili je, zkoumali je zevnitř i zvenku, opisovali hieroglyfy. a protože tehdy ještě neměli fotoaparáty, vše pečlivě zakreslovali. Tak vzniklo monumentální bohatě ilustrované dílo, které v Evropě prohloubilo zájem o obdivuhodnou a dosud tajemnou zemi v povodí Nilu.

Název tohoto díla je příznačný: Popis Egypta. Přes svou velkolepost dílo pouze zachycovalo tehdejší stav staroegyptských památek, ale neobjasňovalo historický vývoj Egypta, příčiny vzniku těchto památek. Důvod byl prostý: písmo starověkých Egypťanů nikdo neuměl přečíst. Přitom se vědělo, že Egypťané byli přímo vášnivými grafomany. Svými hieroglyfy pokrývali vnější i vnitřní zdi chrámů a hrobek a jak se později ukázalo, hieroglyfy byly dokonce přizpůsobeny tomu, aby mohly zdobit oblé stěny sloupů.

Zájem o starověký Egypt ovšem nevznikl až v době Napoleonova tažení do této země. O něm se zmiňují bible i korán, zprávy o této zemi přinášeli již starořeční učenci Hérodotos, Diodóros a Strabón a také římský historik Tacitus. Výpravy do Egypta podnikali i evropští středověcí šlechtici, mimo jiné i čeští. Avšak nikomu se hieroglyfické písmo rozluštit nepodařilo. Mnozí hieroglyfy za písmo ani nepovažovali. Jiní se domnívali, že jde o pouhé ozdoby, někteří je považovali za jakési magické znaky či mystické soustavy, tajná učení apod. Až do počátku 19. století převládal názor Hórapollona, pravděpodobně alexandrijského Řeka ze 4. století našeho letopočtu, že jde o obrázkové písmo vytvořené na zásadě „co obrázek, to předmět či jev“. Rostoucí snaha rozluštit hieroglyfy byla po dobu 2500 let doprovázena jedním omylem za druhým.

Ukažme si na hloubku tohoto obtížně řešitelného problému. Byla dána tím, že nebyl znám jazyk, jímž kdysi hovořili starověcí Egypťané, nikdo nevěděl, zda jednotlivé obrázky označují písmena, slabiky, slova nebo dokonce celé věty. Nevědělo se, zda se nápisy v hieroglyfech čtou zleva doprava, nebo zprava doleva, shora dolů nebo zdola nahoru. Nebyla známa ani gramatika, ani stylistika staroegyptského jazyka. Jazyk novodobých Egypťanů zřejmě neměl nic společného se starou egyptštinou.

Na počátku cesty vedoucí k rozluštění hieroglyfů byla náhoda. Neznámý francouzský voják našel v srpnu 1799 několik kilometrů od obce Rosetta na Nilu čedičový kámen, který byl přibližně velký jako deska dnešního kuchyňského stolu. Na něm byl umístěn nápis psaný ve třech jazycích třemi různými druhy písma: nahoře v egyptských hieroglyfech, pod ním v jiném rovněž neznámém písmu a ve spodní části desky v řečtině. Jak se později ukázalo, byl nápis uprostřed desky napsán tzv. démotickým písmem. Zatímco hieratické písmo bylo posvátným písmem, které vzniklo z hieroglyfů, démotické písmo sloužilo později v Egyptě jako zjednodušené hieratické písmo pro potřeby běžného života.

Kámen byl nazván podle místa objevu Rosettskou deskou. Jak se později ukázalo, deska ležela v písku téměř 2000 let. Pocházela z roku 196 př.n.l. Obsahovala poděkování egyptských kněží řeckému vládci Egypta Ptolemaiovi V. za prokázané dobrodiní. Deska se posléze ocitla v Britském muzeu v Londýně, kde ji mohou dodnes shlédnout jeho návštěvníci.

Po přečtení řecké části Rosettské desky se potvrdilo, že na této desce je umístěn shodný text psaný ovšem ve třech různých jazycích a písmech. Na konci řecké verze textu je totiž pokyn, aby byl tento text přepsán na stély z tvrdého kamene v posvátných znacích, tj. hieroglyfickým písmem. Zdálo se, že rozluštění zbývajících dvou jazykových verzí je na dosah ruky.

Tak snadné to ovšem nebylo. Dveře k rozluštění hieroglyfů byly sice pootevřeny, ale cesta k tomuto objevu byla ještě velmi dlouhá a neobyčejně náročná. I když na rozluštění hieroglyfů pracovalo současně více badatelů, konečné řešení připadlo geniálnímu francouzskému vědci Champollionovi.

Ten se narodil v době Velké francouzské revoluce v roce 1790 v jihovýchodní Francii. Už jako jedenáctiletý si osvojuje mimořádné znalosti latiny a řečtiny. Jako ani ne desetiletý se pokouší číst Vergilia a Homéra v originále. V jedenácti letech čte bibli v hebrejštině. Ve třinácti letech se začíná učit arabsky, syrsky, chaldejsky a později koptsky. Pozoruhodné je, že jeho učení se všem těmto a dalším jazykům má vždy něco společného s Egyptem. Zabývá se např. starou čínštinou, neboť chce dokázat její příbuznost se staroegyptštinou. Jako sedmnáctiletý kreslí historickou mapu Egypta jako říší faraónů. Předkládá ji jako svou závěrečnou práci v akademii ve francouzském Grenoblu a je ve svých 17 letech jednohlasně zvolen jejím členem. Za dva roky poté je ve svých 19 letech jmenován univerzitním profesorem historie.

Není bez zajímavosti, že mimořádné filologické nadání tohoto vědce se pozoruhodným způsobem propojovalo s jeho republikánským politickým přesvědčením. V Champollionově osobnosti se vzácným způsobem snoubilo nadání s charakterem. To nemohlo zůstat bez následků. Champollion se dostal do osidel intrik, byl propuštěn z profesorského místa a dokonce byl na dobu jednoho a půl roku vypovězen jako velezrádce. Přes tato ponížení a hmotné strádání však i v těchto krajně nepříznivých obdobích cílevědomě směřoval k rozluštění už dávno mrtvého jazyka a jeho písma.

Nelze tu dopodrobna popsat metody, které Champollion při svém postupu používal, když se pokusil vyvrátit zásadní omyl tradovaný nejméně 2000 let od dob Hórapollona o tom, že hieroglyfy jsou pouhým obrázkovým písmem.

K výraznému posunu na cestě k dosažení konečného cíle nesporně přispěla i Rosettská deska, jejíž kopie se dostala do rukou i Champollionovi. Na ní pak jména panovníků, která Egypťané dávali na znamení úcty do zvláštních oválných rámečků zvaných kartuše. Jestliže tedy bylo možno přečíst řecký text, zaznamenaný na této desce, a v něm např. v kartuších uzavřená jména Ptolemaios a Kleopatra, bylo možno i v části textu psaného hieroglyfy zjistit, jak se tato jména psala v tomto posvátném písmu starověkých Egypťanů.

To však bylo jen uchycení se drápkem. Kdyby Champollion nezvládl řadu jazyků, které souvisely se staroegyptským jazykem, nikdy by svého cíle nedosáhl. Už ve svém mládí pochopil, že zejména koptština tvoří most ke starověké egyptštině.

Koptové se považují za přímé potomky starověkých Egyptanů. v současné době se označení Koptové používá pro asi 2 milióny členů koptské křesťanské církve, která se jako samostatná církev vytvořila v povodí Nilu v 5. století. Poslední mluvená podoba jazyka Koptů, zvaná koptština, definitivně zanikla v 16. století n.l. Její písemná podoba byla odvozena z řecké abecedy.

Starověký egyptský písař měl kdysi k dispozici při sepisování textů asi 700 hieroglyfických znaků. Jejich počet však neustále rostl tak, jak se organizace a řízení společnosti stávaly složitější.

Champollion dospěl k tomu, že hieroglyfické znaky lze rozdělit do tří kategorií.

Do první kategorie patří ideogramy, které znamenaly to, co skutečně znázorňovaly. Např. nakreslené slunce tak, jak je známe z dnešních dětských kreseb, představovalo slovo slunce.

Druhou kategorií tvoří skupina hieroglyfů, které vyjadřují zvuk. To, že určitý symbol (obrázek) hieroglyfického písma může být použit spíše pro zachycení zvukové podoby než pro označení skutečného předmětu, patří mezi největší objevy ve vývoji lidské kultury. Je to princip naší abecedy. Starověcí Egyptané používáním těchto fonogramů předběhli vývoj mnoha jiných národů. Princip je jednoduchý: co obrázek, to hláska nebo vícehláskový znak. Avšak přijít na to, které obrázky jsou ve starověkém hieroglyfickém písmu ideogramy a které představují fonogramy, bylo nesmírně obtížné.

A aby to bylo ještě složitější, přidala se k těmto dvěma kategoriím ještě kategorie třetí. Jde o tzv. determinanty, které se nevyslovovaly a používaly se pouze k rozlišení významů slov stejně psaných a vyslovovaných. To je jazykový jev, s nímž se musíme vypořádávat i dnes u tzv. homonym, kdy slova nebo sousloví jsou psána a znějí stejně, ale mají různý význam. Např. slovo kolej má nejméně dvojnásobný význam: kolej jako studentská ubytovna a kolej jako stopa kola. Skutečný význam takového homonyma poznáme obvykle z kontextu.

V tom tedy spočívala jedna ze základních složitostí rozluštění hieroglyfů: rozpoznat, který znak (obrázek) tohoto písma patří do té či oné ze tří kategorií a co znamená.

Champollion napsal v roce 1822 studii, kterou předložil francouzské Akademii věd historických a archeologických. Obsahovala základy čtení hieroglyfů. 23. září téhož roku pak podal před členy akademie důkaz o tom, že správně rozluštil hieroglyfy.

Není náhodou, že od roku 1822 se v důsledku tohoto objevu datuje vznik egyptologie, vědního oboru zkoumajícího jazyk, písemnictví, umění, dějiny a realie Egypta.

Chtěl jsem tedy ukázat, že teprve rozluštění písma určitého již zaniklého národa je branou, kterou lze pomocí vědního oboru naplno vstoupit do jeho minulosti a objasnit ji.

Jean François Champollion zemřel poměrně mladý ve svých 42 letech v roce 1832, tedy po 10 letech po tomto epochálním objevu. Rozluštil tak tajemství, které hieroglyfy představovaly po tisíce let.

Závěrem je ještě nutno podotknout, že jazyk a písmo starověkých Egyptanů není dodnes kapitolou zcela uzavřenou. Jako jiné jazyky světa, jimiž se denně hovoří a píše, i jazyk starověkých Egyptanů se v průběhu 4000 let ve své mluvené i psané podobě neustále proměňoval, a to i ve svých místních variantách. Nicméně francouzskému vědci Champollionovi náleží na tomto úseku bádání prvenství a čestné místo.

3.6 MELVIL DEWEY, TVŮRCE DESETINNÉHO TŘÍDĚNÍ A ZAKLADATEL MODERNÍHO AMERICKÉHO KNIHOVNICTVÍ

Když se nyní na přelomu století uvažuje o tom, jak nazvat století dvacáté, ozývají se hlasy, že by mělo být označeno stoletím americkým. Spojené státy americké se skutečně dostaly již na konci devatenáctého století na špičku světové ekonomiky. Už generace prvních průkopníků výprav na západ, kteří se ve svém postupu utkali s původním indiánským obyvatelstvem, pochopila sílu vzdělanosti a kvalifikace. Právě ve Spojených státech vzniklo pojetí veřejné knihovny jako pokračovatelky školy.

První veřejná knihovna, financovaná z daní obyvatel, začala působit ve Spojených státech v roce 1833. Není bez zajímavosti, že v Čechách vznikla v obci Žebrák první veřejná knihovna jen o rok později. Avšak další vývoj veřejných knihoven ve Spojených státech se přece jen něčím výrazně lišil od vývoje těchto knihoven u nás. ve vývoji amerických

veřejných knihoven sehráli obrovskou úlohu zámožní mecenáši, dnes bychom řekli sponzoři. Např. jeden z nich, ocelářský magnát Andrew Carnegie, pomohl prostřednictvím své nadace postavit budovy veřejných knihoven ve stovkách amerických obcí. Sám nazýval tyto knihovny „lidovými univerzitami“.

Mezi osobnostmi amerického knihovnictví vynikl Melvil Dewey. Žil v letech 1851 - 1931. v roce 1876 se stal spoluzakladatelem americké profesní knihovnické organizace. Byla první takovouto organizací na světě.

Dnes má 60.000 členů a silný vliv na celé americké knihovnictví. Melvil Dewey označil rok 1876 za počátek moderního knihovnictví. Stal se iniciátorem založení první knihovnické školy na světě na Kolumbijské univerzitě v New Yorku. Byla otevřena v r. 1887 a Melvil Dewey se stal jejím prvním profesorem. Začal proces profesionalizace knihovnictví, který dodnes není zcela ukončen.

Ještě jedním významným vkladem přispěl Melvil Dewey do pokladnice světové knižní kultury. Prudký rozvoj národních ekonomik zejména v Americe a v Evropě vyvolal na sklonku 19. století do té doby nebývalý růst tištěné produkce knih, časopisů, novin a jiných tiskovin. Aby je bylo možno pohotově využívat ve stále rostoucích sbírkách knihoven, bylo nutné zavádět určitý řád do těchto sbírek, třídít je. Právě Melvil Dewey se stal tvůrcem tzv. desetinného třídění, které v různých podobách přežilo celé 20. století.

Filozofové a učenci vymýšleli již od starověku nejrůznější třídění předmětů, jevů, vědních oborů apod. Zde však sice šlo o to, jak na tato třídění navázat, ale předmět knihovnického třídění byl přece jen poněkud jiný. Šlo o třídění obsahu knih a různých dalších druhů tiskovin. Desetinné třídění třídí poznatky ze všech oborů do 10 hlavních tříd, označených číslicemi 0 až 9. Třídy se pak člení na podtřídy, skupiny, podskupiny atd. Pro podrobný popis se nabízí možnost kombinace s pomocnými znaky. Použití v naší kultuře známého desetinného principu, odvozeného z 10 prstů na našich obou rukou, a přiřazení číslic k jednotlivým třídám a jejich částem, byl vynikající nápad. Vynikající natolik, že na začátku 20. století bylo Deweyho desetinné třídění rozpracováno na Mezinárodní desetinné třídění. Stalo se nástrojem prvního pokusu v lidských dějinách utřídit a bibliograficky zpracovat celosvětovou produkci knih a jiných tiskovin. Uskutečnění tohoto záměru se ujal na začátku 20. století Mezinárodní bibliografický ústav v Bruselu. Avšak světová tisková produkce v prvních desetiletích 20. století stále rostla tak rychle, že tento pokus musel na počátku 30. let skončit. Mezinárodní desetinné třídění se však dodnes celosvětově rozpracovává tak, jak se prohlubuje lidské poznání, a také se dodnes používá. Jeho číselná notace je celosvětově srozumitelná jako např. počítání nebo hudba. Má jen jeden, zato vážný nedostatek. Jeden český knihovnický odborník ho nazval „Prokrustovým ložem“. Je to paradoxně právě onen desetinný princip. Zásada, že se jakýkoliv obsah knih a jiných dokumentů třídí do deseti tříd, podtříd atd. prostě neodpovídá realitě, které tyto dokumenty obrazy. To je ovšem mnohem složitější.

Od dob vrcholných aktivit Američana Melvila Deweyho uplynulo více než jedno století. Století plné rozporů, dvou ničivých světových a spousty menších válek, ale také plné objevů a vynálezů, strmého vzestupu vědy a techniky.

Posuďte sami : kdybychom uplynulých 3000 let, do jejichž hlubin jsou historici schopni jakž takž dohlédnout, považovali za pouhou 1 hodinu, t.j. za 60 minut, pak před 9 minutami došlo v podobě epochálního Gutenbergova vynálezu k rozhodující změně v přenosu znakově zaznamenaných znalostí a zkušeností. Zhruba před 3 minutami byl vynalezen telegraf, fotografie a lokomotiva. Asi před dvěma minutami se objevily telefon a rotačka, nastoupil němý film a začal rozvoj automobilismu. Před minutou jsme mohli shlédnout ozvučený film, před pouhými 10 sekundami se objevila televize a jen 5 vteřin nás dělí od vzniku prvního počítače. Před pouhým zlomkem vteřiny pak došlo k objevu laserového paprsku jako dosud nejrychlejšího nosiče informací.

Všimněte si, že ve všech těchto případech jde o objevy a vynálezy, které urychlily komunikaci v tom nejširším pojetí. Rychle rostoucí a naši planetu obepínající komunikační sítě, po nichž různými směry a rychlostmi, po souši, po vodě, pod zemí i vesmírem proudí lidé, jejich výrobky, suroviny, peníze, obrazy, ale hlavně mluvená a psaná řeč a jejím prostřednictvím nejrůznější ideje, názory, myšlenky moudré i nemoudré, ba hloupé, bláznivé i člověku a přírodě škodlivé. a do tohoto neutuchajícího kolotání komunikačních sítí, které stále hustěji zabydlují naši planetu, zaznívá varovný hlas filozofů, vědců, osvícených politiků i prostých lidí, kteří intuitivně vnímají narůstající konflikt: rozpor mezi přírodou, z níž jsme vzešli a již náležíme a lidskou kulturou ve smyslu všeho toho, co člověk dosud vytvořil a čím ovlivnil původní přírodní prostředí. Ptají se: unese Země zátěž lidské civilizace? Ostatně o tom jsme si povídali podrobněji již v minulých přednáškových cyklech Rozhlasové akademie třetího věku.

Lidé zejména v zemích euroamerické kultury, která se, jak se zdá, stala vedoucí silou v prudkém rozvoji lidské civilizace v uplynulém století, si postupně začínají uvědomovat, že tento konflikt mezi evolucí přírody a evolucí člověka je nutno mírnit, a to především omezením neskromného spotřebitelství. Pro toto 21. století se ukazuje nutnost převahy

duchovního nad materiálním. Výstižně to vyjádřil francouzský spisovatel a myslitel André Malraux svým výrokiem, že „21. století bude stoletím duchovním, anebo nebude vůbec“.

Naděje se upírá k výchově a vzdělání, které by vedlo ke zmoudření člověka. Vznikají vize, které mají hodnotu významných podnětů. Jedna takové vznikla nedávno u nás. Je to dokument nazvaný Národní program vzdělávání v České republice. Hovoří se o něm jako o Bílé knize. Vychází nejen z obdobné celosvětové vize, o níž jsem už hovořil v minulé přednášce věnované Komenskému, tj. ze zprávy komise UNESCO nazvané „Vzdělávání pro 21. století“. ale také z našich tradic a zkušeností národa Komenského.

V těchto vizích pro 21. století nejde jen o školní, ale i o mimoškolní vzdělávání, o vzdělání doslova celoživotní. a právě od tohoto pojmu „celoživotní vzdělávání“ se vracím zpět k úloze knihoven v nadcházejícím století.

Knihovny jako pokračovatelky školy. Že jste to už někde slyšeli? Ano, toto pojetí se kdysi zrodilo ve Spojených státech a pak se přeneslo do Evropy a dalších zemí.

A tak se tvoří nové pojetí knihovny, jako nejen nezbytné části školní výchovy a školního vzdělání od základního až po vysokoškolské, ale i jako dílny celoživotního vzdělávání. Tvář knihoven se přitom pod vlivem informačních technologií výrazně mění. Vedle role uchování a šíření knih, periodik a jiných tiskovin a dokumentů, se stávají informačními centrály. a protože neobyčejně záleží na prostředí, v němž člověk hledá a nalézá poznání a moudrost, začínají se pro ně stavět moderní a rekonstruovat staré paláce a v nich útulné zákoutí odpovídající estetickému cítění současného člověka. Dokonce i u nás tento proces již začal, jak o tom svědčí několik novostaveb a mnoho desítek rekonstrukcí knihoven z 90. let uplynulého století. a jakoby se knihovny vracely ke svému téměř 2000 let starému vzoru starověkých římských veřejných knihoven: budují se nejen jako místa kontaktu čtenářů s díly tvůrců, ale také jako místa příjemných a vzájemně se obohacujících setkání. Ta jsou v době, kdy televize a počítače v domácnostech a na pracovištích spíše člověka přímé komunikace zbavují, zvláště důležitá.

Navíc poslyšte, co říká o veřejných knihovnách Manifest UNESCO z r. 1994:

„Základními hodnotami lidstva jsou svoboda, prosperita a rozvoj společnosti i jednotlivců. Těchto hodnot mohou dosáhnout pouze dobře informovaní občané schopní vykonávat svá demokratická práva a aktivně se podílet na životě společnosti. Podmínkou jejich konstruktivní účasti a rozvoje demokracie je nejen přiměřené vzdělání, ale také svobodný a ničím neomezený přístup k vědomostem, myšlenkám, kultuře a informacím. Veřejná knihovna je místní branou do světa vědomostí a základním předpokladem celoživotního vzdělávání, nezávislého rozhodování a kulturního rozvoje jednotlivců i společenských skupin.“

K tomu, aby se tyto myšlenky uskutečnily i u nás v každé větší obci, je nutno dovršit profesionalizaci knihovnictví, kterou kdysi zahájil Melvil Dewey ve Spojených státech. Vyžaduje to vychovat a vzdělat knihovníky jako informační profesionály, kteří se stanou plnohodnotnými partnery, konzultanty, průvodci a učiteli v narůstajícím moři znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností, příběhů a prožitků a kteří budou dobře rozumět procesu poznávání a učení. a je v podstatě jedno, zda zdrojem budou tradiční papírové knihy či informace kolující v digitální podobě v globálním prostoru naší planety Země.

3.7 ČESKÝ NAKLADATEL JAN OTTO

Knížní kultura jako významná součást lidské kultury v širokém pojetí významu tohoto výrazu představuje složitý komplex různých tvůrčích, podnikatelských, technických a jiných činností. Obvykle je těsně spjata s kulturou určitého národa, dnes však stále častěji tyto hranice překračuje. Zahrnuje tvůrčí literární činnost spisovatelů, publicistů, vědců, odborníků nejrůznějších oborů, uměleckou činnost ilustrátorů, grafiků a tvůrců písem, podnikatelskou činnost nakladatelů, vydavatelů a knihkupců, práci knihvazačů a tiskařů, organizační a tvůrčí činnost knihovníků, bibliografů a dokumentalistů. a dnes také programátorů a dalších počítačových odborníků, kteří připravují elektronická vydání knih a dalších tiskovin anebo přímo elektronické dokumenty nazývané elektronickými zdroji.

Úroveň knižní kultury je podmíněna celkovou kulturní úrovní společnosti, její vzdělaností. Sama však společnost velmi silně ovlivňuje.

Nezastupitelnou úlohu v knižní kultuře, která se vyvíjí v podmínkách tržního hospodářství, hrají nakladatelství, nakladatelské firmy. Ony jsou jednou z hlavních hnacích sil vzniku a vývoje knihy na cestě od jejího tvůrce ke čtenáři. Bez nakladatelů, bez jejich iniciativy a podnikavosti by byl rozvoj knižní kultury nemyslitelný. Hodnoty, které společnosti přináší, tedy v mnohém závisí na vzdělanosti a celkovém rozhledu nakladatelů. Náš národ měl to štěstí, že mezi českými

nakladateli bylo a také i dnes je mnoho takových, kteří díky svému charakteru, vzdělání a širokému rozhledu dávali a dávají přednost hodnotné knize před nadměrnými zisky.

Za zlatou éru českých nakladatelů se považuje přelom 19. a 20. století. v té době vynikají např. Vilímek, Laichter, Topič, Kočí a celá řada dalších. Mezi těmito jmény však vysoko vyčnívá jméno Jana Otty, který žil v letech 1841-1916. Toto jméno se stalo synonymem pro českou univerzální encyklopedii - Ottův slovník naučný. To je ovšem jistě zjednodušení, protože zásluhy Jana Otty se na tuto encyklopedii neomezuji. Připomeňme Ottovu Světovou knihovnu, onu proslulou „světovku“, která obsáhla do roku 1931, kdy byla ukončena, na 2000 titulů. Tato edice představovala doslova okno do světa. České čtenáře seznamovala ve vesměs kvalitních překladech s nejvýznamnějšími díly světové literatury. Nezahrnovala však literaturu anglickou a ruskou, ta měla své samostatné řady.

Ottovo nakladatelství se také zasloužilo o tolik potřebné rozšíření znalosti cizích jazyků vydáváním na svou dobu vynikajících jazykových slovníků.

Jan Otto však nezapomínal ani na českou národní literaturu. k jeho významným počínům patřilo vydávání Laciné knihovny národní. Byla to jedna z prvních Ottových edic, která čtenáře seznamovala s literárními díly českých autorů. Knihy této edice byly přitom opravdu velmi levné, takže hluboko pronikly i do chudších společenských vrstev. v Ottově nakladatelství také vycházely sebrané spisy některých českých autorů - Jaroslava Vrchlického, Jakuba Arbesa a Karoliny Světlé. Jan Otto ovšem vydával i sebrané spisy Shakespearovy.

Ottovo nakladatelství se však nesoustředilo jen na vydávání cenově dostupných knih. Pro náročnější čtenáře vydalo např. velmi výpravné knihy o Národním divadle. Vy starší si jistě vzpomínáte, s jakým zájmem si mnozí z nás četli ve vícesvazkovém bohatě ilustrovaném Brehmově životu zvířat. z něho jsme čerpali své první mimoškolné znalosti o přírodě. Také toto dílo vyšlo z dílny Ottova nakladatelství. Jan Otto rovněž stál za vydáváním proslulých českých časopisů jako byly „Lumír“, „Zlatá Praha“, či „Světozor“.

Připomeňme také, že Jan Otto se začlenil do mnoha aktivit českého kulturního života a získal za své zásluhy všeobecné uznání a četná vyznamenání. Mimo jiné byl v roce 1912 jmenován členem panské sněmovny.

Vraťme se však k Ottově stěžejnímu dílu - k Ottově slovníku naučnému. Ten si však především musíme zařadit do historického kontextu, teprve potom vynikne jeho skutečný význam.

Lidé po vzniku své schopnosti znakově zaznamenávat své znalosti a zkušenosti často toužili shrnout je do nějakého souborného encyklopedického díla. Původ slova encyklopedie je velmi starý. Dostal se k nám prostřednictvím francouzštiny ze starověké řečtiny. První encyklopedie tedy, pokud je nám známo, vznikaly už v antické kultuře. Autorem starověké encyklopedie byl např. Plinius Starší, ze středověku je známa encyklopedie Isidora ze Seville. Nelze také pominout vševědné snahy našeho Jana Amose Komenského.

A proč se k nám dostalo slovo encyklopedie právě prostřednictvím francouzštiny? První skutečně moderní encyklopedií se totiž stalo v 18. století dílo předních francouzských filozofů a vědců v čele s Diderotem a d'Alembertem. Název této encyklopedie v českém překladu zní: „Racionální slovník věd, umění a řemesel“. Bylo to doslova a do písmene dítě své doby. Představitelé nové měšťanské vrstvy francouzského obyvatelstva, kteří se ucházeli o své místo na slunci, pokusili se v tomto gigantickém díle podat celkový obraz úsilí lidského ducha všech národů a ve všech dobách. Nad názorovou pestrostí početných autorů této encyklopedie převládala kritika despotie a feudální zvrhlosti. v popředí jejich společenských zájmů byl člověk, svoboda jeho myšlení. Tím se tato encyklopedie, která vycházela v letech 1751-1772, v mnohém stala ideovou přípravou Velké francouzské revoluce.

My jsme jako český národ takový souhrn dosavadního vědění ještě dlouho potom neměli. Český jazyk byl na konci 18. století v hlubokém útlumu. První českou encyklopedií se stal teprve jedenáctidílný Riegrův slovník naučný vydávaný v letech 1860-1874 v nakladatelství Kober. Kromě Františka Ladislava Riegra, který má spolu s lexikografem Jakubem Malým hlavní zásluhu o jeho vydání, objevují se mezi jeho přispěvateli např. Eduard Grégr, Václav Hanka, František Palacký, Jan Evangelista Purkyně a další významné české osobnosti té doby. Slovník měl výrazně proslovanský charakter. Dodnes se cení jako symbol úsilí o obrodu a rozvoj českého jazyka, zvláště pokud jde o české odborné názvosloví.

Brzy po ukončení Riegrova encyklopedického díla se ozvaly hlasy, které vyzývaly k vydání nové české encyklopedie. Byl to hlas T. G. Masaryka, který tehdy vstupoval na pole české vědy a filozofie a také hlas průbojného Jana Otty. Ten původně uvažoval o Jakubu Malém jako hlavním redaktorovi nově zamýšlené encyklopedie, ale po jeho úmrtí se obrátil na Masaryka. S ním uzavřel v roce 1885 nakladatelskou smlouvu. Otto pak vzal na sebe veškeré finanční riziko tohoto odvážného podniku. Za necelé dva roky se však Otto s Masarykem rozešli. Příčin tohoto rozchodu bylo více, ale jednou z hlavních byl spor o pravost Rukopisů, který tehdy probíhal. Ten rozdělil početný tým autorů vznikající encyklopedie

na dva téměř nesmiřitelné tábory. Jan Otto do tohoto sporu nezasahoval. Jemu jako podnikateli, který do slovníku vložil více než 40.000 zlatých, záleželo především na tom, aby dokončené dílo bylo kvalitní.

Ustanovil se nový redakční tým. Ředitelem kanceláře slovníku se stal profesor Josef Kořán. První díl Ottova naučného slovníku se objevil na knižním trhu v lednu 1888. Zájemci si ho mohli koupit za 36 krejcarů.

Po vydání několika dalších dílů se ukazovalo, že obsahem a bohatstvím ilustrací jde o dílo mimořádných kvalit a že půjde o jednu z největších světových encyklopedií. Svědčí o tom několik čísel o díle, které bylo dokončeno v roce 1909. Zahrnuje 27 svazků, 28. díl obsahuje doplňky. V redakci pracovalo asi 56 lidí, práce na slovníku se však zúčastnilo přes tisíc odborníků. Mezi nimi bylo mnoho významných vědců, novinářů, a spisovatelů, kteří vypracovali na 150.000 hesel na téměř 29.000 stranách textu. Hesla byla doplněna takřka 5.000 ilustracemi a téměř 500 zvláštními přílohami. Také tempo vydávání bylo vysoké: každý rok vyšlo průměrně půldruhého svazku.

Svým pojetím vycházel Ottův slovník naučný z dobových kulturně vzdělávacích potřeb a politických snah české národní společnosti. v duchu doby věnoval zvláštní pozornost jak českým národním dějinám a české literatuře, tak i historii a literatuře ostatních slovanských národů. Jsou v něm patrné aspirace české vědy, kultury a politiky konce 19. a začátku 20. století. Slovník byl přímo demonstrací svébytného postavení českého národa mezi ostatními evropskými národy a jeho přínosu evropské kultuře.

Ottův slovník naučný byl později aktualizován dalšími ne již tak rozsáhlými encyklopedickými díly na toto stěžejní dílo navazujícími. Dodejme, že v době 1. republiky přibyla k tomu základnímu českému encyklopedickému dílu ještě další, např. Masarykův slovník naučný, Kočího Malý slovník naučný, Nový velký ilustrovaný slovník naučný a Komenského slovník naučný. Tím se meziválečné Československo zařadilo na tomto poli knižní kultury na jedno z předních míst na světě.

Ottův slovník naučný samozřejmě po 100 letech zastaral. Protože však četná hesla, a to zejména z historie a literatury, byla vypracována na vysoké odborné úrovni, zachovalo si toto dílo jako zdroj informací dodnes vysokou kvalitu. Přesto, že máme k dispozici mnoho novějších našich i zahraničních encyklopedií, často sáhne po Ottově slovníku naučném. Nelze se tedy divit, že v roce 2000 vyšel reprint čili přetisk této encyklopedie a dokonce také jeho digitální podoba.

Ottovy slovníky vznikaly v relativně demokratickém ovzduší. Vydávání encyklopedií skutečně potřebuje demokratické prostředí tak jako člověk potřebuje ke svému životu čistý vzduch. Přesvědčili jsme se o tom v době poválečného totalitního státu, kdy sice Encyklopedický ústav Československé akademie věd vyvíjel dost rozsáhlou činnost, která měla vyústit ve vydávání dalších encyklopedií, ale těch vycházelo ve srovnání s 1.republikou a s demokratickými státy velmi málo. Snahy o vydávání takovýchto děl narážely na občas tvrdší, jindy zase o něco mírnější cenzuru.

Až po roce 1989 se cesta k vydávání všeobecných a speciálních našich i přeložených zahraničních encyklopedií opět naplno uvolnila. S encyklopediemi všeho druhu a pro různé věkové a profesní kategorie jako by se pytel roztrhl. a stalo se téměř běžné, že vedle papírové podoby vycházejí encyklopedie také paralelně v podobě digitální. Pozoruhodné přitom je, že elektronická vydání encyklopedií jsou výrazně levnější než vydání v tradiční podobě papírových knih.

Na závěr bych se chtěl zmínit ještě o jednom zahraničním projektu, který možná ukazuje na budoucí vývoj encyklopedií. Jde o již uskutečňovaný projekt tzv. otevřené kolaborativní encyklopedie Wikipedia. Jedná se o vícejazyčné elektronické médium, které je založeno na podobném principu jako Internet. Svými příspěvky mohou do něho vstupovat odborníci z celého světa, pokud ovšem dodrží předem vypracovaná pravidla tvorby hesel. ve srovnání s knižně vydávanými encyklopediemi, které lze poněkud těžkopádně vždy po čase aktualizovat zvláště vydávanými dalšími svazky doplňků, lze takovou globálně rozšiřovanou encyklopedii aktualizovat průběžně, takže uživatel z ní může čerpat vždy nejnovější poznatky. Více se lze o tomto projektu dovědět na adrese www.wikipedia.cz.

Podaří-li se z vizí, které jsou dnes celosvětově předkládány, uskutečnit vizi vzdělanostní společnosti, pak encyklopedie, ať již v tradiční nebo elektronické podobě, sehrají ve školním i mimoškolním vzdělání výjimečnou úlohu.

3.8 ČESKÝ KNIHOVNÍK JIŘÍ MAHEN

Byl básníkem, spisovatelem, dramatikem i dramaturgem, novinářem i publicistou, všestranným kulturním pracovníkem i odborným ichtyologem (znalcem ryb), glosátorem i kritikem dění doby, ve které žil. a bylo by krajně nespravedlivé pouze dodat, že byl také knihovníkem. Neboť Jiří Mahen vše, co dělal, vykonával s plným nasazením svých životních sil. i svou knihovnickou práci.

Mahenovo divadlo, Knihovna Jiřího Mahena, Mahenův památník v Mahenově ulici, Mahenova busta... tak a podobně uctívá Brno toho, kdo pro toto město v době první republiky vykonal neobyčejně záslužné dílo. a ovšem nejen pro toto město.

Jsem přesvědčen, že nejlepším prostředkem, jak se vyrovnávat s některými negativními jevy sílící globalizace je připomínání hodnot, které jsou spjaty s určitou lokalitou – s obcí, městem, krajem či regionem.

Život a dílo Jiřího Mahena, vlastním jménem Antonína Vančury, který žil v letech 1882 - 1939, stojí za takové připomenutí. Zvláště proto, že už jeho dílo pomalu mizí z povědomí mladé generace.

Mnohé z jeho života nám objasní genealogie jeho rodu. Podle rodinné tradice byli Vančurové potomky českého zemanského rodu Vančurů z Řehnic, známého od 12. století. Údajně to byli převážně lidé zarytých a ztřeštěných povah, zemanští rytíři a lapkové. Však je také Vladislav Vančura, Mahenův synovec, věrně zobrazil ve své Markétě Lazarové. Rodová tradice byla pro Mahena jedním ze silných zdrojů jeho lásky a úcty k venkovu a venkovskému člověku. Mahenova matka, která zemřela, když bylo Mahenovi 7 let, pocházela z rolnické rodiny. Nevelké pekařství jeho otce postihovaly stále úpadky. Nakonec se otec i se synem v době, kdy Mahenovi bylo 12 let, odstěhoval do Dubé u České Lípy. Tam se stal pomocníkem faráře českobratrské církve a kolportérem náboženské literatury. Mahenův otec byl totiž písmákem. Dnes toto půvabné, ale už poněkud zapomenuté označení znamená, že šlo o prostého venkovského člověka s neodbytnou touhou a zároveň i schopností zaznamenávat děje a prožitky svého života.

Jiří Mahen vystudoval na počátku století pražskou filozofickou fakultu Univerzity Karlovy za velmi ztížených podmínek. v průběhu studia prodělal tehdy velmi obtížně léčitelnou tuberkulózu a podrobil se dvěma operacím. Živil se kondicemi a jako student už také psaním.

Mahen ve svém mládí, v době svých literárních počátků, tíhl k anarchismu. Ovšem paradoxně byl anarchistou, který hledal řád a nakonec se s anarchismem rozešel. Vypěl ve výraznou a samostatnou osobnost nezařazenou do žádného politického hnutí, měl však silnou víru v demokracii a patřil k Masarykovým příznivcům. Je jen přirozené, že se po nástupu fašismu stal přesvědčeným antifašistou.

Dnes již je málo známo, že v roce 1924 Mahen vydal svou pozoruhodnou „Knihu o českém charakteru“. Původně ji zamýšlel jako dizertační práci, ale nikdy ji jako takovou nepředložil. Přispěl tak k náročnému tématu české národní povahy, již se zabývali např. Jiří Chaloupecký, T.G.Masaryk, Karel Čapek, Jan Patočka, Zdeněk Mahler a jiní.

Vedle své tvůrčí činnosti spisovatelské prošel Jiří Mahen řadou zaměstnání: byl středoškolským profesorem, redaktorem Lidových novin, divadelním dramaturgem a externím vysokoškolským učitelem, až nakonec zakotvil na dobu necelých 20 let jako ředitel Městské knihovny v Brně.

Český literární historik Albert Pražák při příležitosti Mahenových padesátin postřehl, že „Mahenova bytost byla v podstatě dvojdomá: společenská i samotářská, průbojná i tradiční, soustředěná i roztěkaná, přirozená i umělkovaná, cynická i citlivá. Potácela se mezi vírou a skepsí, mezi smíchem a melancholií, mezi kladem a zápor, mezi normálem a extrémem, mezi rozmachem a depresí, mezi energií a pasivitou, jakoby v podvědomí ji cosi náhle zastavovalo a tříštilo, bralo jí z rukou veslo a vzdávalo ji proudu na lodi bez plachet.“

Mahenova osobnost byla nadána silným intelektem a velkým citovým bohatstvím. z toho pramenil jeho vnitřní neklid, to hnalo tohoto vášnivého milovníka života k tomu, aby pronikl ke kladům i záporům života a rozšiřovalo jeho duševní obzor v mohutnou škálu zájmových sfér. Vedlo ho to také k jeho mnohostranným zásahům do společenského života. Tak jako Masaryk dával přednost revoluci ducha před revolucí chápanou třídně. do hloubky prožíval a tvůrčím způsobem vyjadřoval úzkosti a obavy své doby. To také vytvářelo originalitu jeho mluveného a psaného projevu. Rozsah jeho citového života se rozpínal od hlubokých závratí z nicoty až k nejplnějším prožívání lidských a přírodních krás. Za svůj životní příkaz považoval, jak sám říkal, službu něčemu krásnému a rozumnému. Byl neobyčejně čínorodý, nenáviděl pasivitu. Byl obdařen vášnivou touhou po poznání, které mu bylo mírou lidské hrdosti. Cítil velkou odpovědnost za současnost i budoucnost. Vstupoval jako nesmiřitelný kritik jakékoli nespravedlnosti. ze svého dětství a mládí si odnesl silné sociální citění, které nazýval sociální fantazií. Náboženství chápal podle vlastních slov jako svébytnou oblast, která sice začíná a končí pohádkami, ale právě v nich leží smysl života. Jeho vztah k bohu byl prost jakékoli antropomorfizace, vyhýbal se na tomto poli jakékoli ustálené konvenci. Písmácká rodová tradice ho připoutávala k práci v kulturní oblasti a zanechala v něm silné sklony k vychovatelství. Pevně věřil, že společnost by měla být uspořádána tak, aby to vedlo k co největšímu uvolnění tvůrčích schopností, které často nevyužity dřímají v lidech. Nikdy neztrácel víru v možnosti zdokonalení společnosti. Předvídavě hovořil a psal o tzv.“druhém rozhovoru lidstva“. v důsledku Mahenova silného zaměření na kulturní oblast ustupovaly u něho do pozadí otázky politické a ekonomické. Nedůvěřoval politické praxi, udržoval si skeptický vztah k politickým stranám. Nevěřil v kolektivismus, vysoce si cenil statečného individuálního činu.

První dojem, jímž Mahen působil na ostatní, byl velmi výrazný: nevelká rozložitá postava, žhavé černé oči, temné kníry a bradka do špičky zastřižená. Rychlá a trhaná řeč s dramatickými pomlčkami, z níž vyzníval jeho citlivý, neklidný duch. Mahenova tvář lákala svou neobyčejností mnohé výtvarné umělce. Ti se pokoušeli umělecky postihnout osobnost, která se skrývala za proměnlivou maskou Mahenovy tváře. Dochoval se např. portrét dvacetiletého Mahena od Vratislava Nechleby, Mahenova karikatura od Jaroslava Krále, Mahena se pokoušeli vypoodobnit např. Adolf Hoffmeister, Eduard Milén, Ondřej Sekora, Josef Lada a další.

Mahenovo vystupování se vyznačovalo spíše přívalem myšlenek a nápadů než systematickým výkladem. Jeho řeč se podobalo spíše jiskřám, jež zapalují, než aby působila teplem úsměvné pohody. V jeho řeči se projevoval jednak jeho tvořivý způsob myšlení, jednak se v ní zračila jistá neurčitost. Vyhýbal se konečným definicím, frázím a slovním dekoracím. Jeho dramatická řeč byla spíše útržkovitá, napovídavá. Tím nejenže ponechával posluchačům svobodu jejich vlastního myšlení, on je přemýšlet přímo nutil. Mahen měl velký smysl pro hodnotu slova. Nic tak nenáviděl jako prázdnotu slov, nic tak nemiloval jako jejich hutný a životný obsah.

Podobně se Mahen projevoval i ve svém písemném projevu. Intelektuální a emocionální bohatství u něho vyvolávalo nejen bohatý myšlenkový obsah, ale i rozlehlou škálu literárních druhů. Komédie i tragedie, romány, lyrická i epická poezie, filmová libreta, eseje, epigramy, vědecká pojednání, rozsáhlá publicistika a dokonce i jakési parafrázované pohádky pro dospělé - to vše se vyskytuje v jeho tvorbě.

Významný český filolog František Trávníček nazval Jiřího Mahena mistrem českého slova, který dovede ze starých houslí vyluzovat nejkrásnější tón a melodii.

Charakteristické rysy Mahenovy osobnosti přímo předurčovaly tuto všestranně nadanou a vzdělanou osobnost ke knihovnickému povolání v době, kdy obor knihovnictví procházel v novém československém státě počáteční etapou své profesionalizace. v roce 1920 se stal Jiří Mahen ve zralém věku 38 let po svých dosavadních zkušenostech spisovatele, pedagoga, žurnalisty a dramaturga knihovníkem a brzy nato i ředitelem Městské knihovny v Brně. Ta je dnes po něm pojmenována. Jistým vzorem mu byl básník Antonín Sova, který byl v té době ředitelem Městské knihovny v Praze.

Bohatý odkaz, který zanechal v knihovnictví, dodnes neztratil na podnětnosti. Jako předseda Spolku veřejných obecních knihovníků a iniciátor řady významných knihovnických akcí často celostátního významu se stal zejména pro knihovníky veřejných knihoven přirozenou autoritou.

Proti pojetí knihovnické práce jako mechanického doplňování knihovního fondu, jeho pořádání a půjčování knih hájil Mahen knihovnickou činnost jako promyšlenou tvůrčí práci s hlubokým výchovně vzdělávacím posláním. Proti snahám degradovat veřejné knihovny na pouhé půjčovny knih a jiných tiskovin prosazoval pojetí tohoto druhu knihovny jako veřejného studijního zařízení se studovny vybavenými bohatými příručními fondy. Nesetřval jen u těchto svých názorů. Vybudoval síť územně rovnoměrně rozloženou brněnských veřejných jako živých kulturních středisek. Promýšlel knihovnické otázky v širších souvislostech společenského života a české národní povahy. Ač v mládí tíhl k anarchismu, byl v knihovnictví proti jakékoli improvizaci. Prosazoval promyšlenou a přesnou práci, aniž by přitom upustil od neustálých výbojů, pokusnictví a hledání nových metod.

Řadu nových myšlenek o souvislostech mezi prací veřejné knihovny a vzděláním zachytil Mahen v „Knížce o čtení praktickém“ z roku 1924.

Rád bych zde použil jednu paralelu. v polovině 17. století přesvědčoval Jan Ámos Komenský své žáky školy v Šarišském Potoce ve své proslulé přednášce „Jak dovedně využívat knih, hlavního nástroje vzdělání“ svým bohatým, básnickým záníceným a přitom vědecky přesným jazykem o významu knih pro vzdělání, o literatuře a jejím vzdělávacím poslání, o správném výběru knih a využívání bohatství, jež je v nich ukryto. O 300 let později činí Mahen v podstatě totéž, ovšem ve zcela jiných společenských podmínkách, jazykem těkavým, nabádavým a podněcujícím.

Z Mahenovy „Knížky o čtení praktickém“ se dovídáme o jeho pojetí tvůrčího čtenáře a tvůrčího čtení, o myšlence dnes neobyčejně aktuální v souvislosti s vizí znalostní či učící se společnosti, kterou od 90.let prosazuje UNESCO v celosvětovém měřítku. Svou esejistickou formou se toto Mahenovo nevelké dílo vymyká tehdejší soudobé naučné literatuře. Odborný výklad je v této knize protkán beletristickými skicami, úryvky, citáty a poznámkami.

Možná si ne vždy dost jasně uvědomujeme, že čtení je dnes jedna z největších současných kulturních hodnot. v současné době počítačů a mobilů, kdy se čtou více krátká sdělení, stručné zprávy, než rozsáhlá literární díla, je myšlenka tvůrčího čtení stále aktuální.

Mahenovy myšlenky o těsné spojitosti mezi organizací duševní práce a činnosti veřejných knihoven, a o tvůrčím využívání obsahu knih, a dnes samozřejmě i jiných dokumentů a elektronických zdrojů, jsou cenným odkazem i do budoucna.

Mahen také podnítil vydání ankety nazvané „Knihovna jako instituce národní“, která v knižní podobě vyšla v roce 1928. Mahen ji rovněž redigoval a z velké části také napsal. Je poznamenána jeho kritickým duchem, jeho myšlenkami a podněty. Do poměrů ve veřejném knihovnictví nahlédla tato publikace hlouběji, než mohly učinit tehdejší mnohdy zkreslené a neúplné oficiální statistiky. Byla to esence praktických zkušeností knihovníků, kteří usilovali o důsledné naplnění humanitních a demokratických myšlenek knihovnického zákona z roku 1919. Vzorem jim byl obraz veřejné knihovny studijního charakteru, angloamerické public library, který se šířil v zemích západní a severní Evropy. České veřejné knihovnictví druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století kladlo na rozdíl od mnoha západních zemí, výrazně pak na rozdíl od Spojených států a Velké Británie, důraz na zábavnou a oddechovou literaturu. Ta ovšem měla často ráz literatury pokleslé, brakové. Teprve v současné době se naše veřejné knihovny začínají zbavovat této zátěže minulosti a stávají se ve větší míře vzdělávacími středisky.

To je jen letmé upozornění na praktický a teoretický odkaz Jiřího Mahena v oboru knihovnictví. Spolutvůrce knižní kultury, který pomalu, ale jistě, zvláště u mladé generace upadá do zapomnutí, a to přesto, že tolik brněnských kulturních institucí jeho jméno připomíná.

3.9 OD MARSHALLA MCLUHANA KE STANISLAVU LEMOVI

V roce 1964 vyšla v angličtině pozoruhodná kniha kanadského autora Marshalla McLuhana, která byla až po 27 letech (v roce 1991) vydána v češtině pod názvem „Jak rozumět médiím“. Toto dílo je považováno v celoživotní tvorbě McLuhana za vrcholné. Ve druhé polovině 60. let se v mnoha zemích světa o této knize vášnivě diskutovalo. Ptáme se tedy, jaké podněty vycházející z této knihy vzbudily diskusi v rozměru takřka celosvětovém.

Za médium považuje autor jakýkoli prostředek komunikace mezi lidmi, tedy řeč mluvenou i psanou, písmo, knihu a také nejrozumnější moderní technické komunikační prostředky, jako jsou rozhlas, televize, počítače atd. McLuhanovu knihu tvoří eseje. Styl charakteristický pro žánr, jemuž říkáme esej, přišel do naší literatury z anglosaského světa. Dnes jsou v něm podávány i přednášky na vědeckých konferencích. Je to styl sice střízlivý, se smyslem pro skutečnost, ale text přitom výrazně podněcuje myšlení čtenáře či posluchače, je protkán nápady a vtipem, není v žádném případě nudný. Také mnozí naši popularizátoři vědy si tento styl osvojili. Patří k nim například František Koukolík, Miroslav Holub a jiní.

Proč vzbudila kniha Marshalla McLuhana „Jak rozumět médiím“ takový zájem, proč se o ní tolik diskutovalo? Nezpůsobily to jen autorovy bystré postřehy, originální nápady a stylistická neotřelost, ale především jeho kritický pohled na euroamerickou kulturu. Zejména na ten její úsek, který obvykle označujeme jako vyspělou západní civilizaci, která dnes silně ovlivňuje „zbytek světa“. McLuhan upírá svůj zájem na objev elektřiny a elektrických technologií, které podnítily vznik a využití moderních komunikačních prostředků. Dnes bychom k nim mohli přidat také internet. To ony se staly hnacím motorem této západní civilizace.

Autor se ovšem odmítá dívat na tyto moderní komunikační prostředky jako na pouhé nové technologie - prostředky přenosu informací. Jeho kniha je radikální a přesvědčivou výzvou, abychom pozornost obrátili na to, jak tyto technologie působí na člověka a na společnost. Jaký nový pohled na svět vytvářejí v naší mysli. Ptá se, co s člověkem a společností učinil objev písma. Táže se, co znamenal pro jedince a pro společnost Gutenbergův vynález knihtisku. Klade si otázku, jak na člověka a společnost působí moderní počítačové a telekomunikační technologie.

McLuhan na tyto otázky odpovídá rázně, netradičně, tvůrčím, způsobem, ale přitom střízlivě, věcně, bez zbytečných emocí. Nejde o kazatelsky zdvižený prst. Nicméně vyslovuje i řadu obav a varování. Obává se odlidšťujícího vlivu moderních technologií. Spolu s mnoha novodobými mysliteli a filozofy sdílí obavy, zda účelový racionalismus, který v euroamerické kultuře a v důsledku jejího vlivu i na celém světě sílí od 17. století a vyvrcholil ve století dvacátém, nenaruší citlivé vnímání přírody, společnosti a sebe sama. Vyslovuje polemickou otázku, zda se právě moderními komunikačními prostředky nevracíme k pradávným formám společenské organizace, která neznala svébytnou samostatnost jedince. Zda současný vývoj není v rozporu s vizí občanské společnosti, která je postavena na úctě k individualitě člověka. Kdo ostatně poněkud pozorněji sleduje současné diskuse o globalizaci, které občas přerůstají v živelné a ničivé protesty mladé generace, nemůže přehlédnout naléhavost těchto otázek.

Stále větším problémem se dnes stává tzv. medializace, tedy vidění dějů, událostí a osob (politiků, umělců, vědců) prostřednictvím televize, videa, internetu, reklam a jiných prostředků hromadného sdělování. Dozvídáme se stále více o

světě, v němž žijeme, jsme jakoby u toho, když se vypouští do vesmíru další družice nebo když Japonsko postihne zemětřesení. Stále více se však noříme do světa, jehož obraz vytváří někdo jiný. Je tu jisté nebezpečí potlačení vlastní obrazotvornosti a tvořivosti, vlastního bdělého vědomí. Rozšiřuje se pole virtuality, neskutečného, nereálného světa.

Možná, že se teď ptáte, jak tyto úvahy vlastně souvisejí s vývojem knižní kultury. Velmi těsně. Elektronické komunikační prostředky jednak na Gutenbergův vynález navazují, jednak plody tohoto vynálezu vytěsňují. I když si kniha stále uchovává svou tradiční podobu, radikálně se proměnila její výroba. Tiskařský lis nahradil počítač. Když někdy v první polovině 60. let McLuhan dopisoval svou sbírku esejů „Jak rozumět médiím“, nastupovaly počítače třetí generace. Od té doby urazila výpočetní a telekomunikační technika obrovský kus cesty. Počítače doslova „vrůstají“ do organismu společnosti, ať si to přejeme, nebo ne.

Diskuse o McLuhanových podnětech sice postupně vyvanula, ale téma psychických a sociálních důsledků nových technologií si našlo své pevné místo. Jedním z těch, kdo se ho s neobyčejnou erudicí a bohatými celoživotními zkušenostmi literárně chopili, je polský spisovatel Stanislaw Lem, o pouhých deset let mladší než Marshall McLuhan. Vystudoval lékařskou fakultu, ale po studiu se věnoval pouze literatuře. Napsal na 50 převážně vědecko-fantastických knih. Mnohé z nich byly přeloženy do řady cizích jazyků, mimo jiné i do češtiny. V roce 1999 vyšla česky sbírka jeho esejů pod názvem „Tajemství čínského pokoje“. Poněkud dráždivý název nesmí mýlit. V knize jde o vážné zamyšlení nad vlastním celoživotním literárním dílem, o porovnání vlastních prognóz se skutečností, která nastala. Knihu je možné považovat za volné pokračování McLuhanových myšlenek. Avšak zatímco McLuhan věnuje počítačům jen závěr své knihy, u Lema je výpočetní a telekomunikační technika v podobě, do níž dospěla v 90. letech, středem jeho zájmu. Lemova kniha je hlubokou a přitom vědecky strážlivou úvahou o blízké budoucnosti lidstva. I ona je u člověka, který se celý život zabýval technikou, plná obav a varování.

Z neobyčejně bohaté a pestré palety témat, jež Lem rozehrává ve své knize, vyčnívá šestistránkový esej o tzv. technické pasti. Jde v podstatě o známý jev. Zavede se nová technologie. Vládne téměř všeobecné nadšení, neboť lidem pomáhá a jeví se jako perspektivní. Málokdo tuší, jaké důsledky sociální nebo dokonce existenční by mohla přivodit. Předvídání těchto důsledků je nedostatečné, zamížené a celkově velmi obtížné. Když se pak tato technologie skutečně rozšíří, je návrat zpět už velmi těžký, často nemožný. Ale to už se mohou domnělé výhody obrátit v pravý opak. Technologie může způsobit dříve netušené rozsáhlé škody, či dokonce katastrofu. Za takovou technickou past považuje Stanislaw Lem například uvolnění nukleární energie na konci 2. světové války. Dnes hrozí rozkrádání velmi rozsáhlého nukleárního arzenálu, jeho pašování a zneužívání totalitními režimy i teroristy. Za území zaminované technickými pastmi považuje autor jinak s velkým nadšením avizované a zaváděné informační dálnice, které například pomocí internetu umožňují přístup k dříve netušenému množství nashromážděných informací. Informační dálnice avšak také otevírají cestu informačně posílené dotěrnosti, dosud neznámým formám pornománie atd.

Bude-li rychlý vývoj výpočetní a telekomunikační techniky pokračovat, mohou se počítače a jejich sítě vymknout lidské kontrole. Člověk nebude schopen překontrolovat výsledky, k nimž velmi rychlé a výkonné počítače ve věcech lidských došly. Lidská populace by tak mohla být odsunuta na druhé místo. Nic nového pod sluncem. To, co Karel Čapek ve svém románu RUR před více než 60 lety geniálně tušil, vysílá opět Stanislaw Lem v nových společenských a technologických podmínkách do světa jako vážné varování.

4 PŘÍLOHY

4.1 ROZHLAS A JÁ

Rádce, průvodce, zdroj poznatků a uměleckých zážitků od dětství po celý život - tak nějak mohu stručně vyjádřit svůj vztah k rozhlasu. Posel dobrých i špatných zpráv. Namátkou vybírám ze své paměti: z mlhovin dětských vzpomínek známá znělka Prahy, po ní hlášení „setrvejte u svých přijímačů“ a pak oznámení mobilizace v roce 1938, později stejně tak obsazení pohraničí a ještě později fašistická okupace. Během ní pak večery s poslechem Londýna a Moskvy plné napětí a strachu - za poslech těchto stanic byl trest smrti. Vyhlašování leteckých poplachů a zprávy o tom, kolik nepřátelských (nám ovšem přátelských) letadel je nad prostorem Říše a Protektorátu. Po krátké iluzi svobody od padesátých let znovu příklon ke spolehlivějšímu zpravodajství než bylo to lidově demokratické, často i za cenu silně rušeného poslechu. a opět obavy z udání. 21. srpna 1968 v době pobytu ve Frankfurtu nad Mohanem z tranzistorového přijímače hlášení pražského rozhlasu o invazi sovětských vojsk do Československa. Přijímač darovali naší skupině, účastníci se v tomto městě kongresu, Němci, abychom věděli, co se děje u nás doma. Vše to bylo pečlivě zaneseno do našich kádrových posudků. Jen to, že jsme poslouchali Prahu. Za několik měsíců poté jsme si už opět vyladovali zahraniční stanice, zejména Svobodnou Evropu – ta má nesmírné zásluhy, že nás informovala, povzbuzovala a pomáhala udržovat pravdivý obraz toho, co se u nás dělo.

Ne že bych pak naše stanice neposlouchal. Strávil jsem mnoho povznášejících chvil u hudebních pořadů, občas i u dobré rozhlasové hry a hlavně u sobotních Meteorů, z nichž jsem jen málokterý vynechal. Díkce nedělních pohádek byla vlnivější než drsná a šedivá normalizační skutečnost. a ty vynikající herecké výkony!

Po listopadu 1989 pak opakovaný údiv, že pořady dříve nezáživné a plné frází začaly být zajímavé a mnohdy i objevné. a samozřejmě nezapomenutelné chvíle s Havlovými Hovory z Lán. Ty nebylo možno vynechat, ať jsme byli s manželkou kdekoli. Jednou i na Malé Fatře.

Měl jsem štěstí, že rozhlas jsem nepoznal jen jako posluchač. První příležitost, která se však potom po dobu 22 let už neopakovala, byla vlastní přednáška o informacích ve vědě, kterou jsem připravil v r 1969 s panem redaktorem Ivo Budilem. Jenže ten brzy na to musel z redakce odejít a mně nebylo dáno objevit se v hromadných sdělovacích prostředcích.

Až v r. 1991 jsem dostal tu příležitost. Spolu s paní redaktorkou Dagmar Francovou jsem připravil cyklus deseti přednášek o sociální informatice v rámci Akademie třetího věku v pořadu Stříbrná mozaika, teprve když začaly docházet první písemné odezvy posluchačů, začal jsem na vlastní kůži pociťovat sílu sdílnosti rozhlasu jako komunikačního prostředku. Ač jsem více než 23 let působil jako vysokoškolský učitel a kromě toho doma i v cizině vystupoval před nejrůznějším auditoriem, vděčnější posluchače jsem nezažil. Mladý člověk - student -, který ještě nezakusil tíhu každodenního zaměstnání, považuje přijímání nových poznatků jaksi za samozřejmost. Teprve s přibývajícím věkem si této možnosti více váží.

Za mého života prodělal rozhlas obrovské proměny. Nejvíce si dnes cením těch pořadů, které vedou posluchače k obecně prospěšné a humánní činnosti, pomáhají jim v jejich těžké chvíli a v kritických situacích a vedou k setkání těch, kteří by se setkat měli. Nakonec člověk je tvor společenský a přímá komunikace mezi lidmi je přece jen v mnohém nenahraditelná.

Současný rozhlas jako spoluobnovitel demokracie – to je nádherná příležitost. Rozhlas ji má.

4.2 PŘEMÝŠLET S NÁMI O VĚCÍCH KOLEM NÁS

Zamyšlení lektora nad cyklem přednášek ze sociální informatiky.

Kdybych uměl psát populární knížky určitého typu, napsal bych pro děti „Jak vychovávat rodiče“ a pro žáky a posluchače „Jak dále vzdělávat učitele“. Rodiče se mohou od svých dětí učit bezprostřednosti, upřímnosti a často i neobvyklému vidění světa - proto se např. tolik cení dětské kresby -, učitelé obohacovat své znalosti jedinečnými životními

zkušenostmi svých žáků a posluchačů. Zejména těch starších a zkušenějších. To je můj hlavní poznatek z pročitání odpovědí účastníků Akademie třetího věku rozhlasového pořadu Stříbrná mozaika.

V pořadech pro třetí věk je zřejmé třeba střídat tematiku zaměřenou spíše na osobní problémy posluchačů a tematikou týkající se spíše společnosti, a otázkami, které „hýbou světem“, jsou aktuální a budou možná ještě naléhavější v budoucnosti. Starší člověk žije nejen vzpomínkami, ale také starostí o své děti a vnuky, o jejich budoucí život. Odpovědi na cyklus to plně potvrdily. Proto bylo vhodné, že po cyklu přednášek doc. Miloše Vojtěchovského „Geriatrická psychiatrie“ byl zařazen cyklus zaměřený více na otázky současné a budoucí společnosti často nazývané společností informační.

V cyklu odeznělo 10 asi patnáctiminutových přednášek a jedno zamyšlení nad prvními došlými odpověďmi. Každá přednáška končila dvěma otázkami. První kontrolovala porozumění přednesené látce, druhá se pak tázala posluchačů na jejich osobní zkušenosti, názory a postoje. Právě na tento druhý typ otázek posluchači zvláště živě reagovali. Závěrečná otázka cyklu „Co vám přinesl osobně cyklus jako celek?“ je pak vedla k souhrnnému hodnocení, mě pak odpovědi na ni přinesly pohled na vlastní práci.

15 minut slovního projevu bylo většinou vzhledem k náročnější tematice velmi málo. Tato krátká doba nutí na jedné straně přednášejícího, aby vybíral jen podstatné myšlenky a vyjadřoval se úsporně a přitom maximálně věcně. Přitom nesmí zapomínat na příklady ze života a na nezbytná odbočení, která „okoření“ náročný výklad. Tím důležitější je pak doporučení (nikoli předepsání) literatury vhodné k prohloubení studiu. Měla to být literatura, kterou lektor dobře zná a které si sám vysoce váží. Knihy, které jsem doporučoval, tvoří „zlatý fond“ mé domácí knihovny.

Posuzování několika set stránek odpovědí asi 50 posluchačů, kteří se rozhodli posílat písemné odpovědi, bylo náročné, ale spolu s přípravou přednášek to byla práce neobyčejně vděčná. Největší odměnou mi byly osobně a někdy i po věcné stránce přímo vynikající odpovědi na 19 otázek cyklu v rozsahu od několika stránek až do rozsahu malých literárních děl. Skladba těchto aktivních posluchačů byla velmi pestrá: od padesátníků a šedesátníků až po věk 86 let - a odpovědi paní M.Č.Šmídové z Karlových Varů - Staré Role patřily přitom k nejlepším. Od lidí se základním vzděláním až po odborníky s akademickými tituly. Převládaly ženy.

V mém zralém věku to byla moje první zkušenost s rozhlasovým cyklem. Byl-li vcelku úspěšný, jak tomu nasvědčují odpovědi posluchačů zejména na závěrečnou otázku, pak má na tom velkou zásluhu jeho citlivé a osobně zaujaté vedení a moderování paní redaktorkou Dagmar Francovou.

4.3 ROZHOVOR PRO ČASOPIS VITALITA

Jste uznávaným odborníkem v oblasti informací u nás i v zahraničí. Byla cesta k této vaší práci přímočará?

Český spisovatel Jiří Mahen, kterého jsem si už v padesátých letech tak oblíbil, že jsem o něm napsal monografii, říkal, že každý přímočarý osobní vývoj je podezřelý. Myslím, že to platí o každém lidském životě. Abychom poznali, co je dobré, musíme okusit i to špatné, projít trpkou zkušeností omylů a slepých uliček.

Nicméně, když se vracím k vývoji svého odborného poznávání, lze v něm vysledovat jakousi červenou nit: od dětství jsem silně prožíval širší společenské dění, a to nejen ve svém bezprostředním okolí, ale i v širších souvislostech. Snad to byly úzkost a strach o osud vlastní i svých nejbližších v době německé okupace a války, kterou jsem prožíval v letech nejcitlivějších. Bylo to pravděpodobně rodinné prostředí, které usměrnilo mou pozornost na literaturu a knihovny a později na jakékoli zaznamenané poznání a sociální komunikaci. Tatínek byl středoškolským učitelem češtiny a němčiny a shromáždil knihovnu, jejíž fond se v posledním desetiletí jeho života blížil 5000 svazkům. Na literatuře mě však nezajímala jen její dějovost. Od mládí mě poutala otázka, jak zaznamenané poznání, ať již s převahou racionálních nebo uměleckých prvků, působí na psychiku člověka a jak utváří společnost. Odtud pak již nebylo daleko na širší pole informace jako psychického, neurofyziologického a sociálního jevu.

Dvacet let jste nesměl z politických důvodů působit na vysoké škole. Čím jste nahrazoval styk s mladou generací, vysokoškolskými studenty?

Především těch let nelituji. a to ani toho, že jsem si musel svého zaměstnavatele hledat až na Slovensku. Našel jsem v Bratislavě i v Praze nové přátelé a dobré spolupracovníky. Byla to léta těžká a spojená s četným nepohodlím. Jednou jsem si spočítal, že ročně jsem projezdil v dopravních prostředcích tolik, že by to stačilo na projížďku po zemském rovníku, přesto jsem však služebně některé hranice překročit nesměl. Když se však dívám zpětně na léta tzv. normalizace, byla to pro mne léta velmi intenzivní přípravy na léta devadesátá, ačkoli ani já jsem příliš nevěřil, že přijdou

v podobě, kterou prožíváme. Byla to má druhá „univerzita“, v níž jsem byl zcela soukromým studentem s ryze individuálním studijním plánem a která jakoby nahrazovala mnohé nedostatky mých univerzitních studií na konci čtyřicátých a začátku padesátých let. Zvláště rád vzpomínám na poslední čtyři léta před návratem na univerzitu, která jsme strávil už opět na pražském pracovišti v půvabném prostředí Novotného lávky u Karlova mostu a ve společenství velmi slušných a inteligentních lidí v tehdejší Československém středisku výstavby a architektury. Od roku 1970 jsem sice nesměl vyučovat na žádné vysoké škole v Československu, přesto jsem však nejméně 50 hodin ročně strávil výukou na různých odborných kurzech. Na to byla výborná Vědeckotechnická společnost, která mne a podobně postižené ochotně brala pod svá křídla.

Denně se na nás valí z televize, rozhlasu a novin množství informací. Měl by je člověk všechny zpracovávat, neuškodí mu to nadbytečné množství? Jak by měl vůbec zdravě žít v tomto směru? Můžete nabídnout svůj návod?

Kázeň, prostě nesáhnout na ono pověstné tlačítko, které nám dnes především otevírá zdroj informací, pečlivě si vybírat. Víím, ono se to snadněji řekne, ale obtížněji vykoná. Jsem však přesvědčen, že k umění vybírat si informace musí směřovat už výchova dětí od jejich útlého věku a pak celý systém školské a mimoškolní výchovy. Informace na nás, lidi konce 20. století, útočí ze všech stran. Konkrétní chování člověka v tomto ohledu je však záležitostí každého jednotlivce, jeho postoje ke světu, jeho kulturnosti a kultivovanosti. Kuchařka na to není. Volná příroda pracuje bez odpadu, zatímco odpad se stal jedním z největších problémů soudobé civilizace. A to i pokud jde o informace. Nynější viceprezident USA Al Gore je nazývá exformacemi. Jsou stejně škodlivé jako hmotný odpad, zahlcují a dusí nás. Zabírají prostor v našem vědomí, myšlení a v naší paměti. Překážejí nám v tvůrčím myšlení a konání.

Již potřeťi jste přednášejícím v Rozhlasové akademii třetího věku, která je součástí pátečního pořadu Stříbrná mozaika, vysílaném Českým rozhlasem na stanici Praha. Váš přednáškový cyklus volně navazuje na předchozí dva s názvy: Sociální informatika a Sociální komunikace. Teď jste zvolil název Komunikace, informace a myšlení. Proč právě tento název, toto spojení?

V tom byl skutečně záměr. Souvisí to s předchozí odpovědí. Lidé si vymýšlejí stále dokonalejší komunikační prostředky, které nám stále rychleji a na stále větší vzdálenosti umožňují nepřímo mezi sebou komunikovat a získávat tak stále snadnější přístup k informacím. Jenomže naše vědomosti, které ve svém souhrnu charakterizují naši osobnost, míru naší vzdělanosti a kulturnosti, to jsou námi, naším mozkem zpracované informace. A tak je nutno neustále se vracet k tomu nám nepříliš ještě známému orgánu, jímž je vlastní mozek. Informace, které se nám nabízejí, to je skutečně jen nabídka. Jak jí využijeme, to už pak záleží jen a jen na každém z nás, na naší schopnosti myslet. Proto tedy to spojení tří pojmů: komunikace, informace a myšlení. Schopnost myslet je jedinečným a ničím nenahraditelným bohatstvím člověka, které se vyvíjelo po tisíceletí. Je to naše největší kulturní dědictví. Žádný stroj je nahradit nemůže.

Myslíte si, že je potřebné, aby o počítačích, o nových telekomunikačních sítích atd. věděli více i senioři?

Člověk naplno žije, pokud se mimo jiné snaží porozumět době, v níž žije. Počítač spolu s telekomunikačními sítěmi patří k tomu, co charakterizuje naši dobu, co vrůstá do společnosti a způsobuje velké změny ve způsobu práce a v životním stylu, ve vztazích mezi lidmi. Žijeme na prahu společnosti, kterou mnozí označují jako informační. Svět, který se jakoby zmenšil, se stává globální vesnicí. Je možno před tím zavírat oči? Důležité však je, abychom se na počítač a telekomunikační síť neřídili jen jako na stroje, na technické prostředky, ale jako na něco, co působí na psychiku a chování člověka a utváří povahu a strukturu společnosti. Počítač sám je jako každý jiný nástroj, který člověk ve svém kulturním vývoji vytvořil, ambivalentní a může tedy člověku prospívat i škodit. Spolu s jinými technickými prostředky může dokonce ohrožovat jeho existenci. O působení počítače na člověka a společnost přirozeně nerozhoduje sám počítač (on vůbec nikdy a o ničem nerozhoduje), ale zase jen a jen člověk. Proto rozhodující pro další osud člověka a lidské společnosti nejsou technické prostředky, ale člověk, jeho morálka, vzájemné vztahy mezi lidmi a v neposlední řadě vztah člověka k živé a neživé přírodě.

Starší lidé bývají konzervativnější, bývají nedůvěřiví k novotám. Možná se i obávají o ztrátu svého já, svého myšlení. Nezahltí nás umělá inteligence?

Obava, že člověk by mohl na počítač jako tzv. „inteligentní stroj“ spoléhat natolik, že by to mohlo oslabit jeho vlastní myšlení, není nová a je oprávněná. Je to asi tak, jako když dítě příliš spoléhá na pomoc svých rodičů, kteří je nevedou k samostatnosti. Programy počítačů, na jejichž základě tyto automaty mimo jiné pracují, nejsou nic jiného, než kumulovaná lidská práce programátorů a jiných odborníků. Také tzv. umělá inteligence není ničím jiným. Jsou to jen programy, které řeší složitější úlohy než dříve. To všechno tu už v jiné podobě bylo. Když člověk vynalezl automobil, začal daleko snadněji překonávat vzdálenosti, usnadnil si poznávání cizích zemí, stal se tolerantnější k jiným národům, kulturám a rasám. Ale přílišné spoléhání třeba na osobní auto ochuzuje člověka o radost a přednost vlastní pohybu

(svět se nám jeví jinak při chůzi a jinak z jedoucího dopravního prostředku) a začal ohrožovat svůj zdravotní stav. Takže vývoj umělé inteligence je jen další výzvou pro rodinu a školy různých stupňů a typů k posílení vlastního tvůrčího myšlení. Jak už jsem mnohokrát řekl a napsal: člověk vždy bude víc než stroj.

Jedna z vašich přednášek má název Co je virtuální realita? Můžete tento pojem vysvětlit a říci nakolik člověku prospívá, nakolik mu ubližuje?

Pokusím se odpovědět velmi stručně příměrem. Dnes si uživatel počítače s tímto strojem převážně „dopisuje“ pomocí jeho klávesnice a obrazovky. Systém „člověk-stroj“ s hlasovým vstupem a výstupem je stále ještě spíše výjimečný a nedokonalý. Tzv. virtuální realita (doslova „zdánlivá realita“) je novým spojením člověka s počítačem, kdy jsou na počítač přímo napojeny jeho smysly, především zrak, sluch a hmat. Je to asi takové spojení jako když je řidič při jízdě spjat se svým autem. Ovšem za chyby se v případě virtuální reality neplatí jako při chybách v řízení auta pokutou, poškozením zdraví či životem. Nejde o nic jiného, než o přesvědčivé vytváření zdánlivé skutečnosti pomocí počítače a dalších technických pomůcek. Opět nejde o nic tak zcela nového. Člověk se od počátku své existence snažil uniknout realitě života. Sloužily k tomu nejrůznější druhy náboženství a umění. v jiném světě se nakonec člověk ocitá i ve snech. Ostatně co jiného je čtenář pohroužený do četby, divák filmu, který prožívá osudy hrdinů filmového plátna nebo citlivý posluchač hudby? Stejně tak budou lidé 21. století prožívat prostřednictvím virtuální reality procházky po povrchu měsíce, podívají se do vzdálených zemí aniž by tam odcestovali, lékaři si vyzkouší náročnou operaci ještě dříve, než ji provedou na živém člověku, piloti se vycvičí na dokonalejších trenažérech apod. Samozřejmě, že se objeví vedle „televizních dětí“ také „děti virtuální reality“, že se pro část populace stane virtuální realita drogou jako jakákoli jiná. Ale copak naši předci nepodléhali vášním her a soubojů, v nichž často přicházeli o život?

Netkví všechna agresivita dnešních komunikačních sítí v tom, že se člověk vzdálil přírodě, z níž vzešel a již je součástí?

Každý z nás má určité pořadí hodnot, které vyznává. Hlavním motivem lidského konání je zachování lidského rodu. na své planetě jsme hosty a podle toho bychom se k ní měli chovat. Jestliže stárí Země se dnes odhaduje na 4,6 miliard let a existence člověka na ní na 100.000 - 200.000 roků, pak jsme tu jako homo sapiens jen velmi krátce. Ohrozíme-li protipřírodní částí své kultury prostředí, v němž žijeme, překročíme-li únosnost Země, pak nezahyne naše planeta, ale skončí naše návštěva na Zemi. To je základní hledisko, jímž musíme poměřovat svou kulturu v širokém smyslu tohoto slova, tedy včetně toho, co nazýváme civilizací, všechno naše konání. v současné době slaví lidský duch obrovské úspěchy svého zvláště intenzivního úsilí usnadnit si zejména pomocí techniky svůj život na Zemi. Počítače a telekomunikační sítě stojí na vrcholu tohoto úsilí. Tento triumf lidského ducha má však i svou negativní stránku. Technikou si stále více ohrožujeme své přírodní prostředí a svou existenci.

Je tu však i určitá naděje. Právě počítač s telekomunikačními sítěmi neobyčejně urychluje šíření myšlenek. Využijeme-li těchto technických nástrojů k šíření proudu myšlenek a zkušeností, které se souhrnně označují jako strategie trvale udržitelného života (nejde ani o novou ideologii, náboženství nebo politické hnutí) a přijme-li většina politiků a obyvatel naší planety tyto myšlenky a zkušenosti za své tak, že se projeví v jejich chování, může se člověk opět dostat do souladu s přírodou. Je to vůbec ta největší výzva naší doby.

4.4 ROZHLASOVÁ PŘEDNÁŠKA

Druhá polovina 20. století byla obdobím prudkého vzestupu vizualizace. Došlo k masovému nástupu televize, videa, reklamy nejrůznějšího druhu, obraz pronikl do knih, časopisů i do denního tisku. v daleko větším rozsahu než dříve se prosadil komiks. Jeden z největších teoretiků masové komunikace Kanadčan Marshall McLuhan se vyjádřil o tomto procesu stručně: „Okno za ucho“.

Zdá se však, že tento výkyv, který má své hluboké kořeny ve změnách životního stylu, k němuž došlo především v důsledku dříve nevídaného rozvoje informačních technologií, se již na konci 20. století začal pomalu, ale jistě navracet do své normální polohy. Rozhlas, jemuž se po vzniku a rozšíření televize předvídal zánik, je podle současných našich zčásti i světových statistik na vzestupu, televizní diváctví na ústupu. O počítači se až do 70. let minulého století dalo říci, že přispívá k decentralizaci a k individualizaci ve společnosti. Po vzniku mohutných, dnes už i globálních počítačových sítí, se stal významným a stále sílícím komunikačním prostředkem, ovšemže prostředkem především nepřímé sociální komunikace. Tuto nepřímou sociální komunikaci pak v poslední době až překvapivě posílil mobil.

Jaké postavení má a bude mít v průběhu současného a předvídaného budoucího vývoje rozhlasu, a to i v jisté konkurenci s ostatními masmédií, rozhlasová přednáška?

Než se pokusím na tuto otázku odpovědět, uvedu, jaké druhy těchto přednášek z hlediska způsobu přednesu, tj. i z pohledu jazykové kvality, lze dnes rozlišit. Jde o tři základní druhy rozhlasových přednášek:

přednáška, kterou čte její autor,

přednáška, kterou její autor volně přednáší,

přednáška, kterou buď čte nebo volně přednáší herec nebo moderátor.

V prvním případě se rozhlasový redaktor spolu se zvukovým technikem snaží při nahrávání přednášky dosáhnout pokud možno plynulého a v podstatě bezchybného přednesu textu. Každé sebemenší přeřeknutí, při nesprávné intonaci či nepřiměřeném (např. příliš pomalém či příliš rychlém) autorovu čtení textu se toto čtení textu přednášky opakuje tak dlouho, až se dosáhne relativně kvalitního přednesu.

Nevýhodou tohoto přednesu může být to, že autor se při čtení hlasově projevuje velmi často jinak, než při volném přednesu. Čtení textu, stejně jako např. čtení přednášky na vysoké škole, může působit strojeně, nepřirozeně. a to i přesto, že je na obou stranách snaha, aby se čtený text co nejvíce přiblížil textu nečtenému, volně přednášenému. Pro méně zkušeného autora, který čte text své přednášky, a který přirozeně neprošel speciálním školením rozhlasového pracovníka, může se tento způsob nahrávání stát objevováním nedokonalostí jeho vlastního mluveného projevu, jeho výslovnosti, intonace apod. Citlivá zvuková technika každou takovou nedokonalost snadno rozpozná. Přitom ze zkušeností z vysokoškolské výuky víme, že čtený text přednášky výrazně snižuje pozornost posluchačů, což zřejmě platí i pro přednášku rozhlasovou.

Mnohé z těchto nedostatků čtené přednášky lze odstranit tím, že autor text přednášky nečte, ale volně přednáší. Pro případ výpadku paměti má před sebou stručné poznámky, osnovu přednášky apod. Takový způsob prezentace přednášky bývá pro přednášejícího náročnější než čtení přednášky, ale ta pak působí bezprostředněji a více upoutává pozornost posluchačů. v takovém případě rozhlasový redaktor spolu se zvukovým technikem, kteří sedí za skleněnou přepážkou nahrávacího studia, zpravidla přednášejícího nepřerušují v jeho projevu a po odeznění přednášky ji obvykle jen výjimečně dodatečně upravují. Jde-li o živé vysílání, pak úpravy samozřejmě nepřicházejí v úvahu. Jazyk takto bezprostředně přednesené přednášky je přirozeně méně dokonalý, může docházet k nefunkčnímu opakování některých výrazů či celých vět, tu a tam se může vloučit žargonový či nespisovný výraz, nemilé přeřeknutí apod. v projevu se mohou opakovaně objevovat slova nebo slovní spojení, jimiž mluvčí vyplňuje pauzy v průběhu své řeči, např. „prostě“, „jednoduše“, „samozřejmě“, „prosím vás“ apod. Jde hlavně o zlovyk, jindy pak o nezvládnuté vnější tlaky, nervozitu či trému. Někdy pak může jít o neurčité rušivé zvuky.

Zatímco u dvou předchozích druhů rozhlasové přednášky čte či volně přednáší její text autor, u třetího typu se čtení textu či jeho volný přednes svěčuje zkušenému rozhlasovému pracovníkovi (moderátorovi, redaktorovi apod.) nebo herci. Tím je zpravidla zaručena vysoká úroveň hlasového projevu, text je přednášen zpravidla příjemným školeným hlasem. Jenomže se tím poněkud vytrácí autenticita textu. Autor obvykle ví o svém textu víc než kdokoliv jiný a tak také ví nejlépe, co je třeba hlasově zdůraznit. k tomuto druhu přednášky se rozhlas uchyluje tehdy, kdy přítomnost autora přednášky ve studiu je z nějakých důvodů ztížena, je-li dotyčný autor hlasově indisponován nebo jde-li o autora již nežijícího.

Jak autoři přednášek, tak i rozhlasoví pracovníci mají zájem na tom, aby po celou dobu jejího čtení či volného přednesu upoutali neztenčenou pozornost posluchačů. Zda se to podaří, záleží samozřejmě nejen na způsobu její prezentace, ale především na volbě tématu přednášky a na jejím zařazení do vhodné vysílací doby. Zdá se, že průměrného posluchače lze zajímavou tematikou upoutat maximálně půlhodinovou přednáškou.

Ovšem za předpokladu, že bude vždy asi po 7 - 10 minutách přerušována hudební ukázkou nebo v ještě kratších intervalech otázkou nebo poznámkou moderátora či redaktora pořadu.

Hudební ukáзка by se v žádném případě neměla chápat jako pouhá oddechová vycpávka. Je naprosto nutné, aby hudební projev byl v souladu s danou tematikou, s mluveným slovem. To je zcela v kompetenci a také na odpovědnosti redaktora, resp. hudebního redaktora pořadu. Hudební projev by měl posluchači zajistit oddech, umožnit mu vyslechnutý text promyslet, popř. si napsat několik poznámek a zároveň ho naladit k dalšímu poslechu v žádném případě by nemělo jít o agresivní hudbu. Výběr vhodné ukázky mezi částmi ať již čteného nebo volně přednášeného textu přednášky je uměním, proti němuž se bohužel v rozhlasovém vysílání často hřeší.

Druhým, a to velmi účinným prostředkem upoutání pozornosti posluchačů, je vkládání otázek ať již do čtené nebo volně reprodukované přednášky. Zde opět nastupuje náročná úloha redaktora či moderátora pořadu. Ptát se vhodně

a ve vhodnou dobu je rovněž jistý druh mistrovství těchto rozhlasových odborníků. Vyžaduje plné porozumění textu anebo dobrou souhru s autorem přednášeného textu.

Rád bych upozornil na speciální druh rozhlasových přednášek, které jsou zpravidla soustředěny do cyklů a součástí pravidelných vzdělávacích pořadů. Po jejich odeznění se vyžaduje od posluchačů, kteří se k danému cyklu dobrovolně předem přihlásili, jejich písemná odezva na jednotlivé přednášky. Příkladem takového pořadu je Rozhlasová akademie třetího věku Českého rozhlasu Praha 2. v současné době probíhá již 14. ročník tohoto vzdělávacího pořadu pro seniory. Půlhodinové přednášky, obvykle doprovázené vhodně volenými hudebními ukázkami, jsou po jejich odeznění doplňovány dvěma otázkami, na něž posluchači písemně odpovídají. Lektori pak tyto odpovědi hodnotí. Po ukončení ročníku, který je časově shodný se školním rokem, dostávají úspěšní posluchači na půdě pražského rozhlasu diplomy, nejlepší z nich diplomy s vyznamenáním. Účastníci Rozhlasové akademie třetího věku se navíc v průběhu roku setkávají se svými lektory, rozhlas pro ně pořádá autobusové zájezdy a jednou za rok dnes už proslulé setkání v Sedmihorkách v Českém ráji. Tak vznikla zvláštní seniorská komunita, v níž se lidé seznamují a navazují se nová přátelství. Tak se aktivní poslech rozhlasu jakožto nepřímá komunikace doplňuje komunikací přímou. a ta má, jak víme, jako setkání a konfrontace dvou či více živých bytostí, dvou „vnitřních“ prostředí, své jedinečné, nenahraditelné a nezaměnitelné rysy.

Lidé velmi rádi nahlíží do budoucnosti a dávají budoucí společnosti nejrůznější názvy: společnost informační, postindustriální, postmoderní, globální apod. Preferuji vizi, která označuje společnost jako znalostní, učící se (knowledge society, learning society). Jsem přesvědčen, že by vývoj měl směřovat ke společnosti vzdělanější, moudřejší, aby se tak lidstvo uchránilo tragických omylů, jichž se dosud dopouštělo. Nemělo by ovšem jít o jakékoli vzdělání, ale o vzdělání jistým způsobem orientované v duchu vize UNESCO. Tato mezinárodní organizace vypracovala v první polovině 90. let 20. století pod vedením známého evropského politika Jacquese Delorse v historii lidstva zřejmě první celosvětový koncept nazvaný „Vzdělání pro 21. století“. z něho jsou pak v jednotlivých demokratických zemích odvozovány tzv. bílé knihy a příslušné právní předpisy pojednávající o školním a mimoškolním vzdělávání s ohledem na dosavadní historický vývoj, tradice, stav gramotnosti atd.

Uskutečnil-li se tato vize jako jeden z nejúčinnějších nástrojů řešení mnoha globálních, regionálních a místních problémů, pak rozhlas bude hrát v těchto snahách o dosažení podstatně vzdělanější společnosti významnou roli, a to zvláště v mimoškolním vzdělávání, jehož součástí by se mělo stát vzdělávání celoživotní. a v něm také rozhlasové přednášky předních odborníků najdou své důstojné místo.

4.5 PŘÍSPĚVEK POSLUCHAČKY ELIŠKY JECHOVÉ

Modlitba

Vzdávám Tobě Bože dík za každý den,
že žiji na zemi a jsem člověkem,
že mohu vnímat krásu kolem sebe,
nad níž se klene azurové nebe.

Že mohu přemýšlet, snít a mám duši,
že srdce v těle pravidelně buší,
že proudí a koluje v mých žilách krev
a v nitru slyším tichý, líbezný zpěv.

Jak krásné je žít a být člověkem
se srdcem plným citu a lásky,
radovat se z drobné sedmikrásky,

ač stár - být v duši stále dítětem.
Bože, naplň nitro blažeností
tu malou chvíli, co zem mě hostí!

Eliška Jechová